

T.C
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KALKINMA TEORİLERİ KAPSAMINDA TÜRKİYE'DE
EKONOMİNİN PLANLI DÖNEMDE ANALİZİ

Memduh Alper DEMİR

Danışman
Prof. Dr. Mustafa ÖZATEŞLER

İZMİR, 2013

YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI

2010801486

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Memduh Alper DEMİR
Tez Başlığı : Kalkınma Teorileri Kapsamında Türkiye'de Ekonominin Planlı Dönemde Analizi
Savunma Tarihi : 04.09.2013
Danışmanı : Prof.Dr.Mustafa ÖZATEŞLER

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Prof.Dr.Mustafa ÖZATEŞLER	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Yrd.Doç.Dr.Başak KARŞIYAKALI	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Doç.Dr.Mehmet Ali Nejat BİLGİNER	DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	

Oybirliği
Oy Çokluğu ( )

Memduh Alper DEMİR tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "**Kalkınma Teorileri Kapsamında Türkiye'de Ekonominin Planlı Dönemde Analizi**" başlıklı Tezi ( ) / Projesi ( ) kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Kalkınma Teorileri Kapsamında Türkiye’de Ekonominin Planlı Dönemde Analizi**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

28.08.2013

Memduh Alper DEMİR

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Kalkınma Teorileri Kapsamında Türkiye’de Ekonominin Planlı Dönemde
Analizi

Memduh Alper DEMİR

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

İktisat Programı

İktisat ilminin az gelişmişlik olgusu, bu bilimin kuruluşundan beri var olsa da çoğu kez görmezlikten gelinmiştir. Ancak, klasik ekonomik sistemin ilk uluslararası çöküşü olan 1929 Büyük Bunahımının ardından, iktisat teorilerinin ve politikalarının değişmesi ve ülkelerin gelişme düzeylerinin çalışılması ile ilk kalkınma kavramı ortaya atılmaya başlanmıştır.

İktisat yazınında resmi olarak kalkınma İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’nın yeniden inşası bağlamında değerlendirilmiştir. Ayrıca, birçok iktisatçı da yeni bağımsızlığını ilan eden, birçok eski batı dünyasının sömürsüne maruz kalan ülkeler, bu ülkelerin az gelişmişlik sorunları ve bunların ortadan kaldırılmaya çalışması üzerine derin incelemeler yapmışlardır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’nin planlı kalkınma dönemlerine ilişkin yapısal koşullarını, kalkınma teorilerinin paradigmatik değişkenlerinden hareketle test etmektir. Bu amaç çerçevesinde çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde kalkınma, büyüme, sanayileşme ve modernleşme kavramları tanımlanmakta; kalkınma iktisadının tarihsel aşamaları ele alınmakta ve son olarak az gelişmişlik olgusu ve ölçüm kriterlerine yer verilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde kalkınma teorileri incelenmiştir. İlk kısımda geleneksel kalkınma teorileri ve ikinci kısımda ise yeni kalkınma teorileri tartışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye'deki planlı dönemlerin kritik değişkenleri incelenmiş ve bu değişkenler ekonometrik olarak analiz edilmiştir. Çalışmada, planlı dönemin yapısal koşulları ve kalkınma teorilerinin paradigmatik çerçevesinde belirlenen değişkenlere Engle-Granger eşbütünlük ile yapısal kırılmaları dikkate alan Gregory-Hansen eşbütünlük analizleri uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azgelişmişlik, Kalkınma, Eşbütünlük Analizi.

ABSTRACT

Master's Thesis

**Analysis of Turkey's Economy Scope of Development Theories Under The
Planned Period**

Memduh Alper Demir

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Economics

Economics Program

The phenomenon of underdevelopment in economics, even though it has been around since the establishment of the science, has been often ignored. However, after a Great Depression of 1929 which was the first international collapse of classical economic system, first development concept has begun to put forward by evolving the economic theories and policies and studying development levels of countries.

Development concept in the economics literature was officially addressed in the context of the rebuilding of Europe after the Second World War. Furthermore, many other economists made detailed studies on underdevelopment problems of the countries declared new independence from the Old Western World and the elimination of the problems.

The aim of this study is to test structural conditions of Turkey in planned periods referring to paradigmatic variables of development theories. Within this framework, the study consists of three chapters.

In the first chapter; development, growth, industrialization and modernization concepts were defined and historical stages of development economy were addressed and underdevelopment phenomenon and its measurement criteria were explained finally.

In the second chapter, the development theories were examined. Traditional and new development theories were discussed in the first and the second section of the chapter, respectively.

In the third chapter, the critical variables of planned periods in Turkey were examined and these variables were analyzed by the econometric methods. In the study, Engle-Granger and Gregory-Hansen Co-integration analyses were applied to the variables determined by paradigmatic framework of planned periods and the development theories.

Keywords: Underdevelopment, Development, Co-Integration Analysis.

KALKINMA TEORİLERİ KAPSAMINDA TÜRKİYE'DE EKONOMİNİN PLANLI DÖNEMDE ANALİZİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
TABLolar LİSTESİ	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
EK LİSTESİ	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKINMA KAVRAMI VE KALKINMA İKTİSADININ GELİŞİMİ

1.1. BÜYÜME, KALKINMA, SANAYİLEŞME, MODERNLEŞME VE GELİŞME KAVRAMLARI	3
1.2. KALKINMA İKTİSADININ GELİŞİMİ	5
1.2.1. Birinci Nesil: Kurtarma ve Refah Faaliyetleri	7
1.2.2. İkinci Nesil: Küçük Ölçekli, Öz Güvene Dayalı Yerel Kalkınma	7
1.2.3. Üçüncü Nesil: Sürdürülebilir Kalkınma Stratejileri	8
1.3. AZGELİŞMİŞLİK OLGUSUNUN TANIMLANMASI	9
1.3.1. Uluslararası Gelişme Farklılıklarına Göre Tanımlama	9
1.3.2. Kaynakların Kullanım Durumuna Göre Tanımlama	10

1.3.3. Toplumsal ve Bireysel Temel İhtiyaçların Karşılanmasına Göre Tanımlama	11
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

KALKINMA TEORİLERİNİN GELİŞİMİ

2.1. GELENEKSEL KALKINMA TEORİLERİ	12
2.1.1 Rostow; Gelişme Aşamaları Kuramı	12
2.1.2. Dengeli Kalkınma Teorileri	15
2.1.2.1. Büyük İtiş Kuramı	15
2.1.2.2. Kısır Döngü Kuramı	17
2.1.2.3. Çapraz Ülke Kuramı	18
2.1.2.4. Düşük Gelir Tuzağı	19
2.1.3. Dengesiz Kalkınma Teorileri	20
2.1.3.1. Hirschman'a Göre Dengesiz Kalkınma	20
2.1.3.2. Paul Streeten'e Göre Dengesiz Kalkınma	22
2.1.3.3. Kalkınma Kutupları Kuramı	23
2.1.4. Ekonomik Yapılar ile İlgili Kuramlar	25
2.1.4.1. Dualizm (İkili Yapı) Kuramları	25
2.1.4.1.1. İktisadi Dualizm	27
2.1.4.1.2. A. Lewis: Sınırsız Emek Arzı ile Kalkınma Kuramı	27
2.1.4.1.3. Bölgesel Döualizm	30
2.1.4.2. Ekonomik Yapının Değişimi (Üçlü Yapı)	31
2.1.5. Sosyo-Ekonomik Modernleşme Kuramları	33
2.1.5.1. Sosyal Döualizm Kuramı	33
2.1.5.2. Modern Toplum Yaklaşımı	35
2.1.5.3. Yapısal Farklılaşma	36
2.1.5.4. Farklılaşma ve Politik Modernleşme	38
2.1.5.5. Ekonomik Kalkınma ve Demokrasi	39
2.1.5.6. Kalkınmada Din Olgusu	40

2.1.5.7. Gelişmenin Bir Ölçütü Olarak Başarı	42
2.1.5.8. Bireysel Davranış Tercihi Kuramı	43
2.1.5.9. Girişimci Yeteneği Kuramı	44
2.1.5.10. Modernleşmenin Birey Üzerindeki Etkileri	45
2.1.6. Ekonomik Kalkınma Konusunda Klasik Marksist Yaklaşım	46
2.1.7. Bağımlılık Kuramları	48
2.1.7.1. Çevre- Merkez Teorileri	48
2.1.7.1.1. Modern Dünya Sistemi	48
2.1.7.1.2. Metropoller ve Uydular	50
2.1.7.1.3. Merkez- Çevre İlişkisi	51
2.1.7.2. Emperyalizm Teorileri: Ekonomik Azgelişmişliğin Nedeni	53
2.1.7.3. Eşitsiz Mübadele	56
2.1.8. Yapısalcı Kuramlar	59
2.1.8.1. Dış Ticaret Hadlerinin Azgelişmiş Ülkeler Aleyhine Olması	60
2.1.8.2. Kültürel Bağımlılığın Sonuçları	61
2.1.8.3. Çevrede Çokuluslu Şirketlerin Etkileri	62
2.2. YENİ KALKINMA TEORİLERİ	63
2.2.1. Temel İhtiyaçlar Kuramı	63
2.2.2. Neo-Klasik Kalkınma Kuramı	66
2.2.2.1. Dış Ticaret ve İhracatın Dinamik Büyüme Etkileri	66
2.2.2.2. Arz Yönlü İktisat	69
2.2.3. İnsani Sürdürülebilir Kalkınma Kuramı	70
2.2.3.1. Etik Özgürleştirici Kalkınma (İnsan Merkezli Kalkınma)	72
2.2.3.2. Sürdürülebilir Çevreci Kalkınma	75
2.2.3.2.1. Sürdürülebilir Çevre ve Kalkınma İkileminde İktisatçıların Görüşleri	76
2.2.3.2.2. Ekolojik İktisat	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE KALKINMA PLANLARI ÇERÇEVESİNDE EKONOMİK
BÜYÜMENİN ANALİZİ

3.1. EKONOMETRİK METODOLOJİ	85
3.1.1. Zaman Serilerinde Durağanlık Analizi	85
3.1.2. Temel Bileşenler Analizi	87
3.1.3. Engle - Granger Eşbütünleşme Analizi	89
3.1.4. Gregory- Hansen Eşbütünleşme Testi	89
3.2. VERİ SETİNİN OLUŞTURULMASI	91
3.3. AMPİRİK BULGULAR	91
3.3.1. Temel Bileşenler Analizi Sonuçları	91
3.3.2. Birim Kök Testleri Sonuçları	93
3.3.3. İki Aşamalı Engle- Granger Eşbütünleşme Analizi Sonuçları	94
3.3.4. Yapısal Kırılmalar Altında Birim Kök Testi: Ziwot- Andrews Sonuçları	96
3.3.5. Yapısal Kırılmaları İçeren Gregory Hansen Eşbütünleşme Analizi Sonuçları	97
SONUÇ	99
KAYNAKÇA	103
EK	

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	Augmented Dickey Fuller
AR	Auto Regressive
CE	Conformité Européenne
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EKK	En Küçük Kareler
GH	Gregory Hansen
GSMH	Gayrisafi Milli Hasıla
GSYİH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
ISO	Uluslararası Standartlar Ofisi
KMO	Kaiser- Meier- Olkin
KPSS	Kwiatkowski, Phillips, Schmidt Ve Shin
PP	Philips- Perron
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Y.Y.	Yüzyıl
ZA	Zivot- Andres

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Sivil Toplum Kuruluşlarının Kalkınma Program Stratejilerinin Üç Nesili	s. 7
Tablo 2: Boeke'in Doğulu Toplum, Batılı Toplum Ayrımı	s.34
Tablo 3: Ekolojik ve Neo-Klasik Çevre İktisadının Karşılaştırması	s.79
Tablo 4: Ekolojik ve Neo-Klasik Refah İktisadının Temel Konuları	s. 80
Tablo 5: Büyüme Hedefleri ve Gerçekleşme Oranları	s. 82
Tablo 6: Sektörel Bazda Büyüme Rakamları	s.83
Tablo 7: KMO and Bartlett's Test Sonuçları	s. 92
Tablo 8: Birleşen Varyans Sonuçları	s. 92
Tablo 9: ADF Birim Kök Testi Sonuçları	s. 93
Tablo 10: Philips Perron Birim Kök Testi Sonuçları	s. 93
Tablo 11: KPSS Birim Kök Testi Sonuçları	s.94
Tablo 12: Engle- Granger Uzun Dönem Denklemi Sonuçları	s. 95
Tablo 13: Hata Teriminin Durağanlık Testi Sonucu	s. 95
Tablo 14: Engle-Granger Kısa Dönem Denklemi	s. 96
Tablo 15: Ziwot- Andrews Testi Sonuçları	s. 97
Tablo 16: Gregory Hansen Test Sonuçları	s. 98

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Lewis'in Sınırsız Emek Arzı Modeli	s.30
Şekil 2: Kuznets Eğrisi	s. 77
Şekil 3: Çevresel Kuznets Eğrisi	s.79

EK LİSTESİ

EK 1: Çalışmada Kullanılan Veri Seti

ek s.1

GİRİŞ

İnsanoğlu'nun ticarete başlamasıyla Dünyada ilk ekonomik sistemler ortaya çıkmıştır. Ancak özellikle 15. yüzyıl (y.y.) da başlayan Merkantalizm ile iktisadi düşüncenin var olması sömürgecilik düzenini başlatmıştır. Batı'nın gelişmiş ekonomileri yarattıkları kolonileri ile bu toprakların değerli madenlerini ülkelerine taşımıştır. Her ne kadar bu koloni ülkeleri 20. y.y.'da bağımsızlıklarını elde etseler de kurulan vahşi kapitalist sistemden ötürü hep az gelişmiş olarak kalmaya mahkûm bırakılmışlardır.

İktisat biliminin azgelişmişlik olgusu, bu bilimin kuruluşundan var olsa da bu olgu çoğu kez görmezlikten gelinmiştir. Ancak klasik ekonomik sistemin ilk uluslararası çöküşü olan 1929 Büyük Bunalımı, iktisat teorilerinin ve politikalarının değişmeye ve ülkelerin kalkınma düzeylerinin çalışılması ile ilk kalkınma kavramı ortaya atılmaya başlanmıştır.

İktisat yazınında resmi olarak kalkınma İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yeniden inşası bağlamında değerlendirilmiştir. Birçok iktisatçı da batı dünyasının sömürsünden kurtulup yeni bağımsızlığını ilan eden ülkelerin azgelişmişlik sorunları ve bu sorunların ortadan kaldırılmasına yönelik ayrıntılı çalışmalar yapmışlardır.

Batı dünyası yapılan çalışmalara bu azgelişmiş ülkelerin modernleşme çalışmaları olarak bakmış ve bu ülkelerin batıyı rol model olarak almaları gerektiğini belirtmiştir. Ancak, bunun yanında iktisat yazınına Ortodoks akım dışında Heterodoks yönden bakan Marksist düşünce ve devamındaki bağımlılık okulu modernleşme düşüncesini ve düalizmi (ikili yapı) reddetmiştir. Bağımlılık kuramcılarına göre yaratılan tek kutuplu dünya zaten batının eseridir ve önerdikleri kalkınma politikaları Batılı ülkeleri merkez ülke konumuna sokacak diğer ülkeler bunların yanında çevre ülke kalacak ve kalkınamayacaktır. Heterodoks okul, bu esaslar çerçevesinde teoriler ve politikalara yeni eklentiler yaparak değil tüm dünyanın iktisadi sisteminin değişerek sosyalist sisteme geçmesinde çözümü bulmuştur.

1970'lerden günümüze gelindiğinde ise küreselleşme, çevre, insan kavramlarının iktisadın içine girmesi kalkınma felsefesini daha da öteye taşımıştır.

Böylece küreselleşmeyi destekleyen Ortodoks Neo-klasik okulun, ekolojik iktisat çerçevesinde sürdürülebilir kalkınma iktisadının ve insan ihtiyaçlarının gerekliliğini belirten temel ihtiyaçlar paradigmasının doğuşuna tarih tanık olmuştur.

Türkiye’de Osmanlı’dan başlayan modernleşme hareketleri ve Cumhuriyetin ilk yıllarından beri var olan sanayileşme hamleleri 1960’lı yılların başında kurumsal bir kimliğe kavuşmuş ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. DPT ile birlikte 1963 yılında 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı yürürlüğe girmiştir. Günümüzde ise 10. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile birlikte Ülkemizin kalkınma yarışı devam etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’nin kalkınma plan dönemlerinin yapısal koşullarını, kalkınmanın paradigmal değişkenlerinden hareketle test etmektir. Bu amaç çerçevesinde çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde kalkınma, büyüme, sanayileşme, modernleşme ve gelişme kavramları tanımlanmaktadır. Kalkınma iktisadının tarihsel aşamaları ele alınmakta ve az gelişmişlik olgusuna yer verilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde kalkınma teorileri incelenmiştir. İlk kısımda geleneksel kalkınma teorileri ve ikinci kısımda ise yeni kalkınma teorileri tartışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye’deki planlı dönemlerin kritik değişkenleri incelenmiş ve bu değişkenler ekonometrik olarak analiz edilmiştir. Çalışmada, planlı dönemin yapısal koşulları ve kalkınmanın paradigmal akımları çerçevesinde belirlenen değişkenlere Engle-Granger eşbütünleşme ile yapısal kırılmaları dikkate alan Gregory-Hansen eşbütünleşme analizleri uygulanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KALKINMA KAVRAMI VE KALKINMA İKTİSADININ GELİŞİMİ

1.1. BÜYÜME, KALKINMA, SANAYİLEŞME, MODERNLEŞME VE GELİŞME KAVRAMLARI

Ekonomik büyüme, bir ülkenin üretim kapasitesinin artırılması için kullandığı araçlarla ilgili bir kavramdır. Ekonomik büyümeyi açıklayan dört temel değişken bulunmaktadır:

- İşgücünün kalitesi ve miktarı,
- Doğal kaynakların kalitesi ve miktarı,
- Reel sermayenin kalitesi ve miktarı,
- Ülkenin teknolojik seviyesinde gösterdiği başarı.

Bu değişkenler ekonomik büyümede temel belirleyiciler olarak tanımlanmaktadır. Bunlar bir ekonominin üretim potansiyelleridir. Ekonomik büyüme, üretimdeki kapasiteyi belirleyen bu faktörlerin geliştirilip yaygınlaştırılması faaliyetlerini konu alır. Başka bir ifade ile ekonominin potansiyeli ile ilgilenmek anlamına gelmektedir. Fakat ekonomik büyümeden bahsederken, ekonominin potansiyeli yanında, kapasitenin kullanımı da önemli bir noktadır (Yavilioğlu, 2002a: 65).

Büyüme kavramı, kalkınma kavramı ile karşılaştırıldığında büyüme kavramı için en belirgin özelliğin; bir ekonominin üretim kapasitesinde, sayısal/niceliksel olarak ölçülebilen genişleme veya miktar artışı olduğu belirtilebilir. Ekonomik kalkınma kavramı ise, niteliksel değişme yolunda olan bir noktayı ortaya koymaktadır. Bu durumda ekonomik kalkınma hem daha fazla çıktı hem de teknikteki ve kurumların yapısındaki değişimleri içermektedir. Büyüme ile karşılaştırma yaparsak, ekonomik büyüme daha çok ekonomideki bir olgunun basit artış sürecini, ekonomik kalkınma ise ekonomik, sosyolojik, psikolojik bir çok olgunun bir arada bulunduğu bir yapısal değişim sürecini belirtmektedir (Flammang, 1979: 50).

Türkiye Ekonomi Kurumu tarafından hazırlanan raporda, iktisadi kalkınma kavramı, hızlı bir büyümeye ilaveten, “uluslararası iş bölümünde daha yüksek bir

konuma ulaşma ve yaşam kalitesinin yükselmesi” şeklinde belirtilmiş, Adelman ve Yeldan’a atfen iktisadi kalkınmanın olabilmesi için şu beş olgunun altı çizilmiştir (Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Grubu, 2003:21):

- Sürdürülebilir büyüme,
- Üretim ve tüketim kalıplarının yapısal değişime uğraması,
- Teknolojik ilerleme,
- Sosyal, politik ve kurumsal modernleşme,
- Yaşam standartlarında büyük bir oranda iyileştirme.

Uluslararası Ekonomik Kalkınma Konseyi ise; en kapsamlı şekilde, ekonomik kalkınmanın üç ana alanı içine aldığı belirtmektedir. Bu alanlar (Bethel 2009: 1):

- Düşük enflasyon, yüksek istihdam ve sürdürülebilir büyüme gibi genel ekonomik hedeflere ulaşılabilmesinde hükümetlerin uygulamaya çalıştığı politikalar,
- Yolların inşası, yeşil alanların yönetimi ve engelliler için sağlık imkânlarından yararlanma imkânı elde edilmesini içeren hizmetler sağlayan politika ve programlar,
- İşletmenin finansmanı, pazarlama, işletmelerin korunması ve genişletilmesi, teknoloji transferi, gayrimenkul değerlerin artırılması ve diğerleri gibi özel çabalar aracılığıyla iş yaşamının geliştirilmesini kesin bir şekilde yönlendiren politika ve programlardır.

Kalkınmayla ilişkilendirilen diğer kavramlar ise modernleşme ve sanayileşmedir. Büyüme ve kalkınma kavramlarındaki gibi, kalkınma ve modernleşme kavramları da bazı yönleriyle birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Bazen de sanayileşme ve kalkınma kavramları birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bunun hem teoriden hem de uygulamadan kaynaklanan nedenleri bulunmaktadır. Fakat bu kavramların birbirlerinin yerine kullanılmalarının doğruluğunu tespit edebilmek için her bir kavramın yapısı ve içeriği ayrı ayrı belirlenmelidir.

Modernleşme; batı toplumlarının gelişme sürecinde geçirdiği demokrasi, bireysel insan davranışları, siyasi yenilenme süreçleri, başarı güdüsü ve bunun yarattığı girişimcilik felsefesi ve sosyal düalizm gibi konuları içeren ve bu konuların kalkınma yazını ile bağlantısını belirten sosyolojik kuramlar bütünüdür.

Dünya tarihinde ülkelerin gelişme evrelerinden en önemlilerinden birini oluşturan sanayi devrimi ile birlikte sanayileşme kavramı, kalkınma ekonomisinin temel hedeflerinden birisi olmuştur. Sanayileşme, mal üretiminde makine kullanma veya milli gelir içinde sanayi kesiminin payının belirli bir orana ulaşması olarak tanımlanmaktadır. Sanayileşme kavramını daha geniş anlamda tanımladığımızda ise yeni üretim teknolojilerinin üretime uygulanması, üretim kalitesinin artırılması, üretimin azalan maliyetle gerçekleştirilmesi ile ülkenin ekonomik, sosyal, politik ve toplumsal alanlarda uğradığı değişiklikler olarak tanımlanabilir (İlkin, 1979: 163-165). Ekonomide sanayi sektörünün milli gelirdeki ve faal nüfus içindeki payının artması ile ihracatın önemli bir bölümünün sanayi sektöründen kaynaklanması anlamına gelen sanayileşme, kalkınma kavramı ile eşanlamda kullanılmakta ve kalkınmanın gerçekleşmesi için hayati önem arz eden koşullardan biri olarak kabul görmektedir.

Kalkınma kavramı ile birlikte üzerinde durulması gereken diğer bir kavram ise ekonomik gelişme kavramıdır. Daha geniş bir ifade ile sosyo-ekonomik gelişme; büyüme ve kalkınmanın içerdiği tüm nitel ve nicel değişimleri ifade etmektedir. Bu iki kavramı ayıran temel nokta ise kalkınma kavramının çoğunlukla gelişmekte olan ülke ve bölgeler için kullanılması, gelişme kavramının ise gelişmiş, azgelişmiş her ülke veya bölge için bu ülkelerdeki büyüme ile birlikte nicel ve nitel yapısal değişimleri kapsamıdır (Tunç, 1997: 14). Gelişme kavramı ekonomik ve toplumsal yapıdaki tüm değişimleri (nitel ve nicel) de içeren bir kavram olarak durmaktadır.

1.2. KALKINMA İKTİSADININ GELİŞİMİ

İktisatçıların büyük bir kısmı, kalkınma iktisadının bir alt alan olarak ortaya çıkışının 1930'lardaki Büyük Buhran ile başladığını kabul etmektedir. 1939–1945 arasındaki uluslararası ekonomik sistemin yıkılışının meydana getirdiği sarsıntının kalkınma ekonomisine asıl hareketi kazandırdığını belirtilmektedir (Yavilioğlu, 2002b: 50). 1951 yılına gelindiğinde Arthur Lewis, Birleşmiş Milletler içerisinde çalışan uzmanlar tarafından hazırlanan “Azgelişmiş Ülkelerin Ekonomik Kalkınması İçin Tedbirler” konulu raporu kaleme almıştır. Raporda, kırsalda fazla olan işgücünün genişleyen sanayi sektörüne aktarılması belirtilmektedir. Finansmanının

da toplumsal sermayenin büyük ve uluslararası ölçekte aktarımları vasıtasıyla sağlanması fikri üzerine şekillendirilmiştir. Bu şekilde oluşacak ekonomik yapı tasarımı, ekonomik kalkınma süreci için güçlü bir fikirsel akım yaratmıştır (Toye, 2009: 177). Diğer taraftan; İkinci Dünya Savaşı öncesinde ekonomi kesimlerinin ağırlıklı olarak üzerinde durduğu konuların “Denge ve İstikrar” kavramları çerçevesinde olduğu gözlenmiştir. Savaş sonrasında “Büyüme ve Kalkınma” konuları üzerinde durulduğu, kalkınmanın az gelişmiş ülkelere ulaşılması gereken bir hedef durum olduğu belirtilerek toplumun tüm yapı, kurum ve mekanizmalarının bu hedef doğrultusunda bir araya gelmesi gerektiği belirtilmiştir (Doğan, 2011: 53-54).

Kalkınma ekonomisinin tarihsel süreci itinayla ele alındığında, genel uluslararası ekonomik konjonktür paralelinde birtakım eğilimler ortaya çıkmaktadır. Bu eğilimler, Korten’in sivil toplum kuruluşları için geliştirdiği “Nesiller Arası Değişimler” (Korten, 1987: 147) analizinden yararlanarak açıklanabilecek niteliktedir. Korten yaptığı bu açıklama da sivil toplum kuruluşlarının kalkınma program stratejilerini nasıl uyguladıklarını belirtmiştir. Korten bu tanımlamayı yaparken kalkınma felsefesinin oluşumunu üç ana nesile ayırmıştır. Korten’in amacı bu nesillerin nasıl adlandırıldıklarını, ele alınan dönemin sorunun ne olduğunu, bu ele alınan sorunlara sivil toplum kuruluşlarının müdahalesinin zaman açısından nasıl yayıldığını belirtmektedir. Ayrıca Korten çalışmasında bu sivil toplum kuruluşlarının hangi hedefler doğrultusunda çalışacağını kalkınmanın eğitimi başlığı altında vermektedir. Korten son olarak kalkınma için çalışan sivil toplum kuruluşlarını yönetim anlayışlarını belirtmektedir. Korten yaptığı analizi tablo 1’deki gibi açıklamıştır. Korten’in yaptığı ayrımı (Doğan, 2011: 55), kalkınma ekonomisinin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki tarihsel sürecini incelemek için kullandığımızda, kalkınmanın üç farklı dönem bazında ele alınması mümkün olmaktadır.

Tablo 1: Sivil Toplum Kuruluşlarının Kalkınma Program Stratejilerinin Üç Nesili

	Birinci Nesil	İkinci Nesil	Üçüncü Nesil
Tanımlama Özellikleri	Kurtarma ve Refah	Küçük Ölçekli Özgüvene Dayalı Yerel Kalkınma	Sürdürülebilir Kalkınma Stratejileri
Problem Tanımı	Malların ve Hizmetlerin Kıtlığı	Yerel Durağanlık	Kurumsal ve Politika Kısıtlamaları
Zaman Dilimi	Acil	Proje Bazlı Yaşam	Tanımlanamayan uzun dönem
Mekânsal Kapsam	Birey veya aile	Komşular veya köy	Bölge veya ulus
Baş Aktörler	Sivil Toplum Kuruluşları	Sivil Toplum Kuruluşları + Yararlanıcı kurumlar	İlgili Sistemi tanımlayan tüm kamu ve özel kurumlar
Kalkınmanın Eğitimi	Aç çocuklar	Toplumun kendi kendine yardım girişimleri	Bağımlı sistemler arasında meydana gelebilecek aksaklıklar
Yönetim Yönelimi	Lojistik Yönetimi	Proje Yönetimi	Strateji Yönetimi

Kaynak: Korten, 1987: 148.

1.2.1. Birinci Nesil: Kurtarma ve Refah Faaliyetleri

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk on yıllık dönemde resmi kalkınma anlayışı ve uygulanan stratejilerin niteliğine dikkatle bakıldığında, savaş sırasında yıkılan Avrupa'nın ekonomik açıdan yeniden güçlü bir duruma getirilmesine uğraşılmıştır. Uzun yıllar boyunca, iktisatçılar maddi refahın artırılması yönünde yani gelişmenin daha çok ekonomik yanına ağırlık verirken, İkinci Dünya Savaşı'nın devamındaki dönemlerde, gelişme olgusuna sosyal içerikler de katmışlardır. Kalkınma ekonomisi ayrı bir alan olarak ortaya çıktığında ise, öncelikli ilgi ve uygulama alanını savaş sonrası yıkılan Batı Avrupa'nın yeniden canlandırılması ve kısmen de Japonya'nın kalkınması oluşturmuştur (Öztürk, 2007: 84).

1.2.2. İkinci Nesil: Küçük Ölçekli, Öz Güvene Dayalı Yerel Kalkınma

Yirminci y.y'nin ilk yarısında ortaya çıkan ve İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemlerde ekonomi politikalarına yön verir hale gelen fikir değişimleri doğrultusundaki arayışların meyvesini verdiği belli başlı alanlardan biri de; hiç

kuşkusuz bölgeler ve ülkelerarası gelişmişlik farklılıklarının ortadan kaldırılması idealidir (Doğan, 2011: 58).

1970'lere kadar dışsal kalkınma yaklaşımı, bölgesel kalkınmada hakim model konumundadır. Bu fikir çerçevesinde kalkınmanın, "kalkınma kutupları" olgusunda olduğu gibi, gelişmiş bölgelerden az gelişmiş yada geri kalmış bölgelere doğru yayılma göstereceği kabul görmüştür. 1970'li yılların sonlarına doğru bu tür modeller, bölgelerin sürdürülebilir kalkınmasını desteklemediği için terk edilmeye başlanmış, büyük ölçüde yerel kaynaklara dayalı, yerel aktör ve dinamikler tarafından gerçekleştirilen ve sürdürülen bir kalkınma anlayışı olarak tanımlanabilen içsel kalkınma yaklaşımı ön plana çıkmıştır. Bu yaklaşımın temel dinamikleri arasında yerel üretim sistemleri, şehir sistemleri ve yenilikçi çevre önemli bir yer tutmaktadır (Çetin, 2005: 1).

İçsel bölgesel kalkınma; bölgesel önceliklere, yerel kaynaklar ve faaliyetlerin içsel potansiyellerine önem veren bir kalkınma stratejisidir. Bu kalkınma anlayışı, yerel-bölgesel aktör ve dinamiklerin kalkınma sürecinin başlaması, planlanması, uygulanması ve izlenmesi faaliyetlerine aktif olarak katılımına imkân sağlamaktadır (Muehlinghaus vd.'den aktaran Doğan, 2011: 58).

1.2.3. Üçüncü Nesil: Sürdürülebilir Kalkınma Stratejileri

İkinci Dünya Savaşı sonrasında devletin yoğun müdahalesi ile kalkınma başarılarında görülen iyi hava, 1970'li yıllardan sonra yerini tıkanmaya ve ödemeler dengesi, iç ve dış borç yükü, yoksulluk gibi diğer göstergelerde de benzeri başarısızlık sinyalleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Azgelişmiş ülkelerdeki ekonomik sorunlar, özellikle 1970'lerden itibaren Dünya'daki konjonktürel dalgalanmalar eşliğinde daha da derinleşmiştir (Tüylüoğlu, 2004: 264). Dünya ekonomisindeki olumsuz koşullar gelişmiş-azgelişmiş farkı gözetmeksizin birçok ülkeyi ekonomik krizlere sürüklemiştir. Bu kriz dalgası kalkınmaya ilişkin pozitif yaklaşımların yerini karamsarlığa ve yeni fikir eksenleri arayışlarına bırakmıştır.

1950'li yıllardan itibaren dünyamızın pek çok bölgesinde yavaş yavaş ortaya çıkan ve sınır aşan özelliği ile giderek küresel bir sorun haline dönüşen çevre sorunları, hiç şüphesiz yaşadığımız yüzyıla ve sonrasına damgasını vuran en önemli

süreçlerin arasında yer almaktadır. Nitekim, süreç ve sorun Birleşmiş Milletler düzeyinde, 1972’de Stockholm’de düzenlenen İnsan ve Çevre Konferansı ile uluslararası düzeyde kabul görmüş, 1987 yılında yayımlanan Brundtland Raporu ile “sürdürülebilir kalkınma” kavramı teknik olarak tanımlanmış, 1992’de Rio’da düzenlenen Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda kabul edilen “Gündem 21” ile yol haritası çıkarılmış, 2002’de Johannesburg’da düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı’nda da 15 yıllık “Uygulama Planı” uzun müzakereler sonucunda ortaya çıkarılmış ve tüm üye ülkeler tarafından kabul edilmiştir (Eralp, 2006: 5).

1.3. AZGELİŞMİŞLİK OLGUSUNUN TANIMLANMASI

Simon Kuznets, az gelişmişliği tanımlarken üç temel ölçüye göre bir ayırım yapmıştır. Bunlar az gelişmişliğin uluslararası gelişme farklılıklarına göre, ekonomik kaynakların kullanım potansiyeline göre ve toplumsal ve bireysel temel ihtiyaçların karşılanmasına göre tanımlanması ve ölçülmesidir.

1.3.1. Uluslararası Gelişme Farklılıklarına Göre Tanımlama

Az gelişmişliğin tanımlanmasında en çok kullanılan yaklaşımlardan biridir. Buna göre az gelişmiş ülkeler, mevcut tüm ülkelere ilişkin gelişme şemalarının en alt sıralarında yer alan ülkelerdir. Bu durumda, belirlenen kıstaslara göre ülkeleri bir sıralamaya sokmak ve gelişmişlerle az gelişmişleri ayıran sınırları tanımlamak yeterli olacaktır. Az gelişmişliğin gelişme farklılıklarına göre tanımlanması, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin karşılıklı ilişkilerinin değerlendirilmesi açısından önemlidir. Az gelişmişliğin, gelişmiş ülkelerin yapısal özelliklerine göre tanımlanması ise az gelişmiş ülkelerin kalkınma strateji ve politikalarını yönlendirebilmelerinde ipuçları vermektedir (Özsoy, 2012: 13).

Az gelişmişliğin uluslararası gelişme farklılıklarına göre ölçülmesinde kullanılan ölçütler parasal ölçütler ve parasal olmayan ölçütler olmak üzere ikiye ayrılabilir. Parasal ölçütlere Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH) ve kişi başına GSMH değerleri örnek olarak verilebilir. Parasal olmayan ölçütler arasında ise kişi başına

düşen elektrik enerjisi tüketimi, kişi başına düşen bilgisayar sayısı, toplam üretim içinde imalat sanayinin payı, petrokimya ürünleri üretim ve tüketimi sayılabilir. Bu yaklaşımın doğuracağı sakıncalar (Özsoy, 2012: 13):

- Sıralamanın ortalarında yer alan ülkelerin durumu belirsizlik göstermektedir.
- Kullanılan kıstaslar değiştikçe, kimi ülkelerin sıralamadaki yerlerini belirlemede güçleşecektir.
- Bu yaklaşımda önemli olan, bir ülkenin ulaştığı mutlak gelişme düzeyi değil, uluslararası alanda elde ettiği sıradır.
- Bu durumda, Dünyada her zaman gelişmişler ve azgelişmişler bulunacaktır. Bu arada azgelişmişliğin anlam ve kapsamı da sürekli farklılıklar gösterecektir.

1.3.2. Kaynakların Kullanım Durumuna Göre Tanımlama

Kaynak kullanım durumuna göre azgelişmişliği tanımlarken iki yoldan gidilebilir. Bunlardan ilki potansiyel GSMH ikincisi ise kaynak kullanım oranları ile azgelişmişliğin tanımlanması ve ölçülmesidir. Bu yaklaşımlardan ilkinde göre azgelişmişlik, kaynak kullanımında fiili durum ile potansiyel durumun karşılaştırılmasıyla tanımlanmaktadır. Her ülkenin kendisine göre, ekonomik kaynaklarını tam ve etkin bir biçimde kullanmasına bağlı olarak ulaşabileceği bir potansiyel üretim düzeyi vardır. Söz konusu ülkede gerçekleştirilen fiili üretim düzeyi, potansiyelden düşük ise, bu ülke azgelişmiş ülke olarak tanımlanmaktadır (Özsoy, 2012: 13).

Bu tanımdan anlaşılacağı gibi, bu ölçüt ile bir ülkenin azgelişmişlik derecesini ölçmek için potansiyel GSMH ile gerçekleşen GSMH arasındaki farkı bulmamız gerekir. Fark ne denli büyük ise azgelişmişlik derecesi o denli büyüktür ki GSMH değeri arasındaki farkın sıfır olması hâlinde ise az gelişmişlik diye bir durum olmayacağı açıktır (Özsoy, 2012: 13).

İkinci yaklaşıma göre ise, azgelişmişlik kaynak kullanım oranları kullanılarak tanımlanmakta ve ölçülmektedir. Bilindiği gibi bir ülkenin ekonomik kaynakları; sermaye, işgücü ve doğal kaynaklardır. Kaynakların kullanım oranlarının

belirlenmesi konusunda işgücü için işsizlik oranı, sabit sermaye için kapasite kullanım oranı ya da atıl kapasite oranı, doğal kaynaklar için ekilebilir arazilerin kullanım oranı ve yeraltı zenginliklerinde ise hammadde ihracatı gibi göstergeler kullanılmaktadır (Özsoy, 2012: 13).

1.3.3. Toplumsal ve Bireysel Temel İhtiyaçların Karşılanmasına Göre Tanımlama

Az gelişmişliğin tanımlanmasında temel alınan bu yaklaşımda, insanın temel ihtiyaçlarının bilimsel ilkelerle belirlenmiş ölçütler, kalıplar çerçevesinde karşılanması temel alınır. Bir ülke nüfusunun büyük çoğunluğu toplumsal ve kişisel ihtiyaçlarını gideremeyecek durumdaysa o ülke az gelişmiştir. İnsanların temel ihtiyaçları beslenme, barınma, giyinme, eğitim ve sağlıktır. Bu temel ihtiyaçların karşılanma düzeyini gösteren rakamlar az gelişmişliğin ölçülmesinde kullanılabilir. Asgari koşulları sağlayamayan ülkeler az gelişmiş ülke olarak sınırlandırılır. Ancak bu yaklaşımın da birtakım eksiklikleri bulunmaktadır. Bunlar (Özsoy, 2012: 14):

- Bilindiği gibi özellikle bireysel ihtiyaçlar, sosyo-kültürel ortamlara ve zamana göre farklılık gösterir.
- Bu tanımlama tek başına yeterli değildir, öbür kıstaslara göre yapılan tanımlamalarla beraber ele alınarak kullanılırsa daha yararlı olacaktır.
- İhtiyaçların giderilmesinde kalite unsurunun da dikkate alınması gereği, ölçüm gücüdür.
- Temel ihtiyaçlar kavramı maddi yaşamın sürdürülebilmesi yanında, (bireyin sosyo-kültürel bir varlık olduğu da düşünülerek), maddi olmayan alanlara da yayıldığında, ölçümlemede veri bulmak olanaksızlaşmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

KALKINMA TEORİLERİNİN GELİŞİMİ

2.1. GELENEKSEL KALKINMA TEORİLERİ

2.1.1. Rostow: Gelişme Aşamaları Kuramı

Bu kuram, Walt Whitman Rostow'un 1960 yılında ortaya koyduğu bir kuramdır. Rostow, Batı Avrupa'daki gelişmiş ülkelerin gelişme süreçlerini incelemiş, toplumların gelişmelerinin beş aşamada ortaya çıkacağını savunmuştur. Bunlar;

1. *Geleneksel Toplum Aşaması*: Henüz gelişmeye başlamamış toplumdur. Temel ekonomik faaliyet unsuru tarımdır. Ekonomi; kişi başına gelirin, tasarrufların ve pazar ilişkilerinin az, üretim tekniğinin ve verimliliğin düşük, iş bölümünün sınırlı olduğu bir yapıya sahiptir.

Tarihi bakımdan "geleneksel toplum" denilince eski Çin Hanedanlıkları, Ortadoğu ve Akdeniz medeniyetleri ve Ortaçağ Avrupası bu toplumlara örnek verilebilir (Rostow, 1970: 4-5).

2. *Kalkışa Hazırlık Aşaması*: İktisadi gelişmenin gerektirdiği değişmelerin başladığı aşamadır. Sermaye birikiminde ve teknolojiye artış, girişimci sınıfın ortaya çıkması, beşeri sermayenin yaratılmasındaki gerekli altyapının oluşturulması bu aşamada görülmektedir.

Bu dönemde toplumun ekonomik yapısında olduğu kadar, sosyo-kültürel yapıda da değişimler görülmektedir. Bu aşama da milliyetçilik duygularının ortaya çıkması önemli bir sosyal özelliktir. Milliyetçilik, milli devlet ve milli menfaatler toplumu durağan halden dinamik hale getiren yapılardır. Bu siyasi bünye, gelişme hareketi için zorunlu hatta evrensel bir şart olmaktadır.

Avrupa 17. y.y.'nin sonunda ve 18. y.y.'nin başında dünya pazarlarının genişlemesi, rekabetin getirdiği dinamizm, modern bilimin ortaya çıkardığı buluşların üretim fonksiyonlarına aktarılmaya başlamasıyla, bu hazırlık şartlarını belirli bir şekilde gerçekleştirmiştir (Rostow, 1970: 6-7).

3. *Kalkış Aşaması*: Rostow'un üzerinde en çok durduğu bu aşamada düzgün bir gelişmeye engel oluşturacak tüm olumsuz faktör ve kurumların yıkıldığı bir dönemdir. İktisadi kalkınmayı gerçekleştiren güçler bu aşamada gelişmekte ve

topluma egemen olmaktadır. Rostow bu dönemin üç temel koşulunu şu şekilde sıralamaktadır:

- Üretken yapı oranı hızla yükselmeye başlamaktadır.
- Özellikle gelişmeyi özendirecek imalat sanayilerinin kurulması bu döneme rastlamaktadır.
- Bu dönemde kalkınmayı sürekli hale getirecek sosyal ve kurumsal yapı hızla oluşmaktadır.

Rostow kalkış aşamasının 20-30 yıllık bir süreç aldığını hesaplamış bu düşünceye de gelişmiş ülkelerin ne zaman bu sürece başlayıp, bitirdiklerini hesaplayarak varmıştır. İngiltere’de kalkış aşamasını 1783’den itibaren yirmi yıl içine, Fransa ve ABD’de 1860’dan önceki yıllara, Almanya’da 19.asrın üçüncü çeyreğine, Japonya’da aynı asrın son çeyreğine, Rusya ve Kanada’da 1914’den önceki çeyrek yüzyıla, Hindistan ve Çin’de 1950 civarına yerleştirmek mümkündür (Rostow, 1970: 6-7).

4. Gelişen Topluma Geçiş Aşaması: Bu aşamada ekonomi, kendi hareketini arttıran ilk sanayi faaliyetlerinin daha ötesine ulaşma ve modern teknolojinin avantajlarını da kullanarak bunları kendi kaynaklarına uygulama kabiliyetindedir.

Bu dönemde öncü sektör sanayi sektörüdür. Sanayi sektörü içinde özellikle imalat sanayileri önem kazanmıştır. Sadece tüketim malları değil ara ve yatırım mallarında üretmeye başlanmış, ülke teknoloji geliştirir hale gelmiştir. Rostow bu sürecinde yaklaşık 40 yıl süreceğini tahmin etmiştir.

5. Olgunluk Aşaması: Bu aşamaya ulaşan bir toplum modern teknolojileri etkin bir biçimde kullanan, gelirinin bir kısmını yatırıma ayıran ve refah toplumuna ulaşmış bir ülkedir. İmalat sanayisinde özellikle yatırım mallarının ağırlıklı bir paya sahip olduğu görülmektedir. Bu aşamada gelir artışı nüfus artışının üzerindedir. Ekonomide yeni öncü sektörler ortaya çıkmaktadır. Olgunluk aşamasında daha esnek üretime geçilmektedir. Esnek üretim sistemine yol açan temel neden birden fazla üretimi gerçekleştiren makinelerin gelişmesidir. Ölçek ekonomileri yerini daha çok kapsam ekonomilerine bırakmaktadır.

Rostow’a göre Amerikalılar bu aşamadan çıkmak üzeredirler. Batı Avrupa ve Japonya bu aşamaya enerjik bir şekilde girmeye başlamışlardır. Sovyet toplumu da henüz kolay olmayan bir yaklaşıma halindedir (Rostow, 1970: 10).

Rostow iktisadi kalkınmayı incelerken iki temel nokta dikkatini çekmiştir.

Bunlar;

- Ekonominin farklı sektörlerinin gelişme hızları birbirinden farklıdır.
- Ekonomilerin belli bir dönemde eksiksiz kalkınması sermaye dağılımı ile ilgili olup, hızlı kalkınan bazı sektörlerle dayanmaktadır. Bu çerçevede ülkelerin herhangi bir döneminde ortaya çıkan ve ilk gelişen sektör öncü sektördür. Öncü sektör kavramı; kendi gelişirken beraberinde farklı sektörleri de geliştiren sektördür. Burada önemli olan öncü sektörlerin nasıl seçileceğidir. Kimi iktisatçılar ileri-geri bağlantısı yüksek olan sektörler seçilmelidir derken, kimisi de kıt kaynağı az kullanan sektörlerin öncü sektör olabileceğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla öncü sektör ülkeler bağlamında değişiklik gösterebilir.

Rostow'un gelişme aşamaları kuramını, Türkiye süreçlerine uyguladığımızda; Türkiye Cumhuriyeti ilk yıllarında Geleneksel Toplum Aşaması'nda bulunan bir coğrafyayı Osmanlı Devletinden miras almıştır. O günün Türk toplumu sanayi kurumları yetersiz, toplu işnevi dahi ithal edecek seviyede bir ilkel üretim tekniğine sahipti. Ülkede birkaç tane sanayi kuruluşu bulunmakta, bunlar da tarımsal ürün girdisi kullanan bir yapıda kurumlardı. Ağırlıklı olarak toplum tarımsal faaliyetlerde bulunmakta, Osmanlı'dan miras kalan tarımdaki vergi sistemi üreticiyi kötü duruma düşürmüştü, verimlilik söz konusu olmamakta, insanlar kendine yetecek bir durumda üretim yapabilmekteydi. Pazar ilişkileri zayıf, uzun süren savaşlardaki harcamalardan dolayı ekonomideki tasarruf seviyesi yok denecek düzeydeydi.

Cumhuriyetin kuruluşu ile başlayıp 1960'lara kadar uzanan sürecin Türkiye'nin Kalkışa Hazırlık Aşaması olduğu düşünülmektedir. Sermaye birikimi ve teknolojiye artış başlamış, Türk burjuvazisi doğmuş, bu Türk burjuvazisi ilk özel sektör sanayi kuruluşlarımızı ortaya çıkarmıştır.

Toplumu bütünleştirici unsur Türk milliyetçiliği üzerine inşa edilmiştir. Büyük önderimiz Mustafa Kemal ATATÜRK'ün söylediği "Ne Mutlu Türküm Diyene", "Türk, Öğün, Çalış, Güven" gibi veciz ifadeler ve çizdiği muasır medeniyet seviyesinde bir Türk toplumu yaratılmaya çalışılmıştır. Osmanlıdan kalan durağan

durum sona ermiş, genç Türkiye Cumhuriyetinin dinamik yapısına destek verecek bir kalkınma yarışına başlanmıştır.

Türkiye, 1960'dan 1990'lara hatta bazı iktisat yazınına göre 2000'lere kadar Kalkış Aşamasında yaşamıştır. İthal ikameci sanayi stratejisi mantığı ile imalat sanayi yatırımları yapılmıştır. Kalkınmayı hızlandıracak sosyal ve kurumsal yapı oluşturulmaya çalışılmış, Devlet Planlama Teşkilatı girişimleri ile ilk kalkınma planlarına geçilmiş, ülkede ciddi bir ağır sanayi hamlesine adım atılmıştır.

Gelişen Topluma Geçiş Aşamasını yaşadığımız günümüzde ise, Türkiye'nin ileri teknolojiyi kendine uyarlayarak kendi teknolojisini üretme çalışmaları devam etmektedir. Ara ve yatırım malları üretmesi ile refah artırıcı politikalar arayışında olması bakımından, bu süreçten rahatlıkla geçtiği söylenebilir. Sonuç olarak; siyasi otoritelerin, ulusal ve uluslararası ekonomi kurumlarının ortaya koyduğu vizyonlarda Türkiye'nin 2050 yılından önceki bir tarihte olgunluk aşamasına ulaşacağı belirtilmektedir.

2.1.2. Dengeli Kalkınma Teorileri

2.1.2.1. Büyük İtiş Kuramı

Rosenstein-Rodan azgelişmiş ülkelerde kaynakların yetersizliğini temel bir sorun olarak görmekte, kişi başına gelir artış hızı üzerinde durmaktadır. Rosenstein-Rodan, Keynes'in efektif talep konusundan hareketle, sanayileşmeye başlayan ülkelerin sorunlarını ortaya koymuştur. Rosenstein-Rodan'ın tezi; yetersiz piyasa talebinden dolayı, emek gücü ve diğer kaynaklar tek bir sanayide kullanılmamalı aynı anda birçok sanayide büyük bir sanayi hamlesi gerçekleştirerek yatırımlara başlanmalıdır. Bunun sonucu herbir sektör diğeri için talep oluşturacak efektif talep kısıtı kalkacaktır. Rosenstein-Rodan'ın sanayi hamlesi ile ilgili bu kuramına "büyük itiş" kuramı denilmektedir. Rosenstein-Rodan'ın bu kuramı şöyle özetlenebilir:

a) Azgelişmiş ülkelerin kalkınması öncelikle uluslararası istikrar için gereklidir.

b) Azgelişmiş ülkelerin ekonomik yapısında; düşük gelir düzeyine sahip, satın alma gücü düşük, tarımsal sektörde büyük oranda işsizlik (gizli işsizlik) durumları gözlenmektedir.

c) Bu azgelişmiş ülkelerde geliri arttırmanın yolu sanayileşme hamlesinden geçmektedir.

d) Sanayileşme stratejisinin uygulanabileceği iki yol bulunmaktadır: Birincisi yatırım malları ve ara mallarını da içeren sanayinin her alanında çok yüksek gümrük tarifeleri, kotalar ve kambiyo denetimi gibi araçlarla kendini dünya ekonomisinden soyutlayıp kendi kendine yeten bir yapı oluşturmak. İkincisi ise serbest piyasa ekonomisi düşüncesi ekseninde ülkenin kıyaslamalı üstünlüklerine göre uluslararası ekonomi ile bütünleşmesidir. Çünkü;

- Bu durumda dünya üretiminde artış gözlemlenir.
- Belli sektörlerde oluşacak aşırı kapasite engellenir.
- Uluslararası sermayenin dolaşımı sağlanır.

e) Azgelişmiş ülkelere baktığımızda özel sektörün yatırım kararları kaynakların optimum dışı ve düşük büyüme hızı sağlayacak şekilde dağılmasına sebep olacaktır. Bunun nedenleri;

- İç piyasa ölçeği kısıtlıdır.
- Özel sektör kişisel kârlarına göre yatırımlarına karar verir. Yani bu kârları belirleyen değer sosyal marjinal ürün değil bireysel marjinal üründür. Özel sektörün yatırımlarından dolayı oluşacak olan pozitif dışsallıkları önceden kestirmek mümkün değildir. Bu belirsizlik büyümeye katkısı düşük sanayilere yatırım ya da belli sektörlerde hiç yatırım yapılmamasına yol açmaktadır.
- Büyük yatırım projelerinin maliyetleri/risk payı çok fazladır. Topluca bir şekilde oluşacak kalkınma programı sayesinde risklerle baş etmek, tek bir girişimcinin bu risklere katlanmasına göre daha kolaydır.

f) Kalkınma sürecinde oluşacak engeller devlet sayesinde oluşturulan kalkınma programları ile ortadan kaldırılacaktır. Çünkü bu programlama sürecinde devlet gerek sanayide kullanılacak işgücünün eğitimini gerekse büyük çaptaki alt-yapı hizmetlerini sağlayacaktır. Ayrıca ülkede kıt faktör olan sermayeyi uygun sanayi yatırımlarına yönlendirecektir.

Rosenstein-Rodan'ın bu iddialarından çıkararak geliştirdiği “büyük itiş kuramı” az gelişmiş ülkelerde sanayileşmeyi tamamlayıcı ve piyasa yaratıcı birçok sanayinin aynı anda planlanması ve oluşturulmasını kapsayan bir sanayileşme modelidir. Bu model aslında dengeli bir büyüme modeli olma özelliği taşır (aktaran Ögüt,1998: 98-100).

2.1.2.2. Kısır Döngü Kuramı

Nurkse tarafından ortaya atılan fakirliğin kısır döngüsü kuramı kapalı çember kuramı olarak da iktisat yazınında ismi geçen bir kuramdır. Nurkse bu kuramı incelerken sorunu hem arz yönünden hem de talep yönünden ortaya koymuştur. Kişi başına düşük gelir, düşük verimlilik demektir; düşük verimlilik, kişi başına sermaye kullanımının yetersizliği ile ilgilidir; sermaye yetersizliği, tasarruf kapasitesinin küçüklüğünden oluşur; kişi başına düşük reel gelir de, düşük tasarruf kapasitesini açıkladığına göre, bu toplumlar, tasarruf kapasitesi açısından, içinden çıkılmaz bir kısır döngüdedir (Kazgan, 2002: 265).

Diğer yandan, yatırım dürtüleri piyasa genişliği ile sınırlıdır; piyasanın genişliğini belirleyen başlıca etken, satın alma gücüdür, bu da, az gelişmiş ülkeler’de düşük verimlilik dolayısıyla zayıftır; düşük verimlilik, üretimde kullanılan sermayenin azlığı; bunun sonucunda, hiç olmazsa kısmen, düşük yatırım dürtüsü ile ilgilidir. Sermaye arzı, tasarruf kapasitesi; sermaye talebi, yatırım dürtüleri ile belirlendiğine göre, sermaye olgusunun birikimi ile ilgili hem arz hem de talep yönünde kısır döngü vardır. Kısacası, bir ülke fakir olduğu için fakir kalır (Kazgan, 2002: 265).

Nurkse’e göre, az gelişmiş ülkeler tek başlarına bu kısır döngüden çıkamazlar. Az gelişmiş ülkeler bu döngüden ancak yabancı sermaye, borçlanma ya da dış yardımlar sayesinde kurtulabilirler (Öztürk, 2005: 87). Ülkemizde yapılan bazı dönemseller politikalar, Nurkse’nin Kısır Döngü Kuramında ortaya koyduğu az gelişmişlikten kurtulmaya ilişkin öneriler ile benzerlik göstermektedir.

Dengeli kalkınmayı savunan Nurkse, talep bazında pazar yetersizliği fikrini esas alarak yatırımların farklı sanayi kollarına yapılması durumunda, pazar bulma güçlüklerinin en azından ortadan kalkabileceğini ortaya koyar. Arz tarafından

incelediğinde ise yatırımların birbirini tamamlayıcı şekilde çeşitli sanayi dalları arasında dağıtılması durumunda, bu tamamlayıcı sanayi kollarında çalışan kişilerin birbirlerinin müşterisi olması ihtimaline dayanarak “üretimde her arzın kendi talebini yaratacağı” şeklinde ifade edilen *Say kanunu* baz alarak kalkınma fikri geliştirmiştir (Dinler, 2002: 551).

2.1.2.3. Çapraz Ülke Kuramı

H.B. Chenery yapmış olduğu çalışmalar ile Neo-Klasik görüşü eleştirip, bu görüşe hâkim olan esasların büyük bir kısmını reddederek, az gelişmiş ülkelerin kalkınmaları konusunda, “dinamik etkenleri” analize sokarak, kalkınma ekonomisi ile ilgili çalışmalarını, birbirini tamamlayan iki grupta toplamıştır (Manisalı, 1982: 73).

1. Optimal kaynak dağılımı ile piyasa mekanizması arasındaki bağ, az gelişmiş ülkelerde zayıftır.

Piyasadaki fiyatlar sosyal maliyetleri yansıtmazlar, üretim faktörlerinin piyasa fiyatları, sosyal maliyetleri yansıtmadığına göre, bu fiyatları veri olarak alıp kâr maksimizasyonunu gerçekleştiren girişimcinin sağladığı özel kâr ile, sosyal kârlılık arasında farklar ortaya çıkar. Bu farklar ne kadar fazlaysa, gelişmiş ülkelerde piyasa mekanizması yoluyla ortaya çıkan kaynak dağılımı, optimal kaynak dağılımından o kadar uzaklaşmıştır. Bu bakımdan, planlama yolu ile piyasa mekanizmasına müdahale şarttır (Chenery'den aktaran Manisalı, 1982: 73).

Chenery'nin önerdiği yolda, az gelişmiş ülkelerde kaynak dağılımının gölge fiyatlarına (muhasabe fiyatları) göre yapılması gerekmektedir. Gölge fiyatları ise, tam rekabet koşulları altında çıkan denge fiyatlarıdır. Gölge fiyatlarına müdahaleyi ortaya koyan bu yaklaşım, az gelişmiş ülkelerde planlı kalkınma stratejisi sonucunu doğurmaktadır (aktaran Manisalı, 1982: 73-74). Chenery'de az gelişmiş ülkeler için önerilen, piyasa koşullarına müdahale ve planlı kalkınma görüşleri, Chenery'nin dengeli kalkınmayı savunduğunun belirtisidir.

Chenery'e göre, bir ülkenin üretim kaynakları varlığından uzun dönemde maksimum gelir artışı sağlayabilmesi için, kıt üretim kaynaklarının alternatif üretim dallarında kullanılacak miktarlarını doğru bir şekilde tahmin etmesi gerekir. Gelişmiş

ülkelerde piyasa mekanizması, bu tahminlemeyi en iyi şekilde yapabilmektedir. Azgelişmiş ülkelerde fiyat sistemini bozan yapısal bozukluklar her ne kadar gümrük ve subvansiyon gibi araçlar ile düzeltilmeye çalışılsa da başarılı olunamamaktadır. İşte bu başarı sağlanırsa, optimal kaynak dağılımı başarılmaktadır (Kazgan, 2002: 267).

2. *Dış Ticaret ve Optimal Kaynak Dağılımı*

H.B. Chenery, Klasik ve Neo-Klasik kıyaslamalı üstünlükler görüşünü eleştirmektedir. Chenery'e göre iç kaynak dağılımı ve dış ticaret teorisi bir arada alınır, azgelişmiş ülkelerin kalkınması için faydalı olacağını ortaya koymuştur (aktaran Manisalı, 1982: 73-74).

Kıyaslamalı üstünlüklerin, ana hatları ile eleştirilen yönleri ve eklenecek dinamik faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür;

- Kıyaslamalı üstünlüklerle, üretimin etkinliği ve zaman içinde değişebilirliği göz önüne alınmamıştır.
- Dışsal ekonomiler (external economies) analizde yoktur.
- Azgelişmiş ülkelerde mal ve faktörlerin piyasa fiyatları, bunların fırsat maliyetlerini, genellikle yansıtmazlar (Manisalı, 1982: 74).

Bütün bu etkenler irdelendiğinde, ekonomi içi optimal kaynak dağılımı ile dış ticaret teorisinin birarada ele alınması azgelişmiş ülkeler açısından, birleştirici bir görüş ortaya çıkartmaktadır. Başka bir ifade ile, iç üretim deseni ile dış ticaret politikası, bir bütünü tamamlayan iki parça niteliğindedir. Bu bakımdan, iç kaynak dağılımında, sosyal marjinal verimlilikler eşit olacak bir biçimde kaynak dağılımı gerçekleştirilirken, dış ticaret deseninde de, analize dahil edilen dinamik etkenler, iç kaynak dağılımındaki amaca hizmet edecek yönde olması gerekir (Manisalı, 1982: 74).

2.1.2.4. **Düşük Gelir Tuzağı**

Plan yoluyla dengeli kalkınmayı savunan diğer bir iktisatçı ise Harvey Leibenstein'dir. Leibenstein diğer dengeli kalkınmacılar gibi, piyasa mekanizmasının azgelişmiş ülkelerde etkin olmayacağını belirtmiş, azgelişmiş ülkelerde piyasa mekanizmasına bağlı kalkınmayı reddetmiştir. Bu fikirlerini iki temele

dayandırmaktadır. İlki “Düşük Gelir Tuzağı” adını verdiği kısır döngüdür. “Kişi başına gelirin geçimlik düzeyde bulunduğu durumda, kişi başına gelirdeki küçük artışlar, geliri eski düzeyine döndürecek etkenleri harekete geçirir”. Bu görüşü ile az gelişmiş ülkelerin kısır döngüsünün toplumun içsel dinamiğine bağlı olduğunu ve bu yapının neredeyse istikrarlı bir yoksulluk dengesine yol açtığını savunur. İkinci olarak, girişimcilerin kâr maksimizasyonu ile milli gelir artışı arasındaki bağlantının zayıf olması nedeniyle piyasanın etkin işleyemeyeceğini savunur. Piyasadaki bireysel kâr ile sosyal kâr (millî gelire katkı) arasındaki bağın yetersiz olduğunu belirtmektedir. H. Leibenstein, bireysel kâr çok yüksek olsa bile milli gelire olan katkının sıfır olacağını savunmaktadır. Kısaca Leibenstein’a göre, düşük gelir seviyesinde yer alan az gelişmiş ülkelerde girişimciler ekonomik kalkınmayı sağlayacak yeteneğe ve fırsatlara sahip değildirler (Adaçay, 2012: 60-61).

2.1.3. Dengesiz Kalkınma Teorileri

2.1.3.1. Hirschman’a Göre Dengesiz Kalkınma

Dengesiz kalkınma teorisinin en önemli kurucularından Hirschman’ın teorisi sektörler arası ilişkilere ve sektörlerin durumuna dayandırılmıştır. Bu durum ilk bakışta, teorinin dengeli kalkınma teorisine benzerliği ile dikkat çekse de, Hirschman’ın dengesiz kalkınması, iktisadi karar birimlerini harekete geçirebilmek için sıkıntılar yaratmayı amaçlamakta, oluşan bu sıkıntıların baskısı, iktisadi karar merkezlerini harekete geçirebilmek için uyaracak, üretim kaynakları miktarını artırmaya yönelik bir dürtü olacaktır (Kazgan, 2002: 282).

Ekonomi içinde bazı sektörler vardır ki, az gelişmiş ekonomilerde bu sektörlerle, “dengesiz bir biçimde de olsa”; destek verilmesi az gelişmiş ekonomide bir büyük itiş gerçekleştirebilir. Örneğin, on sektörden başlangıçta iki tanesine ağırlık verilmesi, ekonomide bir itiş gücü sağlar. Oysa, 10 sektör birden birbirini tamamlayacak şekilde planlanarak uygun destekler verilmesi;

- Bir taraftan iç piyasanın sınırlılığı (hem arz hem talep yönünden) imkânsızdır.

- Azgelişmiş ekonominin mali olanakları buna yetmez (Manisalı, 1982: 82).

Bir veya iki sektöre destekler verilerek sağlanacak “kalkış” sektörler arası ilişkiler dolayısıyla, diğer sektörlerin de gelişmesine yol açar. Piyasa ekonomisine dayandırılarak meydana getirilen bu büyük itiş niçin dengesiz bir kalkınmadır? Dengesizlik, öncelik verilen sektörler ile diğer sektörler arasındaki tamamlanmanın, başlangıçta gerçekleştirilmemiş olmasındandır (Manisalı, 1982: 82).

Hirschman’ın teorisini bir örnekle açıklarsak; Türkiye gibi ülkelerde tekstil sanayi geçmişte gelişme potansiyeline sahiptir. Tekstil sanayisine büyük yatırımlar yapılmıştır. Bu yapılan yatırımların yarattığı çıktıların aynı zaman sürecinde planlı şekilde kullanacak yatırımlar (alış-veriş merkezleri) yapılmamıştır. Yani bütün girdi-çıkıtlı ilişkilerini sistematik olarak işleyecek dengeli ve planlı bir yatırım stratejisi gerekli görülmemiştir. Tekstil sektörü oluşturulup üretime başladığında, sürükleyici sektör olarak yaratacağı ileri-geri bağlantılar sayesinde başlangıçta yaratılan dengesiz kurulumlar, sürükleyici sektör (tekstil sektörü) nün itiş gücü sayesinde sanayileşme ve kalkınmayı gerçekleştirmiştir.

Hirschman'ın dengesiz kalkınma görüşünün dengeli kalkınma görüşünden ayrıldığı temel nokta şudur:

Dengeli kalkınma teorileri, sektörler arasında bağların olmasına, sektörler arası ilişkilerde eksik ya da fazla kapasitenin meydana gelmemesi gerektiğine inanır. Negatif bir durumun olması durumunda kalkınma hızı düşecek ve kaynak israfına yol açacaktır. Oysa Hirschmanın dengesiz kalkınma teorisinde, sektörler arası ilişkilerde eksik ya da fazla kapasitenin bulunması teorisinin esasını oluşturur. A sektörünün yarattığı fazla kapasite B sektörünün doğmasına veya gelişmesine olanak sağlar (Manisalı, 1982: 83).

Dengeli kalkınma ile Hirschman'ın dengesiz kalkınması arasındaki bu temel farklılığa rağmen bir ortak nokta vardır. Bu ortak nokta, sektörler arası bağlardır. Sektörler arası bağ dengeli kalkınma teorisinde, “başlangıçtan itibaren dengeli ve düzenli bir kaynak dağılımı politikası” olarak ele alındığı halde, Hirschman da fazla ve eksik kapasitelerin uygunluğu bir dinamik süreç olarak belirtilir (Manisalı, 1982: 83).

2.1.3.2. Paul Streeten'e Göre Dengesiz Kalkınma

Dengesiz kalkınma teorisyenlerinden biri de Paul Streeten'dir. Ona göre “denge, statükoyu devam ettiren bir durum” iken, “kalkınma, statükonun değiştirilmesidir. Kalkınmanın ancak dengesiz bir süreç içinde gerçekleştirilebileceğine inanan Streeten, dengesiz kalkınma görüşünü bu hâliyle Hirschman'dan ileriye götürmüştür. Ona göre, dengesizlik kalkınmaya engel değil, aksine teşvik eden bir faktör olabilir ve denge konusunda ısrar etmek durgunluğu önlemek yerine dar boğazlara neden olabilir. Dar boğazlar ise bazı koşullarda üretimi geciktirmekle kalmaz, bundan başka, birbirini tamamlayan faaliyetlerin gerilemesi ve yavaşlaması sonucunu yaratır. Streeten'in dengesiz kalkınma teorisinde piyasalar yönlendirici rol üstlenirken, kamu kesimi üretici olarak ağırlığa sahip değildir. Dolayısıyla piyasaların yol göstericiliği altında yeni yatırımlara başlanması önerilmektedir. Ona göre, dengeli kalkınmanın gerektirdiği planlama ve piyasaları kontrol etme faaliyetleri, ekonomiyi bir kalıp içine sokmakta ve olası denge dışı gelişmeleri önlemektedir (Adaçay, 2012:63).

Streeten, yukarıda belirtilen temel görüş çerçevesinde önce tüketim sonra da üretim bakımından dengesiz kalkınma durumunu ve bu durumun ekonomik kalkınmaya etkisini açıklamaktadır. Her iki dengesizlik hâlini de kendi içerisinde statik ve dinamik etken olarak iki kısma ayırmaktadır. Statik etken “belirli ihtiyaçlar” ve teknoloji karşısında “bölünmezlikler” ya da “ölçek ekonomileri” gibi unsurlardır. Bunlar aynı zamanda sözel faktörler olarak tanımlanmaktadır. Dinamik etken ya da sayısal faktörler ise yeni ihtiyaçların doğmasını karşılayacak “uyarıcı kuvvetler, yeni buluşlar ve teknolojik yenilikler” gibi piyasanın dinamik yapısı için ortamın uygunluğudur. Streeten'a göre kısaca, bölünmezliklerin, artan maliyetlerin, yatırım girişimlerinin ve yeni buluşların önemli olduğu ekonomilerde dengesiz kalkınma söz konusudur. Streeten'e göre kalkınma hamlesi için, en fazla dışsallık yaratma potansiyeli olan başka bir deyişle, yenilik veya tamamlayıcı özellik taşıyan endüstriler öncelikli olmalıdır. Bu tip endüstriler bir yandan mal ve hizmet yaratırken diğer yandan dolaylı ya da doğrudan kalkınmanın gerçekleşmesine katkıda bulunacak faydalar da yaratacaktır (Adaçay, 2012: 63).

2.1.3.3. Kalkınma Kutupları Kuramı

Kaynakların etkin kullanılması amacını öngören modellerden biri de kalkınma kutupları modelidir. Kalkınma kutupları olgusu, sanayileşme sürecinde ortaya çıkan, yöresel ekonomik farklılaşmadır, özellikle amprik çalışmalar kalkınma döneminde ülkelerde belirli yörelerin ön plana çıktığını göstermiştir (İlkin, 1979: 116).

F. Perroux iktisadî kalkınmanın ülkenin her yerinde aynı zamanda gerçekleşmeyeceğini, bazı bölgelerin öncelik kazanacağını bir başka deyişle belirli kalkınma kutuplarının oluşacağını ileri sürmektedir. Gerçekte her ülkede sanayileşme döneminde sanayi ünitelerinin belirli noktalarda toplanması bir rastlantı değil, ekonomik koşulların bir gereğidir. En önemli neden sermayenin etkin kullanılması amacıdır. Kutuplaşma, belli sayıda iktisadi ünitelerin faaliyetleri nedeniyle fonksiyonel bir bütünteşme sonucunda ortaya çıkan dengesiz bir kalkınma sürecidir (İlkin,1979: 117).

Piyasa ekonomilerinde, kalkınma süreci incelendiğinde sadece sanayi kuruluşları bakımından değil sosyal ve kültürel bakımdan da belirli yörelerin ön plana çıktığı görülür. Gerçi bazı merkezler sanayi devriminden önce de çeşitli nedenlerle diğer yörelere kıyasla daha fazla gelişmişlerdir. Fakat bu farklılık hiç bir zaman, sanayileşme ile ortaya çıkan bu duruma benzememiştir (İlkin, 1979: 117).

Bir veya birkaç sanayi gurubunun belirli bîr bölgede bir araya gelerek bir kutup olarak ortaya çıkmasının nedenleri kısaca şöyle açıklanabilir (İlkin, 1979: 117-118):

- *Pazar Büyüklüğü:* ürünün pazarlanmasında pazarın büyüklüğü çok etken bir rol oynamaktadır, özellikle Ulaştırma olanaklarının yetersiz olduğu koşullarda, üretim yerinin talebin fazla olduğu bölgelerde toplanması doğaldır.
- *Altyapı Durumu:* Yol, su, elektrik ve diğer altyapı hizmetlerinin hazır olduğu bölgede, işletmelerin kuruluş maliyetleri düşük olmaktadır.
- *Hammaddeye Yakınlık:* Hammaddenin taşınması zor ve pahalı olan sanayi dallarında, işletme, kuruluş yerini saptarken hammaddeye yakın bir yer seçmek durumundadır.

- *Yan Sanayi:* üretimde çok sayıda ara malları kullanan bir işletme, kuruluş yerini saptarken ara mallarını kolay ve ucuz sağlayacağı bölgeyi seçmektedir.
- *İnsan Gücü:* Bir iktisadi ünite, seçtiği teknolojiye uygun personeli temin edebilmek için kuruluş yerini buna göre saptayacaktır.
- *Sosyal Üst Yapı:* İşletme, gerek idarecileri gerek işçileri için belirli bir sosyal tesisin gereğini duyduğunda, ya bunları kendisi gerçekleştirecek veya bunların hazır olduğu bir bölgeyi kendine kuruluş yeri olarak seçecektir. Sosyal tesislerin (okul, hastahane, v.b.) ne denli büyük bir yatırımla gerçekleştirebileceği düşünülürse çok büyük olmayan işletmelerin bu tesislerin hazır olduğu bölgeleri seçtiği kolaylıkla anlaşılır.

Kalkınma kutuplarını oluşturan firma veya firmalar diğer iktisadi üniteleri etkiliyerek o bölgede bir gelişme meydana getirirler. Kalkınma kutbu, yayılma etkileri yaratan, hammadde, ara malları, tüketim malları v.b. üzerinde gerek arz gerek talep bakımından arttırıcı etkisi olan itici bir güçtür. Kalkınma kutbunun doğması ekonomik ve sosyal yapıyı bulunduğu durgun durumdan uzaklaştırır. Bu gelişim içinde, bölgede üretim artışlarının yanında gelirlerde (özellikle ücretlerde) yükselme olur, teknik yenilikler ve yeni yatırımlar ortaya çıkar. Çevredeki geleneksel yöreler ile kutup arasındaki işgücü ve mal akımı, iki bölge arasındaki ekonomik ve sosyal farklılığı zamanla ortadan kaldırabilir. Kuşkuşuz bu etki yavaş ve bölgeseldir. Genişlemenin ülkenin her yanına ulaşabilmesi için uzun bir zamana ihtiyaç vardır (İlkin, 1979: 118).

Kalkınma kutupları kuramına ülkemiz dâhilinde bir örnek vermek gerekirse, Bursa'da devletin destekleri ile kurulan FIAT ve Renault gibi otomobil endüstrisinin iki büyük firması bir sürükleyici endüstri niteliğine bürünmüş, daha sonrasında ticaret ve tarım ile uğraşan insanları gerek otomotiv yan sanayinde gerekse de diğer makine sanayilerinde sanayici durumuna getirmiştir. Sermaye ve işgücü yoğunluğu Bursa yöresine akmaya başlamış, Bursa'nın bu kalkınması çerçevesinde Çanakkale, Kütahya ve Bursa'nın uzak ilçeleri durağan hale gelmiştir. Gelişen Bursa bölgesinde eğitim kurumlarının artışı ile de nitelikli işgücü artmıştır.

2.1.4. Ekonomik Yapılar ile İlgili Kuramlar

2.1.4.1. Dualizm (İkili Yapı) Kuramları

Az gelişmiş ülkeler ikili yapısı olan ülkelerdir. İkililik ya da düalizm teorisi, bir ülkede iktisadi, teknolojik, sosyal ve bölgesel alanlarda birbirinden farklı iki ayrı kesimin (geleneksel kesim ve modern kesim) olduğunu ifade etmektedir. Bu ülkelerde bir yandan ileri kalkınmışlık düzeyindeki ülkelerin pazar yapısı, ileri teknolojisi, gelişmiş sosyal ilişkileri, ileri kurum ve organizasyonları görülebileceği gibi, öte yandan az gelişmişliğin tipik özelliklerinden aile ekonomisi, geri ve ilkel teknoloji, durgun bir sosyal yapı, geleneksel kurum ve organizasyonlar görülebilir (Özsoy, 2012: 40).

Az gelişmiş ülkelerde genellikle modern kesim “piyasa ekonomisi” ni temsil etmektedir. Modern kesimin oluşturduğu büyükşehirlerde irili ufaklı sanayi işletmeleri kurulmuş, diğer gelişmiş bölgeler ve ekonomiler ile iletişim ve ulaşım ağları sağlanmıştır. Yurtiçi ve yurtdışı ticareti düzenleyen firmalar bir araya gelmiş, bankacılık ve sigortacılık işlemleri yaygınlaşmıştır (Savaş, 1986: 21).

Geleneksel kesim ise kasaba ve köylerden oluşmakta “trampa (değişim) ekonomisi” ni temsil etmektedir. Geleneksel kesim geri ve içine kapalı toplulukları barındırmaktadır. Altyapı yatırımlarının istenilen seviyede yapılamadığı az gelişmiş ülkelerde kırsal bölgeler yol, elektrik, su, okul ve hastane gibi temel hizmetlerden yeterli kadar yararlanamamaktadır. Üretim büyük ölçüde ailenin kendi tüketimi için yapılmakta, çok az ürün pazara inmektedir. Bir piyasa ekonomisinin oluşmaması bunun yerine aile ekonomisinin varlığı bu bölgelerde sanayi, ticaret, ulaşım, bankacılık ve sigortacılık gibi sektörlerin gelişmemesini sağlamaktadır (Savaş, 1986: 21).

Düalizm’in ortaya çıkışında etkili olan birkaç faktörden bahsetmek mümkündür. Birincisi, sömürgecilik faaliyeti sonucunda oluşan dışsal bir etkidir. Sömürgeci ülkeler kendi çıkarları doğrultusunda, sömürgeleştirdikleri ülkelerin mevcut yapısının üzerine kendi yapılarını kurarlar. Bu durumda ülkede birbirinden zıt iki yapı oluşmuş olur. İkincisi az gelişmiş ülkenin herhangi bir bölgesinde değerli bir hammaddenin bulunmasıyla o bölgede yeni tesisler ve iş olanakları yaratılmış

olur. Bu gelişme sonucunda o bölgede farklı bir yapı oluşurken diğer bölgelerde geleneksel yapı devam eder. Üçüncüsü, kuruluş yerlerini belirleyen; ulaşım olanaklarına yakınlık, hammaddeye yakınlık, pazara yakınlık, işgücüne yakınlık gibi faktörler üretimin belirli bölgelerde toplanmasına neden olmaktadır. Burada yoğunlaşan faktörler sonucunda farklı bir ekonomik ve sosyal yapı oluşmaktadır (Özsoy, 2012: 41).

Düalizm teorisi, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerin izlemiş olduğu yolu takip ederek gelişebileceklerini iddia etmektedir. Batı toplumları feodalizmin çözülmesine ve kapitalizmin kurulmasına şahit olmuştur. Bu dönüşüm sürecinde geleneksel ve içine kapalı bir tarım toplumu olan feodalizm, kapitalizmle birlikte gelişen sınıflı ilişkiler sonucunda dışa açık bir sanayi toplumu hâline gelmiştir. Şayet geleneksel kesimin çözülüp, modern kesimin ekonomiye egemen olacağı bir aşamaya gelebilmek için gerekli mekanizmalar harekete geçirilebilirse, aynı süreç bugün düalizm'e sahip olan az gelişmiş ülkelerde de yaşanacaktır. Zaten geleneksel bir yapıya sahip olan az gelişmiş ülkeler, modern yapıya dönüşümü gerçekleştirirken, yani yapısal değişimi yaşarken, bu düalizmi göstermek durumundadır. O halde düalizm, bir yapı değişiminin doğal sonucudur. Buna göre, henüz kalkınma sürecine girmemiş, geri kalmış ülkelerde bu anlamda bir düalizm görülmeyecektir. Sanayileşme sürecindeki ülkelerde ise bu düalizmin, sanayileşmenin ileri aşamalarında giderek önemini yitireceği ve artık ilgili ülke için söz konusu olmayacağı görülecektir (Özsoy, 2012: 41). Türkiye'de üretim sürecinde kırsalda geleneksel (özellikle el-sanatları) ve büyükşehirlerde fabrikaların bulunduğu modern kesim görülmektedir.

Gannage, düalizmde gerek kesimler ve bölgeler, gerekse sosyal gruplar arasında büyük farklılıklar olduğunu belirtmektedir. Böylece düalizm ile ilgili olarak iktisat yazınında ekonomik düalizm, bölgesel düalizm ve sosyal düalizm olmak üzere çeşitli ayrımlar vardır. Gannage, bölgesel olarak belirli bölgelerin sanayileşerek kalkınmasının, ekonomik olarak bazı kesimlerin kapitalist piyasa ekonomisi içine girmesinin, sosyal olarak da bireysel ve kültürel farklılıkların bulunmasının düalizme neden olduğunu belirtmektedir (Özsoy, 2012: 41).

2.1.4.1.1. İktisadi Düalizm

Az gelişmiş ülkelerdeki düalizm, geniş anlamıyla iktisadi düalizm olarak da algılanır. İktisadi düalizm, bir ekonomi içinde yapısal olarak farklı ekonomik kesimlerin bir arada bulunması olarak belirtilir. Bu yaklaşımda tarım sektörü geleneksel kesimin, sanayi sektörü modern kesimin temsilcisidir ( zsoy, 2012: 41).

Her iki kesimdeki üretim tekniği de birbirinden temelde farklılık gösterir. Bu, teknolojik bir düalizmin bulunması demektir. Şöyle ki geleneksel sektörde üretim faktörlerinin birbirlerini hemen hemen sınırsız bir biçimde ikame edebilmelerine karşın, modern kesimdeki üretim sabit üretim şeklinde yani faktörler kolay bir şekilde ikame olamamaktadır. Üretim tekniğini dikkate alan düalizm, sanayi kesiminin ileri bir organizasyona ve yüksek bir verimliliğe sahip olduğunu, tarım kesiminde ise emek yoğun bir üretim tekniğinin uygulandığını belirtmektedir ( zsoy, 2012: 40).

2.1.4.1.2. A.Lewis: Sınırsız Emek Arzı ile Kalkınma Kuramı

Dualistik modeller içerisinde en çok atıf yapılan ve kalkınma yazınına bu noktada en fazla katkıda bulunan modellerden biri Sınırsız Emek Arzı Modelidir. Dünyada en çok Asya  lkelerinde görülen, kırsal kesim emek fazlası, kendi kendine geçinen bu tarımsal şletmelerden emek gücünün güç unsuru çerçevesinde azalsa dahi üretimde herhangi bir azalmanın olmadığı durumu yansıtmaktadır (G nel, 2010: 90).

Bir başka ifadeyle, bu tarımsal şletmelerde emeğin marjinal verimi sıfırdır. Tıpkı Nurkse'de olduğu gibi Lewis'de de tarım sektöründe düşük hatta sıfır marjinal verimliliğin olduğu belirtilmekte ve bu durum tarım sektöründeki toplam üretimde herhangi bir azalma olmaksızın bir kısım emeğin azalarak g  etmesi sonucunu doğurmaktadır. Sorun aslında genel nüfus artış hızı problemi ile bağlantılı görünmekteyse de; toprak, sermaye ve teknoloji değişmediği halde nüfus artarken, esnek olmayan sosyal ve ekonomik yapı nedeniyle alternatif istihdam sağlanamamaktadır. Geleneksel el sanatları faaliyetlerini zayıflatan ithal mamul mal rekabetinin de olması, kırsal kesimdeki tarımsal şletmeleri giderek daha küçük

parçalara bölmüş ve böylece tarımdaki işsizliği, iki temel forma dayalı olarak ortaya çıkarmıştır:

- Tarımsal işletmelerin çok küçük boyutlara gelmesi sonucunda yapılan tarımsal faaliyetlerden doğan istihdam eksikliği,
- Tarım toprakları üzerindeki bireysel mülkiyetin bölünmesi sonucunda ortaya çıkan işsizlik (Gönel, 2010: 90).

Lewis, modelinde sanayi sektörü ve tarım sektörü şeklinde ikili bir yapıya yer verir:

- Sanayi, ekonominin sermayeyi yeniden üreten, bunun için girişimciye pay veren ve kâr amacıyla ücretli emek istihdam eden sektörü olarak tanımlanır. Sanayi sektörünün üretim alanı, sadece imalat sanayi ile sınırlı değil, tarımsal sanayide kullanılan kahve, kakao, kauçuk vb. bitkilerin geniş ölçüde yetiştirildiği işletmeleri ve madenleri de içermektedir. Ayrıca, modelde sektörün kamu veya özel olmasının bir önemi yoktur. Kısacası, emeği kiralayabilen ve bu emeğin ürettiğini kâr amaçlı satabilen sektör sanayi sektörü olarak tanımlanmıştır.
- Tarım sektörü ise, ekonominin sermayeyi yeniden üretemeyen ve kâr amacıyla emeği kiralamayan sektördür. Bu sektör, geleneksel, kimi zaman geçimlik veya 'kendi kendini istihdam eden' sektör olarak adlandırılır. Bu sektörde kişi başına üretim, sanayi sektöründen daha azdır. Emeğin marjinal verimi sıfır bile olabilir. Kurumsal yapılanmalar sonucunda, kırsal kesimde ailedeki herkes, içlerinden bazılarının marjinal verimi ortalama verimin altında kalsa bile, tarımsal işletmenin ortalama üretimini tüketir (Gönel, 2010: 91).

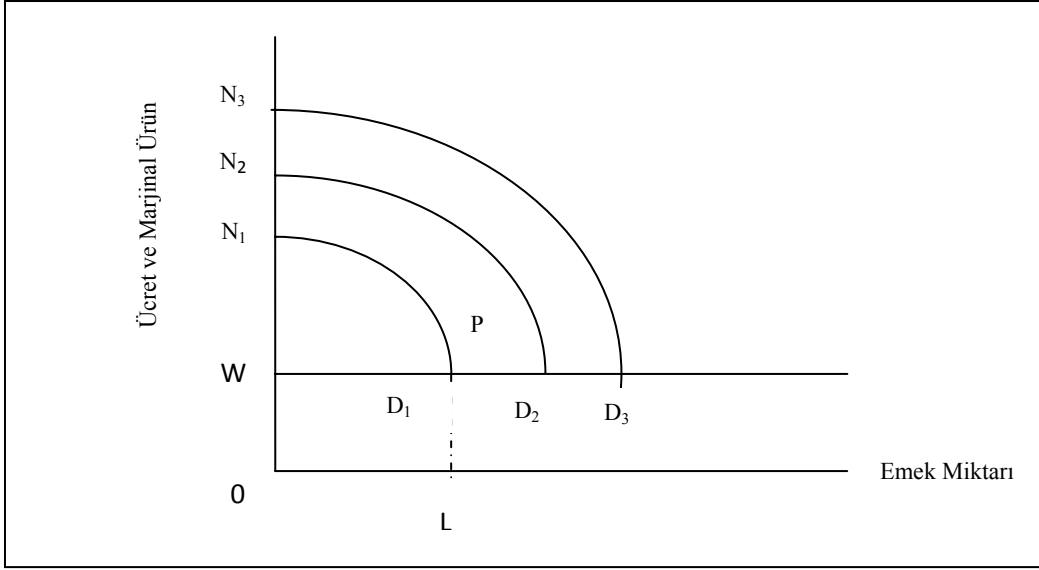
Lewis iki sektör arasındaki temel ilişkiyi ele alan teorik modelinde düal ekonomide sermaye birikimi ve büyüme sürecini, veri bir ücret düzeyinde elde ettikleri kârı yeniden yatırıma dönüştüren girişimcilerin yer aldığı sanayi sektöründen hareketle açıklamaktadır. Teoride, az gelişmiş ülkelerde işgücünün marjinal verimliliğinin sıfır olduğu varsayılan geleneksel tarım sektörü, görece yüksek verimliliğe sahip olduğu ve yüksek ücret olanağı sunduğu varsayılan modern sanayi sektörüne sonsuz esneklikte, sınırsız bir emek arzı yaratmaktadır. Sanayi sektöründe bu süreçte oluşan kârın tasarrufa ve yeniden yatırıma dönüşmesiyle birlikte

sürdürülen ekonomik büyüme, sanayi sektörünün kırsal kesimden sabit ücretle işgücü transferinin sonuna gelinceye kadar devam etmektedir (Dağdemir, 2008: 51).

Lewis'in varsayımları geçerli olduğu sürece, istihdam ve üretim artışı gözlenen sanayi sektöründe verimlilik artarken, sanayi sektörü ile tarım sektörü arasındaki işgücü verimliliği farkından kaynaklanan sektörel düalizm, ekonomik büyüme ile birlikte artmaktadır. Ancak, tarım sektöründen sanayi sektörüne sabit maliyetle emek transferi sürecinin sonuna gelindiğinde, sermaye birikiminin ve büyümenin sınırlarına gelen modern sektör verimliliğinin azalmasına bağlı olarak sektörler arası işgücü verimliliğinin yakınsama eğilimi kazandığı yeni bir aşamaya geçilmektedir (Dağdemir, 2008: 51).

Şekil 1'de dikey eksen üzerinde OA olarak gösterilen kısım tarım sektöründeki kazancı temsil etmektedir. OW sanayi sektöründeki reel ücret haddi ve WS ise tam esnek emek arz eğrisidir. Başlangıçta sabit miktarda bir sermaye veri iken, emek talebi emeğin marjinal verimlilik eğrisi ile gösterilebilir, yani N_1D_1 . Kâr maksimizasyonunu varsayarsak, cari ücret emeğin marjinal verimine eşit olana dek sermaye kullanılabilir. Örneğin, OW cari ücret haddinde, sanayi sektörü tarafından kullanılacak emek miktarı OL 'dir; L 'nin ötesine geçildiğinde işçilerin kazanacakları geçimlik ücret kadar olacaktır. Dolayısıyla, kapitalist sektördeki N_1PLO şeklindeki toplam üretim, $OWPL$ kadar ücret ve WPN_1 kadar kâr arasında bölüşülecektir. Klasiklerde olduğu gibi Lewis, ücretin tamamının tüketildiğini ve tasarrufun sadece girişimcinin kârından yapıldığını varsayar. Yani temel mekanizma sanayi sektöründeki bu kârın ya da fazlanın yeni sermaye yaratılmasında kullanılmasıdır. Sanayi sektörü genişledikçe, daha fazla emek tarım sektöründen çekilerek ücretli emek haline gelecek, sanayi sektörünün kârı daha da büyüyecektir. Kârın büyümesi, sermayeye daha fazla yatırım yapma anlamını yüklerken, süreç bir kez daha kendini döndürmeye başlayacaktır. Dolayısıyla kalkınma hızı, kâr oranı ve kârdan ne oranda tasarruf yapıldığı ile ilişkilidir; ekonomide kâr oranındaki bir artıştan kaynaklanan tasarruf oranındaki artış, sanayi sektörünün kalkınmasını da sağlar (Gönel, 2010: 93).

Şekil 1: Lewis'in Sınırsız Emek Arzı Modeli

Kaynak: Gönel, 2010: 92.

Şekil 1'de modelin kendi kendini sürdüren yapısı, zaman içinde emek talebinin N_1D_1 'den N_3D_3 'e kayması şeklinde görülmektedir. İlk başlarda elde edilen WPN_1 şeklindeki fazla yeniden yatırıldığında, sabit sermaye miktarı artar yani emek başına sermaye miktarı artar; bu da emeğin marjinal verimliliğinin N_2D_2 gibi bir düzeye yükselmesi anlamına gelir; bu aşamada girişimcinin kârı ve sanayi sektörünün istihdamı artış göstermektedir. Yatırımlara devam ettiğimiz süreçte, emeğin marjinal verimliliği de, N_3D_3 şeklinde artmaya devam edecektir (Gönel, 2010: 93).

Lewis modeli, ekonomideki kalkınmayı yapısal bir değişikliğe bağlamasından dolayı önemlidir. Modelde, esas olarak tarım sektörü ağırlıklı bir ekonominin modern sanayi sektörüne doğru bir ekonomi haline dönüşümü belirtilmektedir. Sanayi sektörü ve sektörün kârı arttıkça, milli ekonomideki gelir de o kadar artacaktır (Gönel, 2010: 93).

2.1.4.1.3. Bölgesel Düalizm

Az gelişmiş ülkelerin özelliklerinden biri de kalkınmış ve kalkınmada geri kalmış bölgelerin bir arada görülmesidir. Bölgeler arasında kişi başına düşen gelir,

sanayileşme, kentleşme, sosyal ve kültürel yapı bakımından büyük dengesizler göstermektedir. Bölgeler arasındaki düalizm o denli birbirinden ayrılmaktadır ki, aynı ülkenin büyük kentleriyle kırsal bölgesi arasındaki fark, büyük kentlerle yabancı illeri sanayi ülkeleri arasında bulunmamaktadır. Az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkışı en kolay olan bölgesel düalizmdir. Bunun nedeni bütün bölgelere aynı hizmeti verebilecek kadar kaynakların bol olmamasıdır. Altyapı, enerji, ulaştırma, haberleşme gibi alanlardaki yatırımlarda gelişme potansiyeli yüksek bölgelere öncelik tanınmaktadır. Bölgeler arasında mevcut olan dengesizlikler bu tür yatırımların etkisiyle daha da artmaktadır. Kalkınmanın ilk aşamalarında ortaya çıkan bölgesel dengesizliklerin sonraki aşamalarda giderilebilmesi için gerekli önlemlerin alınması durumun süregelen bir hâl almasını engellemektedir. Az gelişmiş ülkelerde karşılaşılan durum genelde bu yöndedir. Bölgesel dengesizliklerin artması sosyal ve siyasal huzursuzlukları da beraberinde getirebilmektedir (Özsoy, 2012: 42).

Türkiye’de bu durum Güneydoğu Anadolu Bölgemizde görülmektedir. Her ne kadar yatırımlar yapıp bölgenin ekonomik kalkınması sağlanmaya çalışılsa da, sosyal ve kültürel yapısı (aşiret düzeni, tarımda maraba uygulaması, töre cinayetleri) gibi nedenlerle bölgesel düalizm Ülkemiz örneğinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi özelinde çok hissedilmektedir. Ayrıca, bu az gelişmişlik bölgede terör örgütünün de eliyle siyasal huzursuzluklara da neden olmaktadır. Ana fikrini Boeke’nin oluşturduğu sosyal düalizm kuramı’na sosyo-ekonomik modernleşme kuramları kısmında yer verilecektir.

2.1.4.2. Ekonomik Yapının Değişimi (Üçlü Yapı)

Clark 1940 yılında yayınladığı “Ekonomik Gelişmenin Koşulları” isimli eseri ile kalkınma iktisadının öncüleri arasında yer almaktadır. Clark’ın kalkınma iktisadına esas katkısı kalkınma sürecinde üretim ve istihdam yapısında ortaya çıkan değişimlerdir (Öğüt, 1998: 96-97).

Clark gerçekleştirdiği deneysel çalışmalar sonucunda ülkelerin kalkınmasında şu yapısal değişimi saptamıştır: Toplumların ekonomik yapısı; birincil üretim faaliyetlerinden (tarım, ormancılık madencilik vb.) ikincil üretim faaliyetlerine (inşaat ve imalat gibi) ve oradan da üçüncü üretim faaliyetlerine (hizmet sektörü)

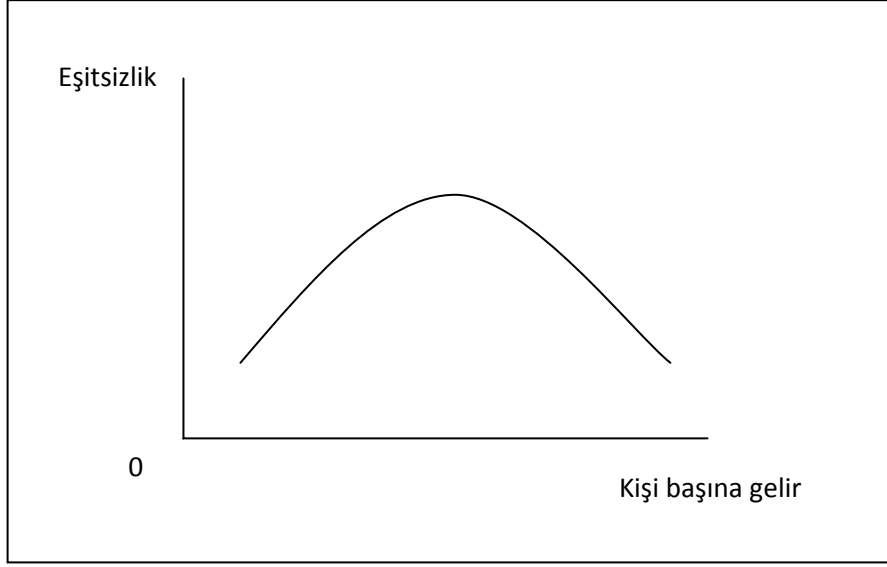
doğru bir değişim süreci geçirmektedir. İstihdam olanakları tarım sektöründe azalırken ikinci ve üçüncü sektörlerde artmaktadır. Ekonominin sektörel yapısındaki bu değişimi Clark ekonomik kalkınma ile özdeşleştirmektedir (Ingham'dan aktaran Öğüt, 1998: 97).

Clark'a göre bu yapısal değişimin dayandığı iki sebep vardır. Birincisi, ülke içinde gelir arttıkça gelirin gıdaya ayrılan payı azalırken aynı şekilde birincil sektörde milli gelir içindeki payı da azalmaktadır. İkinci sebep imalat sektöründe emek üretkenliğinin ve dolayısıyla ücretlerin tarım sektörüne göre daha hızlı artmakta oluşudur. Bunun sonucunda da sektörlerin milli gelir içindeki payı değişmektedir. Bu sebeplere bağlı olarak ülkelerin kalkınma sürecinde tarımsal sektörden sanayi sektörüne doğru bir kaymanın yaşandığını öne sürmektedir (Öğüt, 1998: 97).

Clark'ın kalkınma sürecinde sanayileşmenin önemini vurgulayan bu deneysel çalışmaları sonradan Kuznets ve Chenery tarafından daha sistematik olarak geliştirilmiştir. Bu çalışmaları geliştiren Kuznets, gelişme sürecinde tüketim, üretim, ticaret ve gelir dağılımında ortaya çıkan gelişmeleri deneysel olarak saptamıştır. Kuznets'in bulguları temelde iki konu üzerinde yoğunlaşmaktadır:

- Birincisi sermaye birikimi ile ilgilidir. Kuznets sermaye birikimini fiziki sermaye mallarına olan yatırım olarak ele alır ve buna göre ekonomik büyüme sürecine eşlik eden birinci bulgu milli gelir içinde tasarrufların ve yatırımlarının payının artmakta oluşudur. Çeşitli ülkelerdeki sermaye birikimine ilişkin yürüttüğü çalışmalarına dayanarak bu bulguyu ilk kez istatistikî olarak ortaya koyan iktisatçıdır.
- İkincisi, büyüme sürecinde ortaya çıkan gelir dağılımı üzerinedir. Kuznets büyümenin erken dönemlerinde gelir dağılımının bozulduğunu ancak büyüme ilerledikçe dağılımın düzeldiğini ve daha adil dağılımların ortaya çıktığını iddia etmiştir.

Şekil 2: Kuznets Eğrisi

Kaynak: Gönel, 2010: 41.

İktisat yazınında çok ünlü olan Kuznets eğrisi veya ters U-biçimli eğri ekonomik büyüme sürecinde gelir dağılımında ortaya çıkan, yapısal değişimi anlatmaktadır (Öğüt,1998: 97-98).

Clark'ın ve Kuznets'in deneysel içerikli bu çalışmaları kalkınma iktisatçıları büyük ölçüde etkilemiştir. Bu çalışmalar ve bulgular, az gelişmiş ülkelerde hızlı ekonomik büyüme sürecinin sanayileşme ve fiziki sermaye mallarına olan yatırımların artırılması ile özdeşleştirilmesinin temellerini oluşturmaktadır. Ayrıca, kıyaslamalı üstünlüklere dayalı Neo-klasik iktisadın analiz araçları ile az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarının çözülmemeyeceğini belirtilmiştir (Öğüt, 1998:98).

2.1.5. Sosyo- Ekonomik Modernleşme Kuramları

2.1.5.1. Sosyal Düalizm Kuramı

Sosyal düalizm kavramı Boeke ve diğer Hollandalı iktisatçılar tarafından, Hollanda sömürgesi altında bulunan Endonezya toplumu ile ilgili çalışmalarda kullanılan bir kavramdır. Bu çalışmalara göre, Endonezya'ya (aynı zamanda Güney ve Doğu Asya toplumlarına) geleneksel toplumla çelişen bir ekonomik ve sosyal sistem dışarıdan ithal edilmiştir. Bunun sonucunda toplumda inançlarıyla, sosyal ve

psikolojik değer yargılarıyla, örgütlenme biçimiyle ve üretim teknolojileriyle birbirinden oldukça farklı ilkelere göre işleyen kültürler ve yapılar bir arada yaşamaktadır. Bilindiği üzere bir toplumda tek bir sosyal sistem varsa o toplum homojendir. Ancak aynı anda birbirinden farklı ve her birinin toplumun belli bir kesimine sahip olduğu iki sosyal sistem ya da bunlardan birinin diğerine geçiş hâlinde olduğu farklı bir sosyal sistem bulunabilir. Boeke, bu iki farklı sistemi Doğulu toplum ve Batılı toplum olarak adlandırmış ve çeşitli yönleriyle karşılaştırarak sosyal düalizm modelini ortaya koymuştur (Özsoy, 2012: 42).

Tablo 2: Boeke'nin Doğulu Toplum, Batılı Toplum Ayrımı

	Doğulu Toplumsal Sistem	Batılı Toplumsal Sistem
Sosyo-Psikolojik Özellikler	Sınırlı İhtiyaçlar	Sınırsız İhtiyaçlar
	Fiyat değişmelerine karşı duyarsızlık - Fiyat yükselince arzın artmaması - Ücret yükselince işgücününün daha az çalışmak istemesi (Geriye dönen emek arz eğrisi gibi)	Fiyat değişmelerine aşırı duyarlılık
	Risklere katlanma isteksizliği (Bilinçli olarak yatırım yapmama)	Risklere girme ve yatırım yapma alışkanlığı
	Geleneksel değer yargıları	Ekonomik değer yargıları
	Süreklilik taşımayan spekülatif kâr ve gelir anlayışı	Normal kâr ve gelir anlayışı
	Kadercilik ve boyun eğme	Sağduyu ve geleceğini belirleme isteği
	Organizasyonla İlgili Özellikler	Çalışma disiplini ve organizasyon yokluğu
Uzmanlaşma yokluğu		Uzmanlaşma
Sınırlı para ekonomisi		Genişletici para ekonomisi
Geleneksel ticari yöntemler		Profesyonel ticaret
Ekonomik kaynakların hareketsizliği		Hareketli ekonomik kaynaklar
Teknolojik Özellikler	Standart olmayan üretim	Standart üretim
	Küçük ölçekli üretim	Büyük ölçekli üretim
	Esnek olmayan arz	Esnek arz
	Değişmeyen teknoloji	Değişen teknoloji
	Geleneksel mal üretimi	Yeni mallar üretimi

Kaynak: Özsoy, 2012: 43

Tablo 2’de Boeke’in “Doğulu Toplum” ve “Batılı Toplum” olarak ayırdığı sistemlerin çeşitli ölçütlere göre özelliklerini veren sosyal düalizm modeli gösterilmiştir. Tablo 2’de görüldüğü gibi Boeke, Doğulu toplumun özelliklerini, Batılı toplumun özelliklerinden taban tabana zıt ve uzlaşmaz bir nitelikte tanımlamıştır. Düalizm, her iki toplum arasında derin ayrımlara, kısıtlı ilişkilere, olanaksız uyuşma ve benzeşmelere dayandırılmıştır (Özsoy, 2012: 42).

Boeke’nin sosyal düalizm modeli, kimi ülkeler açısından geçerli olsa bile, artık günümüzde sosyal sistem farklılaştırmasına dayalı bir sosyal düalizm görüşü pek kabul görmemektedir. Bunun yerine evrensel bir nitelik taşıyan ve uzlaşmazlık eğilimi göstermeyen, daha çok bir yakınlaşmayı yansıtan geleneksel kesim ve modern kesim gibi ayrımlar kullanılmaktadır (Özsoy, 2012: 44).

2.1.5.2. Modern Toplum Yaklaşımı

Levy, sosyo-ekonomik modernleşme kuramının en çok bilinen şahıslarındandır. Levy için temel soru diğer modernleşme kuramcılarında da olduğu gibi modernleşmenin nasıl başladığı, modern toplumların modern olmayan toplumlara göre nasıl değişiklikler gösterdiği ve modern olmayan toplumları nasıl bir gelecek beklediğidir (Cirhinlioğlu, 1999: 52).

Levy’ye göre modernleşme, gücün maddi kaynaklarının ve aletlerinin kullanılma derecesidir yani modernleşme, sadece bir derece farkını dile getirmektedir. Evrim sürecinde en önemli kavram teknolojidir. Teknolojik ilerlemeler insanın çevresini kontrol altına alması ile sonuçlanmıştır. İki tür toplumdan bahsetmek mümkündür (Cirhinlioğlu, 1999: 52):

- Görelî olarak modern (İngiltere, Japonya, ABD)
- Görelî olarak modern olmayan toplumlar (Çin, Hindistan)

Levy, her toplumun eninde sonunda modernleşeceğine inanmaktadır. Çünkü görelî olarak modern olmayan toplumlar, görelî olarak modern toplumlarla ilişki içinde olmaya başladıklarında modernleşme süreci zorunlu olarak başlamaktadır (Cirhinlioğlu, 1999: 53).

Görelî olarak modern toplumların değerleri geliştiğinde, bu değerlerle temasa geçmeye başlayan görelî olarak modern olmayan toplumların üyeleri, eski

toplumlarının yapısını değiştirirler. Bu değerler, her zaman dağıtıcı/yok edicidirler. Dağılma etkisi başladığında, daha önceki o topluma ait değerler değişikliğe uğrarlar ve bu değişiklikler her zaman görel olarak modern toplumların değerleri yönünde gerçekteşir (Cirhinlioğlu, 1999: 53).

Levy' e göre modern olmayan toplumların özellikleri şunlardır:

- Düşük uzmanlaşma düzeyi
- Ekonomik ve sosyal ilişkilerde gelenekselleşme ve özele yönelme
- İşlevsel yayılcılık
- Para ve pazar işleri ile az ilgilenme
- Bürokraside adam kayırmacılık
- Köy ve kentin karşılıklı bağımlılığında malların basit bir yolla kırdan kente aktarımı (Cirhinlioğlu, 1999: 53).

Doğal olarak, *modern toplumlar* da bu özelliklerin tersine davranış kalıplarında olacaktır.

Levy modernleşme yolunda geri kalan ülkelerin yararlarını ve yararlı olmadığı durumlarının olduklarını belirtiyor. Yararlar açısından bakıldığında, modern olmayan toplumlar kendilerinden daha fazla gelişmiş toplumların keşfetmiş oldukları birçok gerçegi hazır halde bulmaktadırlar. Bu ülkelerden alabilecekleri birçok bilgi; buluş ve tecrübe vardır. Bunun için, bazı temel olmayan adımları atmaları gerekmez. Yararlı olmadığı durumlar ise, önlerinde almaları gereken uzun bir yolun bulunmasıdır. Kendileri ilerlerken, modern ülkelerde ilerlemektedirler. Modern toplumları yakalayabilmek için, çok daha fazla güç harcamaları gerekmektedir. Dolayısıyla, modernleşme süreci toplumlara olanaklar sunduğu kadar, toplumsal yapıyı da bozabilir. Sonuç olarak, modernleşmeye uğrayan bir toplum, toplumsal sistemin kontrolünü kaybetme tehlikesi ile yüzleşmektedir (Cirhinlioğlu, 1999: 54-55).

2.1.5.3. Yapısal Farklılaşma

Sosyolojik bir çerçeve içerisinden kalkınma konusunu ele alan ve modernleşme kuramının üretilmesine oldukça önemli katkılarda bulunan bir diğer kişi Neil J. Smelser'dir. Smelser, özellikle ekonomik kalkınmanın toplumsal yapılarla

olan ilişkisine değinmiştir. Smelser genel kalkınma süreci ile birlikte gündeme gelen dört önemli gelişmeden söz etmektedir (Altun, 2000: 72-73):

- Teknoloji basitten karmaşığa doğru gelişmektedir.
- Tarımda ticari amaçlı üretime geçiş sağlanmaktadır.
- İnsan ve hayvan gücünün yerini sanayileşme almaktadır.
- Kent nüfusunda ciddi bir artış olmaktadır.

Smelser'e göre, yapının bu şekilde parçalanması beraberinde yeni bütünleşme mekanizmalarını doğurmuştur. Devlet, hukuk, siyasi gruplar ve benzeri diğer kurumlar bu bütünleşme sürecinin açılmasında oldukça göze çarpan unsurlar olarak belirmişlerdir. Refah sağlamak üzere kurulan aracı kurumlar, aile ve ekonomi arasındaki dengeyi yeniden kurar. Kentleşme sonucu bir toplumdaki mevcut kültürel miras ve sosyal amaçlar ile o toplumda yaşayan bireylerin söz konusu amaç, değer ve kurallara uygun olarak davranma ve yaşama arzuları arasında belirgin bir farklılaşma ortaya çıkmaktadır. Bu farklılaşmanın ortaya çıkmasıyla, toplumsal ilişkileri düzenleyen kural ve değerlerin aşınmasının doğurduğu karmaşa ve kuralsızlık ile baş edebilmek için, sendikalar gibi, çeşitli gönüllü kuruluşlar oluşmaktadır. Bunların yanında çeşitli grupların giderek artan isteklerini yerine getirmek için yeni politik kurumlar da ortaya çıkar (aktaran Altun, 2000: 73-74).

Smelser'e göre bu gelişmeler, diğer yandan toplumsal psikolojik rahatsızlıklara, şiddet patlaması, dinsel ve politik hareketlerin artması gibi bir dizi kargaşanın yaşandığı bir toplumsal yapının doğmasına da yol açacaktır. Yeni bütünleştirici mekanizmalara rağmen Smelser "toplumsal kargaşa"nın kaçınılmaz olduğunu da belirtir. Bu kargaşa ve çatışma özellikle geleneksel kesim ile modern kesim arasında çıkar ve endüstrileşme hızı ile yapısal değişim tarafından da kışkırtılır. Modernleşen toplumlar bir savaş alanını andırmaktadır. Bu alanda bir taraftan geleneksel kesim yapısal farklılaşmaya savaş açarken diğer tarafta bütünleştirici mekanizmalar dengeyi korumaya çalışmaktadırlar. Diğer faktörlerin yanında, bu mekanizmaların başarılı olabilmesi, yapısal değişimin yoğunluğuna, modern öncesi toplumun doğasına, değişimi isteyenlerin politik gücü ellerine geçirebilmelerine, canlı toplumsal grupların bir arada bulunma sıklıklarına ve son olarak da dış müdahaleye bağlıdır (aktaran Altun, 2000: 74).

Sonuç olarak Smelser, ekonomik ve toplumsal kalkınmanın toplumsal yapıya bağlı olduğunu göstermektedir. Smelser bunu farklılaşma, bütünleşme ve toplumsal anarşi kavramları etrafında anlatmaya çalışmaktadır (aktaran Altun, 2000: 74).

2.1.5.4. Farklılaşma ve Politik Modernleşme

Smelser gibi Coleman da farklılaşma kavramının önemine vurgu yapmaktadır. Ancak, bu kavramı Coleman *daha* çok politik etkinlikler ve sistem açısından kullanmaktadır. Farklılaşma bu modelde şu anlamlara gelmektedir:

- Politik yapının farklılaşması,
- Politik kültürün *laikleşmesi*,
- Toplumun politik sistem kapasitesinin *güçlendirilmesi*.

Coleman, farklılaşmayı bir ayrılma süreci ya da politik kurum ve rollerdeki uzmanlaşma olarak görmektedir. Örneğin, farklılaşma, hukuk kurallarının dinsel öğelerden ayıklanması, idari yapının politik yapıdan, dinin ideolojiden ayrılmasını kastetmektedir (Cirhinlioğlu, 1999: 59).

Modern toplumlarda 'eşitlik' ideali önemli bir yer tutmaktadır. Modernleşmenin bir hedefi de belki de eşitlik idealinin yaratılmasıdır. Coleman eşitliği türlere ayırmaktadır, Buna göre dört çeşit eşitlik vardır:

- Eşit yurttaş yaratmayı hedefleyen dağıtıcı eşitlik,
- Hukuksal eşitlik,
- Fırsat eşitliği,
- Katılım eşitliği (Cirhinlioğlu, 1999: 59).

Coleman farklılaşmanın ve eşitliğin gerçekleşmesi ile birlikte politik kapasitenin de artacağını belirtmektedir. Gerçekten de, aslında, modernleşme bir anlamda politik sistemin etkinliğinin fazlaşmasıdır. Politik etkiler bazı fonksiyonların fazlaştırılmaktadır. Bu fonksiyonlar (So'dan aktaran Cirhinlioğlu, 1999: 59-60);

- Politikayla ilgilenen topluluğun büyüklüğü,
- Politik kararları uygulamada etkililik,
- Merkezi hükümet kurumlarının gücü,
- Politik kurumların çıkarlarının kapsayıcılığı,

- Politik örgütlerin ve süreçlerin kurumsallaşması,
- Problem çözme kapasitesi,
- Yeni politik örgüt ve süreçleri devam ettirme yeteneği.

Coleman'a göre, eşitlik için verilecek olan mücadele toplumda gerilime ve parçalanmaya yol açabilir. Modernleşmek isteyen toplumlar bu tür bunalımlara karşı durmak ve üstesinden gelmek zorundadırlar. Ona göre eğer bir ülke:

- Milli devlet olma sürecinde bir kimlik sorunu ile karşılaşır,sa,
- Kurulacak olan yeni modern toplum kendisini politik açıdan yasallaştıramazsa,
- Eğer toplum, uygulanan politik kararların hükümetler aracılığı ile etkileyemezse,
- Politikaya katılım mümkün değilse,
- Politik gruplar hiçbir konuda uzlaşamayacak kadar birbirlerinden farklı iseler,
- Eğer devlet mevcut ekonomik geliri toplumsal kesimlere eşit/adaletli bir şekilde dağıtıyorsa, ciddi bir bunalım durumu ortaya çıkar (Cırhinlioğlu, 1999: 60).

Bu yüzden, politik sistemin modern bir yapıda olması demek, yukarıda sayılan bunalımlardan sıyrılmanın kolay bir şekilde olması demektir. Bunu sağlayan toplumlar politik istikrarsızlığı aşmış ve kalkınmalarını sağlamışlardır.

2.1.5.5. Ekonomik Kalkınma ve Demokrasi

Genel olarak Lipset politika ile ekonomi arasındaki ilişkileri incelemiştir. Lipset'in ekonomik kalkınmanın demokrasiyi geliştireceğine ilişkin tezi bulunmaktadır. Lipset, ekonomik kalkınmanın demokrasi için bir önkoşul olduğunu öne sürmektedir. Lipset, " Ülkelerin ekonomik durumu ne kadar iyiyse, demokrasiyi sürdürme şansı o kadar yüksek olacaktır" demiştir. Yine ekonomik yapı ve politik kültürün demokrasileri kurmakta ve onu muhafaza etmekte en temel değişkenler olduğunu vurgulayan Lipset, modernizasyon ve hoşgörü üzerinde odaklanmaktadır. Ekonomik ve sosyal kalkınma, okur-yazarlık oranını ve eğitim seviyesini yükseltirken; eğitim sayesinde insanların bakış açıları genişleyip hoşgörülü olma

özellikleri artmakta ve insanlar radikal doktrinleri benimsemekten uzaklaşmaktadırlar. Servet ve eğitim düzeyinin artması, düşük gelirlili veya ayrıcalıksız grupları ılımlaştırıp orta sınıfı genişletirken, aynı zamanda bu grupların kendi geleceklerine ilişkin seçme veya karar verme eğilimlerini ve politik güç olma konusundaki rekabetçi özelliklerini de arttırmaktadır (Yay, 2002: 34).

Ekonomik kalkınma; serveti, geliri, eğitimi, iletişimi ve eşitliği arttırırken, düşük ve yüksek gelirlili gruplar arasındaki farklar azalmakta, her zaman daha hoşgörülü olan orta sınıfı genişletmekte bu da istikrarlı bir demokratik yönelim olasılığını arttırmaktadır (Yay, 2002: 34).

Bu durumda ekonomik kalkınma, sosyal ve kültürel kalkınma ile birlikte anlam kazanmakta ve Batı Avrupa coğrafyasında olduğu gibi tam anlamıyla gerçekleşmiş olmaktadır.

Ortadoğu'nun zengin ülkeleri bu anlamda kalkınma olgusuna sahip değildir. Sahip oldukları şey doğal kaynakların (petrol ve doğalgaz) getirdiği nicel bir zenginleşme, ekonomik büyümedir.

2.1.5.6. Kalkınmada Din Olgusu

Bellah uzun süre, Batı dışı toplumların modernleşme süreçleri üzerine düşünmüştür. Bellah'ın sahip olduğu düşünsel çerçeve Batı dışı toplumların gelişmesini toplumsal alanların modernleşmesine bağlamakla birlikte diğer bir yandan modernleşme sürecinin kültürde yer alan geleneksel unsurların tümüyle ortadan kaldırılmasını gerektirmeyeceğini savunmuştur. Bellah modernleşme kültür ilişkisini kavramaya çalışırken, gelişmekte olan ülkelerde dinin oynadığı rol üzerine çalışmaya başlamıştır. Bellah daha sonra modernleşme sürecinde dinin rolünün ne olduğu sorusunu kuramsal çerçevesinin merkezine oturtmuştur (Altun, 2000: 78).

Bellah kendisine "geri kalmış" ülkeler arasından Japonya ve Türkiye'yi örnek olarak almaktadır, Bellah, modernliğin belli başlı niteliklerinin neler olduğunu ortaya koymaya çalışmakta ve bu niteliklere ulaşmada dinin ne şekilde fonksiyonel olabileceğini tartışmaktadır. Bellah Japonya'da dinin, modernleşmenin önünü açıcı, olumlu bir rol oynarken Türkiye'de dinin modernleşmenin hızlanmasını sağlayamadığını belirtmektedir. Bellah'a göre Türk modernleşmesi toplum genelinde

geçerlilik kazanan bir çerçeveye sahip olamamıştır. Bunun nedeni, yıkılan geleneksel yapıların sunduğu kültürel temelin ve toplumsal meşrulaştırımın elde edilememesidir (Altun, 2000: 78).

Bellah, geleneksel toplumlarda değerler sisteminin "örfi" bir sistemle yaşatıldığının ve bu yanıyla bu toplumların esneklikten uzak bir yapıya sahip olduklarını belirtmektedir. Ancak geleneksel toplumlar Batı ile karşılaşma sonucunda yaşanan büyük tahribata tanıklık ettiklerinde, kurumsal yapılarında esaslı değişiklikler yapmalıdırlar. Bu yapısal değişimlerin ileri götürülebilmesi için değerler sisteminin örfi biçimden "ilkesel" biçime doğru evrilmesi gerekmektedir. Bu şekilde oluşan modern bir toplum esnek olabilecektir. Sonsuz ya da dinsel değerlerin toplumsal hareketin temel ilkelerinde var olduğu bir toplum normatif sisteme sahiptir ve böylesi normatif sistemler "ilkesel" olarak adlandırılır. Ancak, bu toplumlarda örfi toplumlardakinin aksine, ekonomik, siyasi ve toplumsal yaşamı en ince ayrıntısına kadar düzenlemek gibi bir kaygı yoktur. Yani bu toplumlarda din ve ideoloji arasında bir ayırım yapılmakta, ancak bu ikisi arasında bir çatışma, farklılaşmadan ziyade, bu iki düzeyin kendi alanlarında kendilerini gerçekleştirmeleri sağlanmaktadır. Geleneksel toplumlarda, toplumsal modernliğin bayrağını taşıyan kişilerin, şu ya da bu biçimde bir günahkar, dinsel sapkın olması gerekir. Fakat modern toplumlarda din ve toplumsal ideoloji düzeyleri arasında bir ayırım vardır ve bu ayırım her iki alanda birden daha büyük bir esnekliğin elde edilmesini sağlar (Bellah'tan aktaran Altun, 2000: 78-79).

Bellah örfi, geleneksel toplumdan ilkesel topluma nasıl geçilebileceği sorusunu sormaktadır. Ona göre, ancak yeni bir dinsel girişim, yalnızca kendi kendisi için dinsel esas iddiasında olan yeni bir hareket eski değer sistemine ve onun dinsel temeline meydan okuyabilir. Böylelikle, toplumsal değişme, yani modernleşme meşrulaştırılabilir ve modernleşmenin yaşandığı topluma kültürel bir temel sunulabilir. Toplumsal değişimin gereklerini yerine getirebilmek için bu yeni dinsel hareketin devreye girmesi gerekmektedir (aktaran Altun, 2000: 79).

2.1.5.7. Gelişmenin Bir Ölçütü Olarak Başarı

McClelland bir ülkede girişimcilerin nasıl hareket ettiklerini inceleyerek gelişmenin koşullarını sergilemeye çalışmaktadır. Ona göre ekonomik hareketlerin hedefi sadece kâr etmek değildir. Girişimciler sadece kârı düşündüklerinde, doğal olarak performansları düşecek yaratıcılıkları azalacaktır. O halde, ekonomik aktiviteler kâr etmenin yanında başka bir hedefi de içinde barındırmak zorundadır. Bu da başarılı olma içgüdüsüdür. Bundan McClelland bir şeyi iyi, hızlı, daha etkili ve daha az enerji sarf ederek yapmayı anlamaktadır (Cirhinlioğlu, 1999: 74-75).

Başarıya güdülenmiş toplumlar ekonomik olarak kalkınmış toplumlardır. Bir başka ifade ile, ekonomik bir kalkınma yarışı içinde olan toplumlarda aynı zamanda başarılı olma isteği de artmaktadır (Cirhinlioğlu, 1999: 75).

McClelland, başarıya güdülenmenin ailede başlayacağını belirtmektedir. Bir çocuğun, toplumda iyi bir konum elde edinmesi, iyi bir eğitim alması için gerekli güdüleme ailesi tarafından verilmektedir. Bu amaçlara erişmek için, çocuğu cesaretlendirecek ve iyi bir ortam hazırlayacak olanlar da yine ailedir. Çocuğun her açıdan daha iyi bir konum elde etmek için yaptığı girişimler aile tarafından engellenmemelidir. Bunun için, kalkınmak isteyen her ülke daha küçük yaşlarda kendi çocuklarını başarıya güdüleyecek şekilde yetiştirmelidir (Cirhinlioğlu, 1999: 76).

McClelland'in Üçüncü Dünya ülkelerinin nasıl kalkınabileceğine ilişkin eriştiği sonuç şudur; Üçüncü Dünya ülkelerinde ekonomik alanda yatırım yapan girişimciler şu veya bu şekilde başarıya olan güdülerini artırmalıdır. Bu anlamda, kalkınmış ülkelerinin söz konusu ülkelere yaptıkları yatırımlar, aslında amacına ulaşmamaktadır. Girişimciler, dış yardımları artırmaya çalışma yerine, bu yardımları nasıl kalıcı ve üretken alanlarda kullanabileceklerini düşünmelidirler. Bunun yolu ise, en başta, gelişmiş ülkelerle olan ilişkilerin artırılması ve başarının sırlarının bu ülkelere öğrenilmesidir. Başarıya güdülenmemiş ülkeler ekonomik olarak kalkınamayacaklardır (Cirhinlioğlu, 1999: 76).

2.1.5.8. Bireysel Davranış Tercihi Kuramı

Hoselitz, sosyal sistemlerin her biri ekonomik kalkınmanın bir seviyesine karşılık gelen çeşitli unsurlarına ilgi duyduğuna göre, toplumların belirli şartlar altında tercih edecekleri davranış biçimlerinin uygun olanlarını sınıflandırmaya çalışmıştır. Bu yöntem, özellikle toplumun mal ve hizmet üretimindeki değişikliklerle ilgili faaliyete bağlı bulunan sosyal davranışın yönlerini göstermeye yarar (Hoselitz, 1970: 15).

İlk davranış tercihi, sosyal hedefe varmadaki yöntemlerde kendini gösterir. Bu durumda, ekonomik görev veya sorumluluklar ya başarı temellerine ya da kişinin geleneksel sosyal statüsü ile aile bağlarına olan eğilimine bağlıdır. İkel toplumlar genellikle kişinin ekonomik mallar edinmesini sağlayan başarısına çok değer vermemektedir. Örneğin, bazı ilkel toplumlarda, mallar veya diğer ekonomik faydalar, işin ne derecede verimli ve mükemmel yapılmış olmasına göre değil, ailevi ilişkilere göre dağıtılmaktadır. Oysa ileri toplumlarda, ekonomik faydaların tahsisi için ölçü başarıdır. Her işin daha verimli olması için, ağırlık işbölümüne verilmiştir. Mesleki eğitim, işçi-işveren ilişkilerinin gerekli bir unsuru olarak görülmektedir (Hoselitz, 1970: 15).

İkinci davranış tercihi, ekonomik bakımdan arzulanan işlerin uygulayıcılara dağıtılış biçimidir. Buradaki tercih, özel yerel bir değer ile evrensel bir ilke arasında söz konusudur. Bunun bir örneği, sosyal sınıfların katı bir şekilde birbirinden ayrıldığı ve ayrıcalıkların hatta ticaretin her grubun içinde miras yoluyla elde edildiği Hindistan'daki kast sisteminde görülür. Oysa ileri toplumlarda, ekonomi daha karmaşıktır ve evrensel ilkelere göre yürütülür, yani dünyanın çeşitli yerlerinde değişik koşullar altında uygulanma olanaklarına sahiptir. Batı ekonomilerinde amaç, en yüksek üretimi sağlayacak şekilde kaynakların bölüştürülmesidir. Bu hedefe de evrensel değer ölçülerine dayalı rasyonel planlarla ulaşılmaktadır (Hoselitz, 1970: 15).

Üçüncü davranış tercihi, sosyal hedef içinde çeşitli fayda dereceleri arasında olmaktadır. Başka bir ifade ile ekonomik sorumluluklar ya kesinlikle belirtilmiş ya da karışıktır. İkel toplumlarda, ekonomik işlevler uzmanlaşmamış ya da açıklıkla belirtilmiş değildir. Bunun nedeni, işçilerin uzmanlaşmış işlere bölünmemiş

olmasındandır. Diğer nedeni de gelişmemiş işgücünün çok verimli olmamasıdır. Oysa gelişmiş ülke ekonomilerinde son derece karmaşık üretim mekanizmasına bağlı sanayide, her işçinin iş tanımı yapılmakta ve iş için gerekli uzmanlık eğitimine önem verilmektedir. Uzmanlaşmış işçinin bu sayede verimi çok yüksektir. İşçilerin uzmanlaşması ve işgücünün açıklıkla bölünmesi, ekonomik rollerin ayrımını özellikle gerektirmektedir (Hoselitz, 1970: 15- 16).

Dördüncü davranış tercihi, azgelişmiş ülkelerde, özellikle iktidardaki seçkin gruplarda, bireysel ekonomik çıkar eğilimi kuvvetlidir. Oysa gelişmiş ülkelerde, toplumsal çıkar eğilimi görülmekte en azından bu değer yargısı bulunmaktadır (Hoselitz, 1970: 17).

Sonuç olarak, ekonomik kalkınmasını sağlamış bir toplum ile azgelişmiş bir toplum arasındaki farkı anlayabilmek için tercih biçimleri birlikte incelenmeli ve birbirleriyle olan ilişkileri açıklanmalıdır (Hoselitz, 1970: 16).

2.1.5.9. Girişimci Yeteneği Kuramı

Ekonomik kalkınmada girişimcilerin dinamik rolü üzerinde duran Schumpeter, bilimsel araştırma ve icatlar yoluyla girişimcilerin üretime sağladıkları yenilikleri, liberal sistem ile birlikte ilerlemenin itici gücü olarak kabul etmektedir. Schumpeter'e göre, sistemin dinamik aktörleri olarak yenilikleri üretime uygulayan girişimcilerin bulunmadığı toplumlarda, rekabetin etkisiyle kârlar düşecek ve faiz hadleri de sıfıra doğru yaklaşacaktır. Yenilikleri üretim ile kaynaştıran girişimcilerin bulunduğu ekonomilerde ise, üretim hacmi ile kârlar artacak, rekabet sürekli olarak ilerleyecek ve fiyatlar azalacaktır. Bunun sonucunda da, bir taraftan yatırımlar artacak diğer taraftan da düşük maliyetler ve fiyatlar sayesinde işçiler ile tüketiciler fayda göreceklerinden, toplum ilerleme gösterecek ve ekonomik refah artacaktır (Dolgun, 2006: 174).

Girişimcinin yeniliklere yol açan faaliyetleri, ticaretin can damarıdır. Girişimci değişimlere yol açan, sanayi devrimlerini hızlandıran ve üretim sürecinde yenilikleri yaratan kişidir. Girişimci teknolojik yeniliklerden ve çevresel faktörlerden kaynaklanan her türlü yeni yatırım fırsatını değerlendirmeyi bilmektedir. Yeni imkânların girişimci ile birlikte ortak faaliyet alanını oluşturan yeniliklere yönelik bu

eylemler, kapitalist sistemin kurumlarının da yardımı ile sistemi harekete geçiren dinamoyu oluştururlar. Rekabet, yenilikçi girişimcilerin getirdikleri yeniliklerle birlikte sektördeki mevcut işletmelerin yerini almalarını öngörmektedir. Bu durum, rakiplere karşı ortaya konan böylesine bir tehdit ölçüsünde ve diğer girişimcilerin de ortaya çıkan bu yeni kâr imkânlarından yararlanmak amacıyla aynı yolu izlemeleri suretiyle kendini ortaya koyacaktır. Bu evrim sonucunda ortaya çıkan durum, Schumpeter tarafından “yaratıcı yıkım” olarak adlandırılmıştır. Bu paralelde, verimlilik ve yatırım gücü yüksek olan yeniliklerin, rekabet yoluyla görece olarak güçsüz durumda bulunan firma ile sektörleri ortadan kaldıracığı öngörülmektedir (Dolgun, 2006: 174).

2.1.5.10. Modernleşmenin Birey Üzerindeki Etkileri

İkinci Dünya Savaşı sonrası yılların kalkınma sosyolojisinin üretilmesine katkıda bulunan, çalışmalardan biri Inkeles ve Smith'in birlikte gerçekleştirdikleri *Becoming Modern* isimli çalışmadır. McClelland gibi Inkeles ve Smith de modernleşme sürecinin bireysel değer kalıpları üzerindeki etkilerini incelemiş, modern hayatın sınırlarını çizmeye çalışmıştır. Inkeles ve Smith, çalışmalarında altı az gelişmiş ülke üzerinde uzun yıllar çeşitli incelemeler yapmışlar ve buralarda altı binin üzerinde görüşme gerçekleştirmişlerdir. Inkeles ve Smith'in yaptıkları çalışmanın önemi, modernleşme süreçlerine ve kalkınma pratiklerine kaynaklık etmesi anlamında "modern birey" profilini ortaya çıkartma arayışında olmasıdır, Onlara göre toplumsal yapıların dönüşümünde bireysel çabaların oldukça önemli katkıları söz konusudur. Inkeles ve Smith, bireysel katkı üzerine olan, psikolojik süreçlerin merkezi bir açıklama birimi olarak seçilmesinden çok toplumsal bir unsur olarak bireyselliğin önemine dikkat çekmektedir. Bu yanı sıra Inkeles ve Smith sistem karşısında aktörün önemini gündeme sokmaktadırlar (Altun, 2000: 76). Inkeles ve Smith, yaptıkları araştırmalardan sonra "modern birey" in ve dolayısıyla modernliğin aşağıdaki hususları içermesi gerektiği sonucuna varmışlardır (Harrison'dan aktaran Altun, 2000: 76-77):

- Yeni deneyimlere hazırlanma ve yeniliklere açık olma,

- Nesnelere duyulan gelişigüzel alaka yerine onlara karşı duyulan güçlü ilgi,
- Diğerlerinin fikirlerine karşı daha "demokratik" tepkiler,
- Geçmişe değil, geleceğe yönelim,
- Kişinin kendi hayatını planlamaya çalışabilmesi,
- Çevrenin baskı altına alınabileceğine ve amaçlara ulaşılabileceğine inanç,
- Dünyayı hesaplanabilir ve denetlenebilir kabul etme,
- Ötekilerin özellikle de kadınların ve çocukların, saygınlığının ve yaşama haklarının farkına varabilme,
- Bilim ve teknolojinin hedeflerine güvenme,
- Yaşayan bir adalete ve adil dağılıma inanma.

Inkeles ve Smith, bu niteliklere sahip bireylere modernleşme sürecini açma noktasında oldukça önemli roller vermiştir. Onlara göre Batı dışı dünyanın gelişebilmesi ekonomik kaynakların doğru kullanımıyla sınırlı bir sorun değildir. Batılı olmayan toplumların gelişebilmesi toplumun bütün alanlarının modernleşmesine, söz konusu bu modernleşme de modern bireylerin de dönüştürülmesinin mümkün olduğu bir sistemin yaratılması ile gerçekleşecektir (Altun, 2000: 77).

2.1.6. Ekonomik Kalkınma Konusunda Klasik Marksist Yaklaşım

Batı ekonomik gelişmesinin ilk ve en önde gelen teorisyenlerinden olan Marx ve Engels çalışmalarının büyük bir kısmını Avrupa toplumunun feodalizmden kapitalizme, kapitalizmden sosyalizme geçişine ve kapitalist gelişmenin doğasındaki yasaların ayrıntılı bir değerlendirmesine adanmışlardır. Ayrıca, azgelişmiş ülkelere uygulanabilecek bir ekonomik kalkınma teorisini de tasarlamışlardır. Lenin ve 19. y.y. Marksistleri, sonraki aşamada kapitalist emperyalizmin Marksist teorisini düzenlediklerinde bu düşünceleri genişlettiler (Gilpin, 2011: 327).

Marks, kapitalizmi dünya ölçeğinde dinamik ve geniş bir ekonomik aşama olarak görmüştür; kapitalizm 19. y.y.'ın ortası ile birlikte Büyük Britanya'daki köklerinden Batı Avrupa'yı içine alarak yayılmıştır. Marks, kapitalizmin emperyalist

genişleme yoluyla son olarak tüm dünyayı içine alacağına ve tüm toplumları kendi mal üretim tarzının çatısı altında toplayacağına inanmıştır. Aslında Marks, kapitalizmin tarihsel misyonunun üretim güçlerinin dünya boyunca geliştirilmesi olduğunu ortaya koymuştur. Bu dönüşüm görevi ve sermaye birikimi sona erdiğinde kapitalizm tarihte kendisine verilen misyonu da tamamlamış olacak, devamın da sosyalist ve komünist sistemlere yol verecektir (Gilpin, 2011: 327).

Neo-Marksistler ile 1970-1980'lerin bağımlılık teorisyenlerinin ve onların kapitalist emperyalizme yönelik suçlamalarının tersine, Marks ve Engels şiddet araçları yoluyla bile olsa piyasa sisteminin küresel genişlemesini insanlığın ileriye doğru bir adımı olarak algılamışlardır. Marks burjuvazinin ve emperyalizmin tarihsel görevinin az gelişmiş ülkelerin modernleşmesini geri bırakan feodal ve Asya tipi üretim tarzını kırmak olduğuna inanmaktadır. "Hindistan'daki İngiliz Egemenliğinin Gelecekteki Sonuçları" isimli çalışmasında Hindistan'ın modernleşmesi için İngiliz emperyalizminin gerekli olduğunu ve İngiltere tarafından kurulacak bir demiryolu sisteminin "modern sanayinin müjdecisi" olacağını öne sürmektedir (Gilpin, 2011: 329).

Emperyalizm modern teknolojiyi ortaya çıkararak statükoyu istikrarsızlaştırmakta ve sömürgelerde bir karşıt sınıflar kümesi yaratmaktadır; dolayısıyla toplumu ekonomik gelişmeye doğru taşıyacak bir mekanizmayı yerleştirmektedir. Asya tipi üretim tarzı elendiğinde sermaye birikiminin ve sanayileşmenin güçleri, toplumun dönüşümünü gerçekleştirmek ve tarihsel sürecindeki işleyişe bağlı olarak serbest kalacaklardır. Emperyalizm ahlaki olmasa da Marks emperyalizmin ilerlemeci gücüne inanmıştır; kapitalizm olmaksızın Asya ve Afrika'nın az gelişmiş ülkeleri sonsuza dek hareketsiz kalmaya devam edeceklerdir (Gilpin, 2011: 329).

Ancak bu kısımda belirtilen kapitalizmin dinamiklerinin işlevini tamamlayıp ardılı olan sosyalizme ve ondan sonrada komünizme geçileceğini ve bunun sonucunda da toplumun refahının sağlanacağı olgusu gerçekleşmemiştir. Dünyanın az gelişmişlik olgusu devam etmektedir.

2.1.7. Bağımlılık Kuramları

Bağımlılığın en özlü tanımını yapan Theotonia Dos Santosa göre; Bağımlılıktan kastedilen bazı ülke ekonomilerinin diğer ülke ekonomileri için gelişme ve genişlemesinden etkilenmesidir. İki veya daha çok ekonomi arasındaki bağımlılık ilişkisi, bunlar ve dünya ticareti arasındaki ilişki, bazı ülkeler (dominant olanlar) genişlerken ve kendi kendine yeter hale gelirken diğerlerinin (bağımlı olanlar) bunlara bağımlı olarak genişlemesidir. Ancak bu genişleme bağımlı olan ülkeler üzerinde pozitif veya negatif bir etki yaratabilir(aktaran Gilpin, 2011: 340).

Bağımlılık kuramlarını incelerken temelini Wallerstein'ın Modern Dünya Sisteminin oluşturduğu çevre-merkez teorilerine daha sonra az gelişmiş ekonomilerin yaşadıkları sorunları kapitalist emperyalist güçlerin bu ülkeleri bilerek göz ardı etmeleri durumuna değinen emperyalizm teorilerine ve son olarak da üçüncü dünyanın sistematik olarak sömürüldüğü için fakir kaldığı düşüncesini savunan eşitsiz mübadele teorisine değinilecektir.

2.1.7.1. Çevre- Merkez Teorileri

2.1.7.1.1. Modern Dünya Sistemi

Modern Dünya Sistemi teorisinin farklı savunucuları; bu sistemin değişen yönlerini, açıklamalarını ve örgütleyici ilkelerini ortaya koymaktadırlar. Görüşün en sistematik ve saygın değerlendirmesi Immanuel Wallerstein'a aittir. Modern Dünya Sistemi teorisi, dünya ekonomisinin oluşmasında çoğulcu devlet sistemini öncelikli şart olarak öne çıkarırken, uluslararası ticaretin ve yatırımın etkileşimini yapısal niteliklerin devamı için temel bir mekanizma olarak düşünmektedir. Wallerstein'a göre bu yapı kapitalist dünyanın tekil işbölümü ile tanımlanmıştır. Üretimin verimli bir küresel organizasyonu, iş kontrolünün farklı metotlarına dayanan bölgesel uzmanlaşmayla ayırt edici olmuştur. Dünya ekonomisi eşit olmayan devletlerin uluslararası yapısı niteliğinde olup, uluslararası bir işbölümünü sürdürürken, ileri kapitalist devletler de sermaye birikiminden, diğer bir taraftan da kapitalist dünyanın

dışında geri kalmışlık döngüsünden ve gelişmemişliğin ortaya çıkışından sorumludur (Gilpin, 2011: 93).

Uluslararası işbölümünün ana öğeleri, devletlerin hiyerarşik dizilimini yansıtmakta ve bu dizilim piyasanın resmi olmayan hiyerarşisinde farklılaşan rolleri temsil etmektedir: merkez, yarıçevre ve çevre. Merkez ülkeler sanayi malı üretiminde uzmanlaşma eğilimindedir, çevre hammaddelerin üretimiyle mükelleftir, yarı çevre ülkeler ise bu ikisi arasında bir yeri doldurmaktadır. Modern kapitalizmin bu yapısal özelliklerinin yüzyıllar boyunca özü itibariyle değişmediği tartışılmaktadır. Görüşün ilk temsilcilerinden Andre Gunder Frank, Paul Baran ile olan fikir birliğini belirtirken bu görüşün esasını da şu şekilde özetlemektedir: "*Geçmişte geri kalmışlığı üreten, bugün de aynı sonuca yol açan gerek ulusal gerekse küresel ölçekteki kapitalizmdir*" (Brewer'dan aktaran Gilpin, 2011: 93-94).

Modern Dünya Sistemi'ni tanımlayan en önemli özellik sistemin bütünleşmiş tek bir yapı halinde çalışmasıdır; sistem ekonomik artı ürünü seçip almakta ve bağımlı çevreden emperyal merkezlere zenginliği aktarmaktadır. Sistemin kuvvetleri, bu kuvvetlerin birbirleriyle ilişkileri, sosyal nitelikleri ve diğer özellikleri genel sistem tarafından belirlenmektedir. Dünya sisteminin işleyişinden dolayı bağımsız bir ulusal kalkınmanın olabilmesi mümkün değildir (Wallerstein'dan aktaran Gilpin, 2011: 94). Wallerstein'in tanımladığı dünya kapitalist sisteminin kesin dinamikleri; ticari büyüme, dünya çapındaki durgunluklar ve ticaretin Dünyanın yeni bölgelerine yayılması gibi piyasa süreçleridir (Skocpol'dan aktaran Gilpin, 2011: 94).

Aşağıdaki açıklama sistemin bütünsel ve fonksiyonel doğasını ortaya koymaktadır:

"Kapitalist dünya sistemi üç dizi devlete bölünmüştür: çekirdek, yarı çevre ve çevre. Bu üçü arasındaki asıl fark devlet aygıtının farklı alanlardaki gücünde yatmaktadır; bu güç farkı artı ürünün çevreden çekirdeğe doğru transferine yol açmakta, dolayısıyla çekirdekteki ülkeleri daha da güçlendirmektedir. Devlet gücü merkezi mekanizmadır; piyasadaki aktörler kendi kârları maksimize olmadığı sürece piyasanın normal işleyişini terk ederek ulus devlete yaklaşmaya ve ticaretin koşullarını değiştirmeye eğilimlidirler" (Brewer'dan aktaran Gilpin, 2011: 94).

Uluslararası işbölümünde bir devletin özgün konumu onun güçlü veya zayıf bir devlet olacağını da belirler. Güçlü olanlar dış piyasa güçlerine direnç gösterebilir,

bu güçleri kendi avantajı doğrultusunda aktarabilir ve verimli bir şekilde kendi ekonomisini idare edebilirken, zayıf devletler kırılğan bir yapıda, dış piyasa güçlerinin acımasına bırakılmış bir durumdadır ve kendi ekonomik faaliyetlerini kontrol edecek güçten yoksundur. Bu yüzden zayıf devletler ve bağımlı ekonomiler piyasa güçleri tarafından çevrelenmişlerdir (Gilpin, 2011: 94-95).

Sonuç olarak, Wallerstein'ın sisteminden çıkardığımız; merkez-çevre oluşumunun merkezin sömürücü güçlerinin çevrenin kalkınmasını negatif anlamda etkilediğidir. Wallerstein'ın da eleştirdiği günümüzde dünya küresini ele geçiren Neo-klasik politikalar, her ne kadar kalkınmayı teşvik edici gibi görünse de aslında aradaki kalkınma çitasını giderek açmakta, bundan dolayı az gelişmiş ülkelerin kendilerine uygun bir ekonomik düzene özelemlerini artırmaktadır.

2.1.7.1.2 Metropoller ve Uydular

Frank, biri modern ve kapitalist, diğeri geleneksel ve kapitalist olmayan kavramları içeren, klasik iktisadın betimlediği az gelişmiş ülkeler için ikili yapı olduğu görüşünü reddetmiştir. Bunun yerine, kapitalizmin, girdiği Latin Amerika ve diğer yerlerdeki uydu ülkelerin tümüne nüfuz ederek onları dünya kapitalist sisteminin birer parçaları haline getirdiğini belirtmiştir. Böylece, meydana gelen kapitalist değişim ilişkileri ve ağının, uydulardaki en yoksul tarım emekçilerini ABD'deki büyük şirketlere zincirlediğini belirtmiştir (Kaynak, 2011: 165).

Frank tarafından tanımlanan değişim ilişkileri ve ağı, metropollerle uydulardan oluşan piramit şeklinde bir yapıya sahiptir. Piramidin en dibinde uyduların kırsal bölgelerinde yer alan tarım emekçileri ile küçük çiftçiler vardır. Bunlar temelde ticaret yoluyla toprak sahiplerine ve yerel sermaye birikimi merkezlerine yani yerel metropollere bağlanmışlardır. Bunları sırasıyla, yerel iktisadi elitler halindeki uydular ve madencilik, petrol, doğalgaz üretimi ve ormancılık gibi birincil ürünleri doğrudan doğruya topraktan elde eden sanayi merkezleri izlemektedir (Kaynak, 2011: 165).

Metropol-uydu ilişkileri, az gelişmiş ülkelerin sosyal ve ekonomik sistemlerini tahrip etmiş ve dönüştürmüştür. Bu az gelişmiş ülkeler metropollerin egemenliğindeki

dünya kapitalist sistemine katılarak metropollerin sermaye birikimi ve gelişmesinin kaynakları haline sokmuştur (Kaynak, 2011: 167).

Görüldüğü gibi Frank, gelişmişlik ve azgelişmişlik olgularını, bunu üreten dünya kapitalist sistemine bağlamaktadır. Frank'a göre, dünya kapitalist sistemi, metropol ve uydulardan oluşan hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Bu hiyerarşik yapıda uydularda yaratılan artık, metropollere transfer olmaktadır. Bu şekilde, uydudan elde ettiği artığı kendi sermaye birikimi ve gelişimi için kullanan metropol kalkınırken; kendi artığını kendisi için kullanamayan uydu da azgelişmektedir. Frank'a göre, metropol-uydu ilişkileri emperyalist ya da uluslararası düzey ile sınırlı değildir. Çünkü, ilişkiler, örneğin, bağımlı Latin Amerika ülkelerinde iç bölgeleri uydu haline getiren alt metropoller yaratarak ekonomik, sosyal ve siyasal yaşama girer ve bunları oluşturur. Bu nedenle, dünya metropollerinin uydusu olan bir ülke, diğer ülkelerin alt metropollerini olabileceği gibi, bir ulusal metropolün ve bunun aracılığıyla dünya metropolünün uyduları haline gelen taşra kentleri de çevrelerinde kendi yerel uydularının yer aldığı taşra merkezlerine dönüşebilirler (Kaynak, 2011: 167).

Örneğin, Türkiye'de İstanbul'u Dünya sisteminde bir metropol olarak düşündüğümüzde Bursa, Kocaeli ve Sakarya gibi şehirler uydu olarak nitelendirilebilir. Bursayı bir taşra merkezi olarak gördüğümüzde Bilecik, Çanakkale, Bandırma gibi yerler de Bursa'nın uydularıdır. Bursa'nın çevresindeki tarımsal faaliyetlerde bulunan taşra uydular sermaye birikimlerini Bursa merkeze bağlamışlardır. Bursa'da metropol yapısına kavuşup kalkınırken çevresindeki uydular azgelişmiş olarak kalmakta ya da Bursa'dan daha yavaş bir şekilde kalkınmaktadırlar.

2.1.7.1.3. Merkez- Çevre İlişkisi

Frank'ın metropol-uydu ilişkisine benzerlik gösterecek şekilde Amin de dünya ekonomik sistemini iki parçaya ayırarak incelemektedir. Birinci parçaya merkez sistemleri ikincisine de çevre sistemleri adını vermektedir. Merkez sisteminde, üretim kitlesele tüketime yöneliktir. Emek ile sermaye arasındaki çatışmayı en az düzeye indirecek toplumsal bir anlaşma kurulmuştur. Merkez kendine yeterli hale gelmiş çünkü dış etkilerden etkilenmemektedir. Kendi iç

dinamiklerini kurmuştur. Buna karşın, çevre ekonomileri/sistemi merkezin ihtiyaçlarını karşılama işlevini kendine görev edinmiş bunu da ihracat aracılığıyla yapmaktadır. Burada üretilen artıdeğer çeşitli yollarla merkez ülkelere aktarılmaktadır. Düşük ücret politikaları güdülmekte, üst sınıflar lüks tüketime yönlendirilirken alt kesimler çok ciddi yaşamsal zorluklarla boğuşmaktadır. Bunun için, çevredeki yoksulluk, imtiyazlı sınıfları beslemektedir. Bu tür ülkelerin merkez ülkeler arasına girmeleri çok zordur. Bu, başarılsa dahi, çok ağır bedeller ödemeleri gerekmektedir. (Cirhinlioğlu, 1999: 148). Samir Amin'in bu varsayımları Klasiklerin Mutlak Üstünlük Kuramını reddedici yöndedir. Bunun nedeni çevre ülke, dünya ticaretindeki mutlak üstünlüğünü tarımsal ürün bazında elde edecek, bu tarımsal ürünler de merkez ülkelerin ihtiyaçları için ihraç edilecektir. Tarımsal kesimdeki düşük ücret seviyeleri de alt kesimin fakirlikten kurtulamamasına neden olacaktır.

Çevreden merkeze geçerken bir ülke, geleneksel yapısını kaybetmektedir. Örneğin tarım gerilemekte ya da geleneksel el sanatları unutulmaktadır. Çevre ülkeleri bu süreç içerisinde ihracat güçlükleri ile karşılaşmaktadırlar ki, bu güçlüklerin pek çoğu kendi dışlarında oluşmaktadır. Çünkü gelişmiş ülkeler pek çok alanda üretim yapmaktadırlar. Bunun için, çevre ülkeleri kendi üretimlerini çok dar alanlara hapsedmek zorunda kalmaktadırlar. Üretim çeşitlenip zenginleşmediğinden işçi ücretleri de çok düşük düzeylerde oluşmaktadır. Çevre ülkelerinde üretken olmayan sektörler merkez ülkelere göre daha geniştir. Bu yüzden azgelişmiş ülkelerde sermaye birikimi kolayca sağlanamamaktadır. Çevre ülkelerine gelen yabancı sermaye kârını da dışarı götürmektedir. Dolayısıyla, ülke ekonomisinin genişlemesine faydası dokunmamaktadır. Bunun sonucunda, çevre ülkeleri hem ticaret hem de finans açısından merkez ülkelere bağımlı hale gelmektedirler. Merkez ülkelerinin ekonomik hâkimiyeti kurulmaktadır. Bu çevre ülkelerine, anormal derecede gelir dağılımı eşitsizliği şeklinde yansımaktadır (Amin'den aktaran Cirhinlioğlu, 1999: 149). Amin'e göre, böyle bir yapının bir ucunda yer alan çevre ülkelerinin gelişmesi imkânsızdır. Bir başka deyişle, çevre ülkeleri hiçbir zaman kendilerine yetecek düzeye gelemezler (Cirhinlioğlu, 1999:149).

Amin'in belirttiği bu yapının varlığının Türkiyede de karşımıza çıktığı görülmektedir. Türkiye, Avrupa Birliği ülkelerine göre çevre ülke konumundadır. Ülkemizde tarım gerilemiş, geleneksel sanatlar kaybolmaya başlamıştır. Ülkemiz dar

anlamda bir üretim yelpazesine sahip olmuştur. 1990'ların başında tekstil üretimi başlıca sektör olmuş ve diğer sektörlerle kayan bir üretim yapısı oluşmamıştır. Böylece işçi ücretlerinin düşük bir seyir izlemesi sonucunda ucuz işgücünden yararlanmak isteyen merkez ülkeler konumundaki Avrupa Birliği ülkeleri, gerek kendi yatırımları gerekse özelleştirmelerle Türk sanayisine el atmış, oluşan kârlarını kendi ülkelerine aktarmışlardır. Ayrıca, araştırma geliştirme çalışmalarını da kendi ülkelerinde gerçekleştirmiş buda ülkemizin ekonomisinin yapısal değişimini gerçekleştirmesinde zorluklara neden olmuştur.

Frank gibi, Amin de çevre ülkelerin sınıfsal yapısının uluslararası bağlamlarda anlaşılabilirliğini belirtmektedir. Çevre ülkelerin üretim yapıları merkezden farklı olsa bile, uluslararası kapitalizmin yarattığı koşullar bu ülkelerin yapılarının birbirlerine benzemelerine neden olmuştur. Çevre ülkelerin varlığı merkezin ihtiyaçlarına göre belirlendiğinden, üretim yapısında belli bir dengesizlik oluşmuştur; bu da ulusal bir kapitalist sınıfın yaratılmasını engellemiştir. Hâkim sınıf bu durumda tarım kesimini ve küçük bir ölçüde de kent esnafını temsil etmektedir (aktaran Cirhinlioğlu, 1999: 149).

Sonuç olarak, 2000'lerin başına kadar girdiğimiz, kısır döngü ve üretimdeki yüksek teknoloji gerektirmeyen üretim süreci, ülkemizin sadece merkez ülkeler için tüketim malı deposu olmamızı sağlamıştır. Devletin artarak giden araştırma geliştirme destekleri, yüksek teknolojik ürünlerin (savunma ve uçak sanayi) üretmeye yönelik, yeterli olmasa da, politikaları ülkemizi de çevre ülke konumundan merkez ülke konumuna yerleştirme çabalarıdır.

2.1.7.2 Emperyalizm Teorileri: Ekonomik Azgelişmişliğin Nedeni

Baran'a göre; Batı Avrupa'da kapitalizmin gelişmesi, avantajlı coğrafi konumuna, yeterli doğal kaynağa sahip olmaması nedeniyle ticaretin ve gemiciliğin gelişmesi teşvik edilerek dünyanın geri kalanının sömürülmesini sağlayarak gerçekleşmiştir. Ayrıca feodalizmin bitmeye başladığı zamanlarda tarımda sağlanan verimlilik artışı da kapitalizmin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ancak, kapitalizmin gelişmesi Dünyanın başka yerlerinde gerçekleşmemiştir. Üçüncü Dünya'nın yağmalanması, Avrupa'nın ekonomik fazlasına önemli bir katkı

sağlamıştır. Bu da yatırımların ve büyümenin hızını artırmıştır. Oysa sömürgelerde bunun tersi söz konusu olmuştur. Sömürgelerde yatırılabilir artık azalmış, sermaye birikimi durmuş ve bu bölgelerdeki sanayiler de Batı sanayisinin rekabeti sonucu tahrip olmuştur. Dolayısıyla, bu ülkelerdeki ekonomik kalkınma, doğal kalkınma çizgisinin dışına itilmiş ve bütünüyle emperyalist çıkarların hizmetine sokulmuştur (Başkaya, 2005: 78).

Baran'a göre gelişmiş kapitalist ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasındaki ticari ilişkiler, sanayileşmiş ülkelere ucuz hammadde sağlanmasına olanak vermektedir. Azgelişmiş ülkelere yapılan yatırımlardan sağlanan kârların merkeze transferi, bu azgelişmiş ülkeleri yatırılabilir kaynaklardan mahrum etmekte, iki grup ülke arasındaki siyasi ve askeri ilişkiler de, Batı'nın ve yabancı sermayenin menfaatlerinin koruyuculuğunu yapan iktidarların ayakta kalmasını sağlamakta ve ilerici güçlerin iktidara gelmesini engellemektedir (Başkaya, 2005: 78).

Ülkemizde de Batılı güçlerin çıkarlarını korumayan, ülkenin ulusal ekonomik çıkarlarına hizmet eden ilerici güçler çeşitli nedenlerle iktidara gelememiş ya da yurtdışı destekli askeri darbelerle iktidara gelmesi önlenmiştir. Örneğin Batının destekleri ile iktidara geldiği belirtilen dönemin başbakanı Adnan MENDERES'in zamanında Marshall Planları kapsamında ABD'den daha fazla kredi alamadığı görülmüştür. Bunun sonucunda Seydişehir Alüminyum ve İskenderun Demir-Çelik ve diğer sanayi projelerine kredi sağlamak için SSCB'ye yakınlaştığı görülmüştür. SSCB ile yatırım antlaşmaları yapmaya hazırlandığı bir dönemde Batılı devletlerin desteği ile darbe yapıldığı iddia edilmektedir. Batı ideolojisinden ve ekonomik çıkarlarından uzaklaşan iktidarın yetkilerinin elinden alınıp, liderlerinin idama mahkûm edildiği görülmüştür.

Paul A. Baran azgelişmişliğin ortak özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır (Baran, 1957: 210- 225):

- Tarımsal üretimin önemli bir kesimini, yoksul köylüler tarafından yapılmakta, tarımsal işletmecilik anlayışı gözükmemektedir.
- İşlenen tarım topraklarının bir kısmı bu çiftçilerin kendi toprakları dahi olmamakta ve başkalarının sırtından geçinen bir toprak zenginleri sınıfı; (emek sömürüsü sonucu) var olmaktadır.

- Sınırlı bir şekilde varlığını sürdürse de genellikle yabancılara ait iç pazar için üretim yapan "ileri" bir sanayi sektörünün az gelişmiş ülkenin iç pazarına el atması, bunun sonucunda da genç endüstrilerin gelişmemesi riski var olmaktadır.
- Madenlerin ve sanayi için üretilen tarım ürünlerinin yani artı girdisi düşük ürünlerin ihracatını gerçekleştiren ve genellikle yabancıların denetiminde bir ihracat sektörü varlığını belirtmektedir.
- Küçük üreticilerin ürünlerini pazarlayan eski toprak ağalarının feodal düzen yıkıldıktan sonra küçük tüccarlar olması ve bunların üreticiyi faiz, bankerlik gibi işlemler ile sömürmesinden oluşan, bir yapı var olması.

Paul Baran, bir taraftan "kapitalist düzen"den söz ederken, diğer yandan da tarımda feodalizm ve öncesi ilişkilerin hâkim olduğunu belirtmektedir (Başkaya, 2005: 79).

Baran'ın en önemli eleştirilerinden biri "kısırdöngü" tezlerine yönelik olanıdır. Hatırlanacağı üzere, "kısırdöngü" tezleri az gelişmiş ülkelerde kalkınmanın önündeki engelin kaynak yetersizliği olduğunu ileri sürmüştür. Baran, bu ülkelerde artığın mutlak olarak büyük olmasa da, kitle tüketiminin çok düşük oluşu nedeniyle, yine de mevcut artığın oldukça yüksek oranlı bir kalkınmaya imkân verecek düzeyde olduğunu söylemektedir. Bu ülkelerde kalkınmanın oluşamamasının asıl nedeni, sosyal atığın yetersizliğinden çok kullanış biçiminden kaynaklanıyor. Demek ki olumsuzluğun nedeni ikilidir:

- Ekonomik fazla (surplus) veya artık, sanayileşmiş kapitalist ülkelere kaçıyor veya verimsiz alanlarda israf ediliyor.
- Bu iki olumsuzluk söz konusu değilse bile, yatırımları teşvik edecek bir sosyoekonomik ortam mevcut değildir. Yatırımları özendirilen bir ortamın olmayışı, artığın bir bölümünün dışarı kaçması, bir kısmının da verimsiz amaçlar için mahvedilmesi, "düşük seviyede bir denge" oluşması sonucunu doğurmaktadır ve sürekli kendi kendini üreten bir süreç ortaya çıkmaktadır. Toprakların aşırı dengesiz dağılımı sonucu küçük üreticiler, verim artırıcı yöntemleri uygulayamaz

durumdadırlar. Büyük toprak sahiplerinin de verimliliği artırmak gibi bir sorunları yoktur (Başkaya, 2005: 79).

Dış rekabet genç endüstrilerin (bebek endüstrilerin) gelişmesine izin vermemektedir. Sanayileşme daha baştan tekelci bir nitelik kazanmakta, iç pazarın darlığı da genişlemeyi engellemektedir. Yabancı sermaye egemenliği yüzünden birçok aramalı ve hammaddenin çokuluslu şirketten sağlanması ve elde edilen kârın önemli kısmının dışarıya transfer edilmesi, sanayileşme sürecinin derinleşmesini engellemektedir. Dolayısıyla geçerli egemen sınıf anlaşması ve anlaşma içindeki ticaret sermayesinin ağırlığı söz konusu anlaşmaya çok zenginlik kazandırmaktadır. Feodal ve yarı feodal etkenlerse statünün devam etmesi için sanayi burjuvazisinin bir güç olarak ortaya çıkmasını engellemektedir. Yabancı sermaye egemenliği ve onunla çıkar ortaklığı olan mevcut sınıf ittifakına dayalı yapı kırılmadan sanayileşme ve kalkınma olanaksız görülmektedir (Başkaya, 2005: 79).

2.1.7.3. Eşitsiz Mübadele

Eşitsiz mübadele kuramının önde gelen ismi Arghiri Emmanuel, uluslararası mübadele de gelişmiş ülkeler lehine işleyen bir düzen olduğu belirtmektedir. Bu düzen gelişmiş ülkelerin sattığı ve satın aldığı ürünler ve hizmetlerden kaynaklanır. Yani merkez ülkelerin yüksek getiriye sahip, teknolojik açıdan nitelikli ve genellikle sinai mamuller ihraç ederken, çok daha ucuz mamuller ithal etmeleri sonucu uluslararası rekabet koşulları sonucunda gelişmiş ülkeler avantajlı ancak azgelişmiş ülkeler dezavantajlı bir konumla karşı karşıya geldiğini belirtmektedir (Aydilek, 2011: 86). Bunların sonucunda azgelişmiş ülkeler artan ödemeler bilançosu ve yoksulluk ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu durumlara dikkat çeken Emmanuel eşitsiz mübadele savını ortaya çıkarmıştır.

Emmanuel görüşlerini sergilerken şu varsayımlardan hareket ediyor:

- Uluslararası ortamda, ülkeler arasında işgücü (emek) hareketli değildir. Bu durumda farklı ülke işçileri arasında doğrudan bir rekabet söz konusu olmamaktadır. Bunun sonucunda da, farklı ülkelerde, farklı ücret düzeyleri oluşabilmektedir. Bu varsayımdan hareketle, ücretlerin bağımsız değişken olduğunu belirtmektedir.

- Buna karşılık uluslararası ortamda sermaye hareketlidir. Sermayenin hareketli oluşu, uluslararası ortamda bir tek kâr oranının oluşmasını sağlamaktadır.
- Uluslararası mübadeleye konu olan malların bazıları sadece bazı ülkelerde üretilmektedir. Farklı ülkelerde farklı mallar üretilmektedir.
- Azgelişmiş Ülkeler ve Gelişmiş Ülkeleri arasındaki ücret farkları, bu iki kutup arasındaki verimlilik farklarından daha büyüktür.
- Ulaşım giderleri dikkate alınmamaktadır. Serbestçe alınıp satılan mallar için dünya pazarında tek bir fiyat oluşmaktadır (Başkaya, 2005: 89).

Emmanuel ücret açığındaki artışın azgelişmiş ülkeler aleyhine dış ticaret hadlerinde bozulmaya yol açacağını ve azgelişmiş ülkelerde ekonomik kalkınma oranında bir azalmaya yol açacağını iddia etmektedir. Sonuçta, azgelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki eşitsiz mübadele, azgelişmiş ülkelere doğru bir kaynak aktarımına yol açmaktadır (Arslan, 2006: 42).

Azgelişmiş ülkeler, artık değeri ticaret yoluyla transfer etme eğilimindedir. Bu durum, gelişmiş ülkelerde çalışanların lehine uluslararası ücret açığı sonucunda oluşmaktadır. Böylece sermayenin organik kompozisyon oranı eşitlene bile, azgelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki ücret açığı eşitsiz mübadele sonucunu doğuracaktır. Emmanuel'e göre, dar anlamdaki eşitsiz kalkınma süreci, azgelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki mübadeleyi karakterize edecektir. Emmanuel'e göre, diğer her şeyin sabit olduğu varsayımı altında bile, sadece ücret eşitsizliği tek başına eşitsiz mübadeleye yol açacaktır. Emmanuel, ücret açığındaki artışın, çevrenin dış ticaret hadlerinde bozulmaya ve azgelişmiş ülkelerde ekonomik kalkınmada bir azalmaya yol açacağını belirtmiştir (Arslan, 2006: 42).

Emmanuel'in geliştirdiği teoriye göre, gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkeler arasında ücret düzeylerinin oranı üretkenliklerinin oranını aşmaktadır. Diğer bir deyişle, azgelişmiş ülkelerde ücret düzeyi değer cinsinden ölçüldüğünde daha düşüktür. Buna karşılık, ücretler, ulusal ekonomi temelinde belirlendiği halde, sermayenin hareketliliği kâr hadlerinin uluslararası planda (fiyat cinsinden) eşitlenebilmesine neden olur. Değer cinsinden farklı olan kâr hadlerinin fiyat

cinsinden eşitlenebilmesi için ise, fiyatların değerlerden sapması gerekir. Bu durum az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere bir değer aktarımına neden olur. Diğer bir deyişle, tek bir kâr haddi geçerli iken ücret düzeyleri farklı olduğunda, ücretlerdeki farklılık kârlara yansımadağı için, onun yerine fiyatlara yansır. Dolayısıyla, ülkeler arasında gelir aktarımı ücret düzeylerindeki farklılıktan kaynaklanan bu "eşitsiz mübadele", yani değerleri yansıtmayan fiyatlarla mübadele aracılığı ile gerçekleşir (Arslan, 2006: 42).

Bu durumda Emmanuel, yüksek ücretlerin kalkınmayı teşvik ettiğini öngörmektedir. Böylece eşit olmayan mübadele, eşit olmayan kalkınmaya neden olmaktadır. Sermaye yüksek talebin olduğu ülkelere kaymaktadır. Eşit olmayan mübadelenin neden olduğu kaynak transferi nedeniyle ve yüksek gelir yüzünden daha çok yatırım yapılmasına, daha yüksek büyüme oranına, dolayısıyla toplam bir sürecin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Başkaya, 2005: 91).

Diğer taraftan, yüksek ücret düzeyinin geçerli oluşu, yüksek teknoloji kullanımı yönünde baskı yaratmaktadır. Daha yüksek teknolojilerin kullanımını teşvik etmektedir. Sermaye yoğun üretim süreçlerinin devreye sokulması, verimliliği dolayısıyla kalkınmayı daha da üst düzeylere çıkarmaktadır (Başkaya, 2005: 91).

Emmanuel bu durumdan kurtulmak için, az gelişmiş ülkelerin, kaynakları ihracat sektöründen, sanayiye kaydırarak iç pazarı genişletmeleri ve ekonomiyi çeşitlendirmeleri gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca, uluslararası işbölümünün mevcut olumsuzluklarını da uluslararası bir gelir politikasıyla giderebileceğini ileri sürmektedir. Ayrıca, Emmanuel ücret düzeyi yükseltilirse, hem iç pazarı genişletici etki yaparak, hem de kapitalist girişimcileri daha yüksek teknikleri kullanmaya özendirerek, sanayileşme ve kalkınmayı olumlu yönde etkileyeceğini ortaya koymaktadır (Başkaya, 2005: 92).

Dış ticaret yoluyla sömürüyü hesaplamanın yöntemini ortaya koyan Emmanuel, az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arası mübadelede, az gelişmiş ülkelerin ihraç ettiği malların üretiminde harcanmış toplam emeğin, aynı parasal değerdeki ithalattaki emekten fazla olduğunu göstermiştir. Bunun için az gelişmiş ülkenin ihracatı ile ithalatı parasal olarak aynı değerde olmasına rağmen, ihracatında geleneksel üretimden kaynaklanan alın teri ve göz nuru, ithalatındakinden fazladır.

Dış ticaret yoluyla sömürü hesaplamının ikinci yöntemi döviz kurlarında gözlenen dengesizliktir. Piyasalarda gözlenen kurlar neticesinde, bir kişi, bir dolarla cari kurla Türkiye parası satın aldığı anda ve bu para ile Türkiye’de bir maldan, doların ABD’de aynı maldan satın alabileceğinden daha fazla miktarda satın alabilir. Bu nedenle gelişmiş ülkelerin işçisi, esnafı, memuru az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tatil yapabilmektedir. Ancak bu ülkelerin insanları bunu yapamamaktadır.

Aynı şekilde az gelişmiş ülkelerin ihraç ettiği malların dolar fiyatı, aynı malların gelişmiş ülkelerdeki dolar maliyetinden düşüktür. Az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki ticarete, az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelere mallarını ucuz ihraç ederek, gelişmiş ülkelerdeki refaha katkı yapmaktadır. Bu da bir bakımdan dünya ekonomi politikasında “ayılarla aynı çuvala girmek” anlamına gelmektedir.

2.1.8 Yapısalcı Kuramlar

Yapısalcı kuram az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere yapısal olarak farklı olduğuna dikkat çekmektedir. Bu açıdan, az gelişmiş ülkelerde uygulanan kalkınma politikaları gelişmiş ülkelerde uygulananlardan farklı olmalıdır. Yapısalcı kuramın öncüsü Arjantin’li iktisatçı Raul Prebisch’dir. Neo klasik gelenekte yetişen Prebisch, Arjantin otoritelerinin zorlamasıyla 1920’lerin sonunda ödemeler ve dış borç bilançoları üzerinde çalışmış, 1948’de ECLA (Economic Commission for Latin America, Latin Amerika Ekonomik Komisyonu) kurulduğunda ilk direktörlüğünü yapmıştır. Yapısal okulun teorik varsayımları, birbirini tamamlayan iki temel çözümlenmeye dayanmaktadır. İlki özellikle Prebisch’in çalışmalarında geliştirilen, az gelişmiş ülkelerin dünya sistemi içindeki konumuna ilişkin çözümlenme, ikincisi ise Celso Furtado ve Osvaldo Sunkel tarafından geliştirilen az gelişmiş ülkelerin içsel yapısına ilişkin çözümlenmedir. Furtado daha çok kültürel bağımlılığın sonuçları üzerinde dururken, Sunkel çokuluslu şirketlerin üçüncü dünya ülkelere etkileri üzerinde yoğunlaşmıştır (Öztürk, 2005: 114).

2.1.8.1 Dış Ticaret Hadlerinin Azgelişmiş Ülkeler Aleyhine Olması

Dünya sistemine ilişkin varsayımların çıkış noktası geleneksel dış ticaret kuramının geçerli olmadığı görüşüdür. Serbest ticaretin getirdiği uzmanlaşmanın ticarete katılan tüm ülkelerin ortak yararına olmadığı, aksine ilksel ürünlerde uzmanlaşmış olan çevre ülkelerden sanayi ürünlerinde uzmanlaşmış olan merkez ülkelere bir gelir aktarımına neden olduğu ileri sürülmektedir (Öztürk, 2005: 114).

Prebish'e göre uluslararası işbölümünde teorik bakımdan doğruluk payı varsa da, bunun gerçeklere uymayan bir varsayıma dayandığı hep unutulmuştur. Varsayıma göre, teknikteki ilerlemenin yararları, ya fiyatları düşürerek ya da gelirlerde bunun karşılığı bir artış yaratarak, bütün topluluğa eşit olarak dağılacaktır. Azgelişmiş ülkeler de bu yararlanmadan paylarını uluslararası ticaret yoluyla alacaklar, böylece endüstrileşmeleri gerekmeyecektir. Endüstrileşmeye giderlerse, etkinliklerinin azalması, bu karşılıklı ticaret de geçmişten beri var olan kıyaslamalı üstünlüklerini kaybetmeleri ile sonuçlanacaktır. Varsayımın boş noktası özelden genelleştirmeye gitmesindedir. Eğer topluluk sadece kalkınmış büyük endüstri ülkeleri demekse, teknik ilerlemeden doğacak yararların bütün sınıflara azar azar dağılacağı doğru olur. Aksine, topluluk kavramı çevre ülkelerini de kapsayacak şekilde genişletilirse, bu genelleştirme de yanlış olur (Prebish, 1963: 103-104).

Prebish Latin Amerika özelinde azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ekonomik kalkınmanın, bu ülkelerin çoğunda pek düşük olan kişi başına ortalama gelir artışıyla nüfus artışına bağlı olduğunu açıklamaktadır. Kişi başına ortalama gelir artışına iki yolla varılabilir:

- Verimlilik artışıyla
- Verimliliğin belirli bir düzeyde olduğunu varsayarsak, ilksel madde üretiminin bir bölümünü ithal eden gelişmiş ülkelerdeki gelire göre, ilksel üretimde çalışan kişi başına gelirin artışıyla.

Gelirin böyle, merkez ülkelere göre düzenlenişi, teknik gelişmenin yararlarının merkezle çevre arasında dağılımındaki gelir eşitsizliğini düzeltmeyi de sağlayabilir (Prebish, 1963: 125).

Bu gelir artışını ve dolayısıyla kalkınmayı sağlayacak yollardan ikincisi, ancak, ilki başarılabilirse sağlanabilir. Azgelişmiş ülkelerde, endüstrideki verimlilik ve ortalama gerçek gelir artarsa, tarım ve ilkel üretimdeki ücretler de gelişmiş ülkelerde olduğu gibi genel olarak yükselecektir. Bu etki yavaş olacaktır; ilkel madde ihraç eden belli başlı ülkelerdeki ortalama gelir artışları arasında bir bağlantı olmazsa, yukarıda belirtilen gelir yükseltmelerinde güçlükler doğabilir (Prebish, 1963: 130).

Sonuç olarak, Prebisch gelir ve verimlilikte artış sağlanamaz ise dış ticaretin azgelişmiş ülkeler aleyhine bir durum olacağını belirtmekte, çözümün azgelişmiş ekonomilerin, hammadde deposu olan düşük verimlilikteki üretimlerinden yüksek verimliliğe geçilmesi ve dolayısıyla gelir artışının sağlanması sonucunda kalkınmanın gerçekleşeceğini belirtmiştir.

2.1.8.2. Kültürel Bağımlılığın Sonuçları

Furtado, azgelişmişliği açıklamada kültürel bağımlılığın önemini vurgulamakta, azgelişmiş ülkelerin kalkınma yolundaki en büyük engelinin sosyal yapıları olduğunu belirtmektedir (Blömström ve Hettne'den aktaran Öztürk, 2005: 119). Özellikle ekonomide meydana gelen artığı kullanan yönetici sınıfın tüketim alışkanlıklarının farklılaşmasının sonuçları üzerinde duran Furtado'ya göre, yönetim sınıfı ellerindeki tasarruf artığını, tüketim alışkanlıklarının farklılaşması nedeniyle yeni üretilen malların ithalatının finansmanı için kullanmaktadır. Bu süreç zincirleme olarak aşağıdaki olgulara neden olmaktadır (Hunt 1989 ve Doğan 1997'den aktaran Öztürk, 2005: 119):

- Tüketim bağımlılığı düşük tasarruf eğilimleri dolayısıyla, sermaye yatırımlarını caydırmaktadır.
- Merkez ülkelerden gelen yeni tüketim mallarının arzıyla birlikte çevredeki seçkinlerin tüketim istekleri yükselmektedir.
- Sermaye birikimi ve teknik ilerleme sürecinin yoksunluğuna karşın, imtiyazlı gruplar gelirlerini ve tüketimlerini artırmanın yolunu, geleneksel ihracatın genişletilmesi ve emeğin sömürü oranını artırmada bulmaktadır.

- İç tüketim mallarının üretimi de büyük ölçüde bu seçkinlerin taleplerince belirlenmektedir.
- Sonuç olarak, talep edilen malları üretmek için teknoloji ithal edilmekte, ithal teknoloji çevre ülkelere çokuluslu şirketlerin girişini kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda sermaye yoğun teknolojiler, imtiyazlı azınlık için, geçimlik sektörün oldukça üzerinde ücret alabildikleri istihdam olanakları yaratmaktadır. Sonuçta bu tüketim ve üretim yapıları, modern sektörde istihdamın yavaşlamasına, gelir eşitsizliğinin artmasına ve kitlesel marjinalleşmeye neden olmaktadır.

Furtado, yapısal ve dış ilişkilerle ilgili sorunların çözümüne yönelik bir hareketin, yapısal reform ve bölgesel bütünleşme çabalarıyla paralel yürütülmesinin bir anlam taşımayacağını ileri sürmektedir. Bu bağlamda hükümet, ekonomik iç yapının yenilenmesi için bütün üretim sektörlerine modern teknolojiyi yaymalı, daha eşit bir gelir bölüşümü gerçekleştirmeli ve sosyal marjinalizasyona son vermelidir (Blömström ve Hettne'den aktaran Öztürk, 2005: 120).

2.1.8.3. Çevrede Çokuluslu Şirketlerin Etkileri

Sunkel, günümüz bağımlılığında anahtar rolü, gelişmiş ülkelerin en güçlü ekonomik ajanları olan çokuluslu şirketlerin oynadığını ileri sürmektedir. Çokuluslu şirketler, Latin Amerikan ekonomisinin dinamik sektörlerini ulusal düzeyden uluslararası düzeye taşımıştır. Böylece ithal-ikamesinin kısa süren başarısından sonra, üretim sisteminin yapısı ve karar verme sistemi, gelir dağılımı ve tüketim yapısı artan biçimde sermayenin küreselleşmesine bağımlı hale gelmiştir; fakat daha önceki bağımlılık biçimlerinin tersine, ticaretten çok iç pazar için üretim modern bağımlılığın ana eksenini oluşturmuştur. Çokuluslu şirketler, pazarlık güçleri ve azgelişmiş ülkelerin bu şirketlerin sermaye ve teknolojilerine ihtiyacı dolayısıyla çevre ülkelerin ulusal hükümetleri üzerinde güçlü etkilere sahip olmuştur. Bu faktörler çevre ülkelerin ekonomik otonomisini zayıflatmıştır (Hunt'dan aktaran Öztürk, 2005: 121).

Çokuluslu şirketlerin yarattığı yıkım süreçleri ülkemizde de varolmaktadır. Çokuluslu şirketler ilk başta istedikleri ekonomi politikalarını ortaya çıkarmak için

askeri darbe süreçlerini iyi değerlendirmiştir. İsteddiği politikaları hükümetlerimize dayatmıştır. Özellikle Refahiyol hükümeti döneminde oluşturulan havuz sistemi (devletin gelirlerinin bir havuzda toplanması ve belediyeler dâhil borcu olan kurumlara verilmesi), özellikle finans sektöründeki çokuluslu şirketlerin tepkisine neden olmuştur. Çünkü bu çokuluslu şirketler kurumlarımıza borç krediler vermekte iken oluşturulan havuz sistemi bu çokuluslu şirketlerin ve bunların ülke içindeki araçlarını olumsuz anlamda etkilemiş ve çıkarılan post-modern darbe ile iktidarın ortadan kaldırıldığı iddia edilmektedir.

2.2. YENİ KALKINMA TEORİLERİ

2.2.1. Temel İhtiyaçlar Kuramı

1950 ve 1960'larda, çoğu gelişmekte olan ülkeler ekonomik büyüme hedeflerine ulaşmalarına karşın, insan yığınlarının önemli bir kısmının yaşam düzeyleri değişmediği görüldüğünde, dar kapsamlı kalkınma tanımı ile bir şey yapmanın çok yanlış olduğu görülmüştür. Artan sayıda ekonomist ve politikacı; yaygın mutlak yoksulluk, giderek artan adaletsiz gelir dağılımları üzerine doğrudan hücum ederek daha fazla gürültü çıkarmışlardır. Kısacası, 1970'ler boyunca, büyüyen bir ekonominin içerisinde yoksulluğun, eşitsizliğin ve işsizliğin azaltılması ya da ortadan kaldırılması bakımından "ekonomik kalkınma"nın yeniden tanımlanması gerekmiştir. "Büyüme yeniden bölüşüm" yaygın bir slogan olmuştur. Dudley Seers kalkınmanın anlamını kısa ve öz bir biçimde tanımlarken aşağıdaki temel soruları ortaya atmıştır:

Bir ülkenin kalkınması hakkında sorulacak asıl sorular şunlardır: Yoksulluk düzeyi ne oldu? İşsizlik düzeyi ne oldu? Eşitsizlik düzeyi ne oldu? Şayet bu üç sorunun tümüne verilecek yanıtlar tatmin edici düzeyde değilse, o zaman bu ilgili ülke için kalkınmanın ötesinde kuşkulu bir dönem söz konusudur. Şayet merkezde bulunan bu soruların bir ya da ikisine verilen olumsuz yanıtlar daha kötü bir biçimde büyüyorsa veya özellikle tüm üçü birden artıyorsa, kişi başına düşen milli gelir iki katına çıksa bile "kalkınma" olduğundan söz etmek tuhaf olacaktır (Seers, 1969: 3).

Bu iddia ne boş bir spekülasyon ne de kuramsal bir durumun tanımıdır. Çok sayıda kalkınmakta olan ülke, 1960 ve 1970'ler boyunca kişi başına düşen milli gelirden nispeten büyük oranda artış deneyimini yaşamış, ancak bu ülkelerin çok az ya da hiç gelişme göstermediği, hatta istihdamda ve eşitlikte gerçek bir düşüşü yaşadığı ve nüfuslarının % 40'nın alt gelir gruplarına sahip olduğu durumlar görülmüştür. Daha önceki büyüme tanımı ile bu ülkeler büyümüşdür. Ancak yoksulluk, eşitlik ve istihdam konusunda yeni kriterler ortaya koyamamışlardır. 1980 ve 1990'larda çoğu gelişmekte olan ülkede GSMH büyüme oranları düşerken durum daha da kötüleşmiş ve yabancı-borç desteği problemleri ile yüz yüze gelen hükümetler, zaten sınırlı olan sosyal ve ekonomik programları üzerinde kesinti yapmaya zorlanmışlardır. Bu durumda, ne gelişmiş dünyadaki yüksek büyüme oranlarına, ne de gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun azar azar gelmesine güvenilebilir. 2000'lerde, batıda çokları balonların şişirildiğini, finansal kriz ve daha sonra artçı şoklarla trenin yoldan çıkabileceğini düşünürken, gelişmekte olan dünyanın çoğunda hızlı büyüme gerçekleşmiştir (Todaro ve Smith, 2012: 15).

Kalkınma olgusu ya da az gelişmişliğin kronik durumunun varlığı, yalnızca ekonomik bir soru veya gelirlerin, istihdamın ve eşitsizliğin niceliksel ölçümlerinden biri değildir. Az gelişmişlik, ulusal yoksulluk durumunun yarattığı ruh hali ile dünyadaki 3 milyardan fazla insan için hayatın bir gerçeğidir. Denis Goulet, az gelişmişliği kuvvetli bir biçimde şu şekilde tanımlamıştır:

Az gelişmişlik şok edici bir durumdur: sefalet, hastalık, gereksiz ölümler ve umutsuzluk!... En empatik gözlemci, az gelişmişlik konusunda, yalnızca "az gelişmişliğin şokuna" kişisel olarak ya da dolaylı olarak maruz kaldıktan sonra tarafsızca konuşabilir. Bu, "yoksulluğun kültürü"nde hakim olan duyguları taşıyan kişiye has özgün bir kültür şokudur. Onların yaşamının ne insani ne de çaresiz olduğu, yani kendiliğinden anlaşıldığında, yoksulluk yaşayanlar tarafından ters şok hissedilir. Az gelişmişliğin hakim olan duygusu; bir anlamda hastalık ve ölümlerin, değişimi el yordamı ile arayanların yarattığı karışıklık ve cehaletin, olayların seyrini yöneten kişilere karşı köleliğin, açlık ve doğal afetten önceki umutsuzluğun karşısında duyulan kişisel ve toplumsal acizliktir. Kronik yoksulluk cehennem acımasız bir

çeşididir ve hedef olarak yalnızca yoksulluğa göz diken nasıl acımasız bir cehennem olduğu anlaşılammaktadır (Goulet, 1971: 23).

Bu nedenle kalkınma; ekonomik büyümenin hızlandırılması, eşitsizliğin azaltılması ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasının yanı sıra; toplumsal yapılarda, halkın davranışlarında ve ulusal kurumlardaki önemli değişimleri içeren çok boyutlu bir süreç olarak düşünölmelidir. Kalkınma, esas itibariyle, tüm bir toplumsal sistem içerisinde bulunan bireylerin ve sosyal grupların farklı temel ihtiyaçlarına ve isteklerine yönelik değişimlerin tümünü, büyük oranda yetersiz olarak algılanan bir yaşam koşulundan uzak maddi ve manevi olarak daha iyi olduğu düşünölen yaşam durum ya da koşuluna doğru hareketleri ortaya koymalıdır. Hiç kimse, muhtemelen düşünürü kalkınmanın anlamına yönlendirecek biçimde, Amartya Sen'in yaptığı kadar, ekonomik kalkınmanın hedeflerini tanımlayamamıştır (Todaro ve Smith, 2012:16). Amartya Sen'in yaptığı tanımlamalar bazı iktisat yazınında Temel İhtiyaçlar Paradigmasının içinde değerlendirilirken bazısında da İnsan Merkezli Sürdürülebilir Kalkınma içinde değerlendirilmiştir. Çalışmamızda bu konuyu İnsan Merkezli Sürdürülebilir Kalkınma başlığı altında irdeledik.

Sonuç olarak, bütün insanların, yokluğunda yaşamlarının imkânsız olduğu, belli temel ihtiyaçları vardır. Yaşamı-destekleyen bu temel insan ihtiyaçları; gıda, barınma, sağlık ve korunmayı içermektedir. Bunlardan herhangi biri bulunmadığında ya da ciddi olarak eksik olduğunda, bir "mutlak az gelişmişlik" koşulu var demektir. Bu nedenle, tüm ekonomik faaliyetlerin temel fonksiyonu, mümkün olduğu kadar daha fazla insanın; gıda, barınma, sağlık ve korunma eksikliğinden kaynaklanan savunmasızlık ve ıstırabın üstesinden gelme anlamında ihtiyacını karşılamaktır. Bu kapsamda, yaşam kalitesindeki gelişme yani kalkınma için ekonomik kalkınmanın gerekli bir koşul olduğu öne sürülebilir. Toplumsal düzeyin yanı sıra, bireysel düzeyde de devamlı ve aralıksız ekonomik gelişme olmaksızın, insan potansiyelinin farkına varılması imkânsız olacaktır. Açıkçası, birisi "daha fazlaya sahip olmak için daha yeterli olmak" zorundadır. Bu nedenle, kişi başına düşen gelirlerin artışı, mutlak yoksulluğun giderilmesi, daha büyük istihdam olanakları ve gelir eşitsizliklerinin azaltılması gereklidir, ancak bunlar kalkınma için yeterli değildir (Todaro ve Smith, 2012: 21).

2.2.2. Neo- Klasik Kalkınma Kuramı

Neo-klasik kalkınma yaklaşımı ve bu yaklaşımın somut politika önerisi olan dışa açık/ihracata dönük büyüme stratejisinin dayandığı temel teorik çerçeveyi iki grup altında değerlendirmek mümkündür. Birincisi az gelişmiş ülkelerde ekonomik büyüme ile dış ticaret özellikle ihracat arasındaki ilişkileri açıklayan teorileri, ikincisi ise ABD'li iktisatçıların geliştirdikleri ve Keynesyen efektif talebin kritiğini yapan arz yönlü iktisat kuramlarını içermektedir. Arz yönlü iktisat kuramı, 1980'lerde az gelişmiş ülkelerde uygulanan ve bu ülkelerde piyasa sistemine işlerlik kazandırmayı amaçlayan "yapısal uyum programlarının" içeriğinin belirlenmesinde temel kuramsal dayanağı oluşturmaktadır (Foxley, 1980'den ve Khan ve Knight, 1982'den aktaran Öğüt, 1998: 196).

2.2.2.1. Dış Ticaret ve İhracatın Dinamik Büyüme Etkileri

Neo-klasik kalkınma yaklaşımı, belirtmiş olduğumuz gibi temelde dış ticaret, veya dışa açılma ile ekonomik büyüme ilişkisini ön plana çıkarmakta ve fiyat mekanizmasının etkili bir kaynak dağılımı mekanizması olduğunu savunmaktadır (Kreuger, 1978'den aktaran Öğüt, 1998: 196-197).

Ancak Neo-klasik kalkınmacılar, dış ticaret ile büyüme ilişkisini klasik ve neoklasik yaklaşımlarda olduğu gibi serbest dış ticaret altında kaynakların optimum dağılımının sağlanması ile sınırlı tutmamaktadırlar. Dışa açılma ve büyüme ilişkisi özellikle mamul mal ihracatının bilinçli olarak yönlendirilmesi yoluyla ihracat artışının büyümeye olan dolaylı, dinamik etkileri bağlamında savunulmaktadır (Kreuger, 1978'den aktaran Öğüt, 1998:197).Mamul mal ihracatı ve büyüme ilişkisine bağlı olarak 1970 sonrası önerdikleri kalkınma stratejisi ihracata yönelik kalkınma stratejisi olarak kabul görmüştür.

Dış ticaretin büyümeye olan dolaylı dinamik etkileri ilk kez klasik iktisatçılar A.Smith, D. Ricardo ve özellikle J.S. Mill tarafından belirtilmiştir. Bu iktisatçılar iktisadi zenginliğin temel kaynağını, piyasa ölçeğinin genişliği ve dolayısıyla ülkelerin dış piyasalara açılması kapsamında ele alarak, geniş piyasaların ve

rekabetin öğrenme üzerindeki olumlu etkilerini ortaya koymuşlardır. Bu öğrenme etkileri şunlardır (Öğüt, 1998: 198):

- Yeni fikir ve tekniklere ulaşılması
- Yeni organizasyon şekillerinin yaratılması
- Yeni istek kalıpları, özendirme ve ödüllendirme şekillerinin gelişmesi.

Çağımız iktisatçılarından Haberler, klasik iktisatçılar tarafından önemi vurgulanmış olan dış ticaretin bu dolaylı dinamik etkilerinin zaman içinde bazı iktisatçılar tarafından geri plana atılmış olduğunu belirtmektedir. Haberler'e göre bu geri plana itilmenin nedenleri bir yandan klasik iktisatçılardan sonra gelen Neo-klasik kuramların statik özelliğidir, diğer yandan bu değişkenlerin cebirsel olarak ifade edilmesinin zorluğudur (Öğüt, 1998: 198).

Geri plana atıldığı iddia edilen bu dolaylı dinamik katkılar 1970 sonrası Neo-klasik kalkınmacılar tarafından yeniden ele alınarak, dışa açık büyüme stratejisinin temel teorik dayanağını oluşturmuştur. Dış ticarete açılma ve mamul mal ihracatının artırılması ile ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkiler veya dinamik katkılar şu şekilde ortaya konmuştur:

a) *Kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması*: Dışa açılma ve liberal dış ticaret ilişkileri, piyasa sisteminin temel kaynak dağılım aracı olan fiyat göstergelerinin miktar kısıtlamalarının yerine geçmesine neden olmaktadır (Öğüt, 1998: 199).

Bu durumda faktör ve mal fiyatlarının, yerden yere değişen kıtlık oranları ortaya çıkmakta ve ülkeler rekabet avantajlarının olduğu alanlarda uzmanlaşmaktadırlar. Kıyaslamalı üstünlükler statik değil dinamik bir bakış açısından ele alınmakta ve zaman içinde gelişmekte olan ülkelerin kıyaslamalı üstünlüğünün olduğu sektörlerin değişeceği ortaya atılmaktadır (Öğüt, 1998: 199).

b) *Kapasite kullanım oranlarının artması*: Bu etkinin, dış ticaretin liberalleşmesi ve ihracat artışı sonucu ortaya çıkacağı belirtilmektedir.

Az gelişmiş ülkelerde korumacı, içe yönelik politikalar ve özellikle ara mal ithalatının ithal lisanslarına bağlı bürokratik yapısı boş kapasitelerin oluşmasına neden olmaktadır. Dışa açılma ve dış ticaret rejiminin liberalleşmesinin hem yeni boş

kapasite oluşumunu engelleyeceği hem de varolan boş kapasitelerin, gelişmiş ülkelere ihracat yapmak için kullanılacağı öngörülmektedir (Öğüt, 1998: 199).

c) *Ölçek genişlemesi ve ölçek ekonomilerinden yararlanılması:* Ölçek ekonomileri, işletme ölçeğinin artması ile maliyetlerdeki azalmayı öngörmektedir. Neo-klasik kalkınmacılar, mamul mal ihracatının artmasına bağlı olarak firmaların işlem hacmi yüksek piyasalar için üretim yapacağını dolayısıyla işletme büyüklüğünü optimum ölçeğe çıkararak, ölçek ekonomilerinden yararlanacağını öne sürmektedir (Öğüt, 1998: 199). Türkiye'nin Gümrük Birliğine girdiği 1994 yılı ve sonrasındaki yıllarda bu tanımlanan ölçek ekonomilerinden Avrupa Birliği piyasası sayesinde yararlandığı görülmüştür.

d) *Rekabetin sağladığı "öğrenmeye" ilişkin katkılar:* Yeni piyasalara açılmanın ve rekabetin, düşük maliyetli ve yüksek verimlikte çalışan firmaların gelişmesini uyaracağı savunulmaktadır.

Piyasa ölçeğinin genişlemesi ve rekabet iktisadi aktörleri hem daha düşük maliyette hem de verimli çalışmaları doğrultusunda uyarmaktadır. Bu kapsamda rekabet; kalite kontrolü, yeni pazarlama tekniklerinin geliştirilmesi, modern teknolojilerin kullanımı gibi verimlilik arttırmaya ve rekabet üstünlüğünü geliştirmeye ilişkin yeni standartların benimsenmesini ve uygulanmasını yaratmakta, ekonomik büyümeyi arttırmaktadır (Öğüt, 1998: 199).

Türkiye bu aşamada Gümrük Birliği sayesinde bu öğrenme tekniklerini kavramıştır. Ürünlerinde "CE" ve "ISO" kontrollerini sağlamaya çalışmıştır. Türkiye "learning by doing" (yaparak öğrenme) teknikleri ile modern teknolojiyi kendi üretimine katmıştır.

Büyüme ve dışa açılma arasındaki bu nedensel ilişkilerin varlığına bağlı olarak Neo-klasik kalkınmacılar, azgelişmiş ülkelerde dış ticaret ve ödemeler rejiminin liberalleşmesini ve aynı zamanda sanayinin ihracata dönük bir yapıya dönüşmesini savunmaktadırlar. Mamul mal ihracatı artışı, ekonomik büyümenin hızlandırıcı etkisi olarak görülmektedir. Bu kalkınma kuramı azgelişmiş ülkelerin kalkınmasını müdahaleden arınmış bir yapıda değil, devletin bilinçli müdahalesi ile mamul mal ihracatının aktif olarak desteklenmesi ve gerekli yapısal değişimlerin

gerçekleştirilmesi şeklinde yapılması gerektiğini belirtmişlerdir (Kreuger, 1974'den aktaran Öğüt, 1998: 200).

Dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen diğer bir neo-klasik model Hindistanlı iktisatçı Bhagwati'nin "yoksullaştıran büyüme" hipotezidir. Bu hipoteze göre, ekonomik büyüme sonrasında refahta ortaya çıkan olumlu etkileri aşan dış ticaret hadlerindeki aksamalar, tüketim üzerinde olumsuz etkide bulunmakta ve refah düzeyini azaltmaktadır (Saçık, 2008: 83).

2.2.2.2. Arz Yönlü İktisat

Neo-klasik kalkınma yaklaşımının dışa açılma önerisi ile yakın bağlantılı olan ikinci önemli boyutu, az gelişmiş ülkelerde devam eden devlet önderliğinde içe dönük sermaye birikimi modelinin terkedilerek özel girişime ve serbest piyasaya dayalı, dışa dönük bir sermaye birikimi modeline geçilmesidir. 1980 sonrası pek çok az gelişmiş ülkede bu doğrultuda uygulanan istikrar ve yapısal uyum programları, bu dönüşümü arz yönlü iktisat ve arz yönlü politikalar kapsamında ele almıştır (Khan ve Knight'dan aktaran Öğüt, 1998: 200).

Arz yönlü iktisatın temel tezi: Kapitalist ülkelerde sermaye birikiminin sürebilmesi, istihdam ve çıktının gelişmesi için öncelikle efektif toplam talebin değil, toplam arzın artırılması gereklidir. Bir başka ifade ile büyümenin gerçekleşebilmesinde ana hedef, toplam talep eğrisinin artışının yerine toplam arz eğrisinin artırılması gerektiğidir (Case ve Fair 1996, Ragan ve Thomas 1993'den aktaran Öğüt, 1998: 201).

Arz yönlü iktisat, büyüme ve istihdam artışının temel kaynağını, ülkenin uzun dönemli arz eğrisindeki sürekli sağa kayma ve bu doğrultuda uygulanan politikalar olarak kabul etmektedir.

Toplam arz eğrisinin teorik olarak sağa kaymasının iki temel koşulu;

- Ülkenin sahip olduğu üretim faktörlerinin miktarının artması
- Bu faktörlerin verimliliklerini arttıracak teknolojik gelişmelerin sağlanmasıdır (Öğüt, 1998: 201).

Serbest piyasa ekonomisine dayalı sistemde bunların gerçekleşebilmesi için şu koşullar:

- Sermaye faktörünün artmasına yönelik iktisadi birimlerin tasarruflarının ve yatırımlarının artmasını motive edecek düzenlemelerin yapılması,
- Ülkenin kısa dönemde iş gücünün artmasına yönelik insanların daha çok çalışmaya ve kazanmaya motive olmaları,
- Faktör verimliliklerinin artabilmesine yönelik ise teknolojik yeniliklerin hızlanması gerekmektedir (Öğüt, 1998:201).

Bu koşulların sağlanabilmesi için arz yönlü iktisat, uluslararası ticaretin serbestleşmesi, ülke içinde piyasa işlerliğinin sağlanması yani faktör ve mal piyasalarında rekabetin sağlanması, çalışma ve başarıya göre ödüllendirme sisteminin getirilmesi, devlet düzenleme ve müdahalelerinin azaltılması, özel teşebbüsün tasarruf etme ve yatırım yapmasını olumsuz etkileyen yüksek vergilerin düşürülmesi, faizlerin yükselmesine neden olan bütçe açıklarının giderilmesi, özelleştirme gibi piyasa sistemine işlerlik sağlayacak düzenlemeleri ve politikaları savunmaktadır (Öğüt, 1998:202).

Arz yönlü iktisat, 1980 sonrası Batılı gelişmiş ülke hükümetlerinin çok rağbet ettiği bir yaklaşım olmuş, Türkiye’de de 24 Ocak kararları ile bu süreç hızlanmıştır. Aynı dönemde, Neo-klasik kalkınma yaklaşımını esas alan "dışa açık büyüme stratejisi" ile Türkiye’de ciddi bir yapısal dönüşüm süreci başlatılmıştır. Ülkemiz ithal ikameci sanayi stratejisinden ihracata dayalı sanayi stratejisine geçmiş, bu da ulusalcı, müdahaleci, Keynesyen paradigmadan Neo-klasik paradigmaya sıçrayış yapıldığını göstermektedir.

2.2.3. İnsani Sürdürülebilir Kalkınma Kuramı

Sürdürülebilir kalkınma, bugün ve gelecek için çevresel, ekonomik ve sosyal-refah anlamına gelmektedir. Çevrenin korunmasını ve aynı zamanda ekonomik kalkınmayı da içinde barındıran sürdürülebilir kalkınmanın tanımı ilk kez Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında yayınlanan Ortak Geleceğimiz Raporu’nda (Our Common Future) yapılmıştır: *bugünün neslinin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilme olanaklarını tehlikeye atmadan sağlayan bir kalkınmadır*. Bu tanım,

ihtiyaçlar ve sınırlamalar olarak iki önemli kısım içermektedir. Sürdürülebilir kalkınma bugünkü ve gelecek kuşaklar arasında bir eşitlik anlayışını içermekte ve mevcut kaynakların korunması ile geliştirilmesini barındırmaktadır (Bayraktutan ve Uçak, 2011: 25-26).

Sürdürülebilir kalkınmanın temel ilkeleri şunlardır: Toplum yaşamına ilgili ve saygılı olmak, insani yaşam kalitesini artırmak, dünyadaki canlı türleri ile çeşitlilikleri korumak, yenilenemeyen kaynakların tüketimini en aza indirmek, Dünyanın taşıma kapasitesini korumak, kişisel davranış ve alışkanlıkları değiştirmek, toplumun kendi çevresiyle ilgilenmesine ve gzelleştirmesine olanak sağlamak, kalkınma ve korumacılığın bütünleşmesi için ulusal bir yapı hazırlamak, küresel ittifakı güçlendirmektir. Bütün bu ilkeler, insan yaşamı için daha iyi şartların oluşmasını ve Dünyanın yoksul kesimlerinin fırsat eşitliğine sahip olması gerektiğini öne sürmektedir (Adams ve Thomas 1993: 593).

Sürdürülebilirlik kavramı ekonomik, biyolojik, sosyolojik, etik gibi birçok farklı alanda tanımlanmaktadır. Ekonomik anlamda sürdürülebilirlik, doğal kaynak stoklarını, üretim ve tüketim faaliyetlerinin vresel sonuçlarını hesaba katmaktır. Biyolojik açıdan, çeşitliliğin korunması ile ilgili olan sürdürülebilirlik, sosyolojik anlamda sosyal adaletin sağlanması, yoksullukla mücadele ve adil bir gelir dağılımını, etik anlamda ise, doğal kaynakların korumacı veya sürdürülebilir kullanımını belirtmektedir (Bayraktutan ve Uçak, 2011: 19).

Sürdürülebilirlik kavramının dört önemli bileşeni bulunmaktadır. Bu bileşenlerden ilki gelecekçilik (futuraity), nesiller arası ve gelecek nesillerin refahı için bugünden kaygı duymak anlamı taşımaktadır. İkincisi eşitlik (equity) nesiller arasında ekonomik faydaların ve yüklerin sosyal açıdan adil dağılımını içermektedir. nc bileşen, küresel evrecilik (global environmentalism), doğal sermayenin tükenmesi veya kullanımı ile ilgili ekolojik sorunların küresel boyutlarını tanımlamaktadır. Dördüncüsü ise biyolojik çeşitlilik (biodiversity), ekolojik sistemdeki biyolojik çeşitliliğin korunmasını ve koruma yöntemlerini ele almaktadır (Basiago, 1995: 118).

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı, ekolojik dengeyi gözeten bir kalkınma sürecini amaçlamakta; kısa dönemli ekonomik faydaların yerini uzun dönemli ve kuşaklararası toplumsal ve ekolojik yararların almasını öngörmektedir (Dulupçu'dan

aktaran Bayraktutan ve Uçak, 2011: 26). Böylece doğal dengeyi koruma çabaları kalkınmayı engelleyici bir rol almamakta ve gelecek nesilleri dikkate alan sürdürülebilir kalkınma ile bir arada gerçekleştirilebilmektedir.

Sürdürülebilir kalkınmanın temel amaçları şunlardır (Han ve Kaya'dan aktaran Bayraktutan ve Uçak, 2011: 26):

- Büyümenin yeniden canlandırılması ve niteliğinin değiştirilmesi,
- Gıda, enerji, su ve sağlık alanlarında toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanması,
- Sürdürülebilir bir nüfus artışının sağlanması,
- Kaynak rezervinin korunması ve değerinin yükseltilmesi,
- Teknolojinin yeniden yönlendirilmesi ve yönetimi.

Bu kısımda ilk önce sürdürülebilir kalkınmanın sosyo-ekonomik yönü olan teorik temeli Amartya Sen'in kapasite yaklaşımına dayanan insan özgürlüklerini merkez alan Etik Özgürleştirici Kalkınma Yaklaşımını tanımladıktan sonra ekolojik iktisat, doğal kaynaklar iktisadı ve çevre iktisadı ile bağlantısı olan Çevreci Kalkınma anlayışına değinilecektir.

2.2.3.1. Etik Özgürleştirici Kalkınma (İnsan Merkezli Kalkınma)

Kalkınma sürecinde insan refahını anlamaya çalışırken, gelirin oldukça önemli bir etkiye sahip olduğu, ama yalnızca gelir çözümlenmesiyle yetinilmemesi gerektiği düşüncesinin kabul edilmesi gerekmektedir. Bununla ilgili olarak öncelikle Rawls'ın klasik 'birincil mallar' (primary goods) çözümlenmesi, insanların ayrı ayrı amaçlarından bağımsız olarak ihtiyaç duydukları kaynaklara ilişkin daha geniş bir açı sunar. Birincil mallar, herhangi bir kişinin kendi amaçlarına ulaşmasına yardımcı olan genel amaçlı bir araçtır. Bu ihtiyaç olan birincil mallar; hakları, özgürlükleri ve fırsatları, gelir ve serveti ve özsaygının toplumsal temellerini içerir (Sen 2004'den aktaran Uğur, 2011: 25-26). Ancak Sen'e göre Rawls'ın bu çözümlenmesi, bazı problemleri beraberinde getirir. Rawls çözümlenmesinde insanların temel olarak oldukça benzer olduklarını belirtmiştir. Ancak gerçek yaşamda insanlar; sağlık, yaşam süresi, iklim koşulları, yaşanılan yer, iş koşulları, vücut ölçüleri, beslenme

ihtiyaçları bakımından farklılıklar göstermektedirler (Sen, 1980'den aktaran Uğur, 2011: 26).

Amartya Sen, 1979'da, Rawlsçı eşitlik ve faydacı yaklaşımın birleştirilmesi ile eşitlik üzerine yeni ve yeterli bir teorinin yapılıp yapılamayacağını araştırmıştır. Önceki yaklaşımlardan farklı olarak bir insanın bazı temel şeyleri yapmaya haiz yani '*temel kapasiteleri*' (*basic capabilities*) olduğunu ortaya koymaktadır (Sen, 1980'den aktaran Uğur, 2011: 26).

İktisadi kalkınma süreci, insanların tercihlerinin yanında, kapasitelerinin de genişletilmesi süreci olarak görülmelidir. Geleneksel kalkınma kuramlarının en önemli eksikliği de insanların yetkilendirilmesine ve bu yetkilerin doğurduğu kapasitelere değer verilmesinden çok toplam gelir veya milli hasıla gibi konulara değer verilmesidir (Sen, 1983'den aktaran Uğur, 2011: 27).

Kapasite yaklaşımında özgürlüklerin arttırılması, hem kalkınmanın *asıl amacı* hem de *başlıca aracı* olarak belirtilmektedir. Amartya Sen, bunları sırası ile özgürlüğün kalkınmada “kurucu rolü” ve “araçsal rolü” şeklinde tanımlamaktadır. Özgürlüğün kurucu rolü, temel özgürlüklerin insan hayatının zenginleştirilmesi bakımından taşıdığı önemdir. Temel özgürlükler, açlık, beslenme yetersizliği, önlenemez hastalıklar ve uzun ömürün yanı sıra, okuryazarlık, politikaya katılım ve düşünce özgürlüğü gibi temel kapasiteleri içermektedir. Özgürlüğün araçsal rolü ise, farklı türden hakların, fırsatların ve yetkilerin genelde insan özgürlüğünün arttırılmasına ve böylece kalkınmaya katkıda bulunma tarzı ile ilgilidir. Özgürlüğün bir araç olarak etkinliği, farklı özgürlük türlerinin birbiri ile yakından ilişkili olması ve bir özgürlüğün diğer bir özgürlüğün gelişmesine katkıda bulunabileceği belirtilmektedir (Sen 2004'den aktaran Sam, 2008: 65).

Amartya Sen, araçsal bakış açısı içinde beş ayrı özgürlük tipi tarif etmektedir (Sen, 1999'dan aktaran Sam, 2008: 65-66):

Politik Özgürlükler: İnsanların, hangi ilkelere göre kimler tarafından yönetilmesi gerektiğini belirlemelerini sağlayan fırsatları anlatmakta ve aynı zamanda yetkilileri inceleme ve eleştirme imkânını, siyasal ifade özgürlüğüne ve sansürsüz bir basına sahip olmayı, farklı politik partiler arasında seçim yapma özgürlüklerinden yararlanmayı içermektedir.

Ekonomik İmkânlar: Bireylerin ekonomik kaynakların üretim, tüketim ya da ticaret amacı ile kullanımında yararlandıkları fırsatlardır. Bir kişinin sahip olduğu ekonomik haklar sahip olunan ya da kişinin kullanımına sunulan kaynakların yanı sıra, görelî fiyatlar ve piyasaların işleyişi gibi ticari koşullara bağılı bulunmaktadır.

Toplumsal Fırsatlar: Toplumun eğitim, sağılık hizmetleri vb. için yaptığı düzenlemeleri belirtmektedir. Bu düzenlemeler, temel bir özgürlüğün, daha iyi yaşanmasını etkilemektedir. Örneğın; okuryazar olmamak, üretimi gerektiren ve kurallara uygun kalite kontrolü isteyen ekonomik faaliyetlere katılıma engel teşkil edebilmektedir.

Şeffaflık Güvenceleri: Şeffaflık güvenceleri insanların açıklık ve berraklık güvenceleri altında birbirleri ile alışveriş etme özgürlüğünü ifade etmektedir. Bu güvenceler, yolsuzluğu, mali sorumsuzluğu ve gizlice yapılan işleri önleyen araçsal bir role sahiptir.

Koruyucu Güvenlik: Bir ekonomik sistem ne kadar iyi işlerse işlesin, bazı insanlar genel olarak zor durumda olabilmekte ve hayatlarını kötü biçimde etkileyen maddî değışiklikler nedeni ile büyük bir yokluğına sahip olabilmektedir. Koruyucu güvenlik, zor durumdaki insanların sefalete düşmesini, hatta bazı durumlarda açlığına mahkûm olmasını ve ölmesini önleyecek bir toplumsal güvenlik ağı oluşturmanın gerektiğini belirtmektedir. Koruyucu güvenlik alanı, yoksula işsizlik ödeneğı ve yasal gelir destekleri gibi sabit kurumsal düzenlemelerin yanı sıra, muhtaçlara geçim yardımı ya da gelir sağılamak için acil kamu istihdamı gibi düzenlemeleri içermektedir. Sen'e göre, bu araçsal özgürlükler insanların kapasitelerini doğrudan arttırarak, daha da güçlendirebilir ve kalkınma açısından oldukça gereklidir.

Kapasite yaklaşımı, kalkınmayı özgürlüklerin genişleme süreci olarak ifade ederken, yoksulluğı da “kapasite yoksunluğı” (capability deprivation) olarak tanımlamaktadır. Bu bakış açısı çerçevesinde, yoksulluk standart yoksulluk ölçütü olan gelir azlığından çok temel kapasitelerden yoksunluk olarak görülmektedir. Sen'e göre, temel kapasitelerden yoksunluk, erken ölümlerde, yetersiz beslenmede, süre giden hastalıklarda, okuryazarlık oranının düşüklüğünde ve diğere başarısızlıklarda ortaya çıkabilmektedir (Sen, 2004 ve Townsend, 1985'den aktaran Sam, 2008: 66).

Örneğın Türk toplumunda da görülen kadın ölümleri nedeni ile kayıp kadınlar olgusunun her yönü ile çözümlenmesi şarttır. Yani sadece ekonomik gelir açısından

değil demografik, tıbbi ve toplumsal geri bildirimler ile çözümlenmesi gereken bir konudur.

2.2.3.2. Sürdürülebilir Çevreci Kalkınma

Sürdürülebilirlik teriminden çevresel anlamda ilk olarak 1970"lerin başında İngiltere"de *The Ecologist* dergisi editörleri tarafından yayınlanan "*ABlueprint for Survival (Yaşam için Ayakizi)*" başlıklı çalışmada bahsedilmektedir. Bu çalışmada, mevcut tüketim ve nüfus artış hızının devamı halinde ekosistemin ve kaynakların tükeneyeceği belirtilmekte; "... *sürdürülebilir bir dünya oluşturmak ve insanoğluna en iyi düzeyde tatmin sağlamak*" düşüncesiyle, istikrarlı bir toplumun ancak en az ekolojik zarar, en üst düzey malzeme ve enerji korunumu ile sağlanabileceğini belirtmektedirler (aktaran Bayraktutan ve Uçak, 2011: 19).

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımları, insan-çevre ilişkilerinde, ekonomik yapıda ve toplumun politik yapısındaki değişimlere göre üç grupta ele alınabilmektedir (Öztürk, 2007: 45):

- *Statükocular*: Sürdürülebilir kalkınmanın ancak mevcut yapı içinde gerçekleştirilebileceğini savunmuşlardır.
- *Reformcular*: Sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesinin mevcut yapıdan tamamen ayrılmadan bazı reformlar ile yapılabileceğini belirtenlerdir.
- *Dönüşümcüler*: Sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesinin toplumda ancak kökten bir dönüşümle olabileceğini savunanlardır. Dönüşümcülere göre, sorunların kaynağında ekonomik çıkarlar ve güç dağılımı vardır.

Statükoculara göre önemli bir değişime gerek olmamasının sebebi teknolojik gelişmelerdir. Teknolojik gelişmeler bugün karşılaşılan çevre sorunlarına da bir çözüm bulacak ve serbest piyasa ekonomisi bu sorunları çözecektir. Bu nedenle insan-çevre ilişkisinde çok önemli bir değişime gerek yoktur. Ana akımı oluşturan reformcular; piyasa çevreciliğini, yeşil tüketimi ve teknolojik yenilenmeyi esas almaktadırlar. Bu akım, küresel çevre konusunda nesiller arası eşitlik, özellikle iklim değişikliği ve biyolojik çeşitlilikteki azalmaya odaklanmıştır. Radikal yaklaşımlar

ise; Yeni-Malthusyan, Derin ekoloji, Eko-anarşi, Eko-sosyalizm ve Eko-feminizm yaklaşımlarından oluşmaktadır. Derin ekolojistler için insan ihtiyaçları ikinci derecede öneme sahiptir. Eko-feministler sorunlara kadın odaklı yaklaşmaktadır. Eko-anarşi ve eko-sosyalizm ise sorunların kaynağını sosyal örgütlenme biçimlerinde aramaktadırlar. Radikal yaklaşımlar, sosyal veya sınai organizasyonlar ile kurumsal veya milli refah ve güç değişimlerine odaklanmaktadır (Bayraktutan ve Uçak, 2011: 20-21).

2.2.3.2.1. Sürdürülebilir Çevre ve Kalkınma İkileminde İktisatçıların Görüşleri

Sürdürülebilir kalkınma fikrinin ortaya çıkışı pek yeni değildir. Kıt kaynaklarla insan nüfusu arasındaki ilişkiyi ilk belirten, 1798'de yayınladığı “*Nüfus Hakkında Bir Deneme*” adlı eseriyle Thomas Robert Malthus olmuştur. Malthus’a göre, nüfus geometrik bir dizi ile artarken gıda üretimi aritmetik bir şekilde artacak ve bu durum kitlesel açlığa neden olacaktır (Özateşler, 2000: 76-77). David Ricardo’ya göre, arazi arzı sabit olduğundan ekonomik büyümenin bir sınırı olacaktır. Bu nedenle, insan nüfusu arttıkça tarımsal gıda talebi de yükselecek, buna bağlı olarak gıda fiyatları artacaktır (Ricardo, 1988: 343).

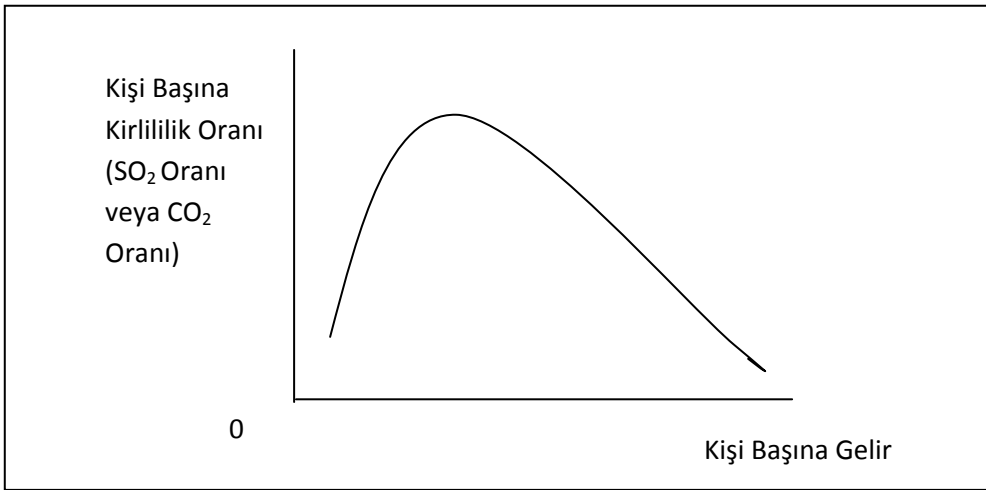
Neo-klasik yaklaşımda ise üretim ve tüketimden kaynaklanan çevre sorunları dikkate alınmamıştır. Neo-klasik çevre ekonomisi, üretim ve tüketimin neden olduğu çevresel zararlar gibi dışsallıkların piyasa tarafından içselleştirilmesini, doğal kaynakların etkin yönetimi ve bu kaynakların nesiller arası dağıtımını gibi konulara ağırlık vermektedir (Öztürk, 2007: 54).

Sürdürülebilirlik kavramından ilk kez bahseden, 1972 Nobel iktisat ödülünün sahibi John Richard Hicks olmuştur. Hicks’e göre gelir; sonraki yıllarda da aynı miktarda üretilip tüketilebilmesi için gerekli olan kapasitenin, kişinin önceki yılda tüketebileceği en yüksek miktar ile sınırlı olduğunu savunarak tanımlamaktadır. Gelir bir çeşit sürdürülebilir tüketim niteliğindedir. Eğer elde edilen gelirden daha fazla bir tüketim yapılır ise, bu tüketim uzun dönemde sürdürülemez olacaktır (Hicks’den aktaran Bayraktutan ve Uçar, 2011: 21). Robert M. Solow’a göre ekonomik sürdürülebilirlik, yenilenemez kaynak stoklarında bir azalma olmadığı

sürece bugünkü ve gelecek kuşaklar için tehlikenin olmadığı bir durum ile kişi başı gelir veya tüketimin zaman içinde azalmamasıdır (Solow'dan aktaran Bayraktutan ve Uçak, 2011: 21).

Simon Kuznets, ülkelerin gelir düzeyi ile gelir dağılımı arasında ters "U" şeklinde bir ilişki tespit etmiştir. Kalkınmanın başlarında bozulan gelir dağılımı, ilerleyen aşamalarda düzelecektir (Kuznets'den aktaran Bayraktutan ve Uçak, 2011: 21).

Şekil 3: Çevresel Kuznets Eğrisi

Kaynak: Stern, 1998: 174.

Kişi başı kirlilik miktarı ile kişi başı GSMH arasındaki ilişkiyi inceleyen yaklaşımlar, Çevresel Kuznets Eğrisi olarak adlandırılmaktadır (Stern, 1998: 173).

Buna göre, kalkınmanın başlangıcında doğal kaynakların kullanımı ve çevresel atıkları yüksek düzeylerde olurken, kalkınma düzeyi arttıkça çevreyi koruyan teknolojiler ve bilgi yoğun üretim, çevresel düzelmeye neden olmaktadır.

Doğal kaynaklar ekonomisti olan C. S. Holling, doğal kaynakların bir bütün olarak doğal sistemin iyileşme sürecini engellemeyecek şekilde tüketilmesini savunmuştur. Önemli ekolojik işlevleri olan doğal sermayenin iyileşme sürecinin korunması sürdürülebilir kalkınmanın ayrılmaz bir parçasıdır (aktaran Bayraktutan ve Uçak, 2011: 21).

Negatif bir dışsallık olan çevre kirliliğinin neden olduğu dışsal maliyetin ne şekilde ortadan kaldırılacağına dair çeşitli iktisatçıların görüşleri, piyasa ve kamu

ekonomisi temelli uygulamalarda birleşmektedir. Bu yaklaşımlardan piyasa temelli olan görüş Ronald Coase tarafından ileri sürülmüştür. Bu teoriye göre, önemli dışsal etkilerin varlığında bile tam rekabetçi bir ekonomide kaynakların optimal dağıtımını sağlayacak bir mekanizma oluşturulabilir (aktaran Bayraktutan ve Uçak, 2011:21).

Bu durumu kalkınma iktisadı derslerinde sıkça geçen bir örnekle belirtmek gerekirse; bir işletme, bir akarsuyu kirletmektedir. Akarsuyun kaynağının yakınında yerleşen su kullanıcılarını eğer belli bir nitelikteki suyun mülkiyet hakkına sahiplerse, kendilerine gelen suyun niteliği bozulduğunda, işletmeyi suyu kirlettiği için dava edebilirler. İşletme bu durumda, neden olduğu kirlenmenin maliyetini “kirleten öder” ilkesince ödemek zorunda kalacaktır. Bir başka örnek ise, bu işletme akarsudaki suyun niteliğini yükselten ve böylece öteki su kullanıcılarına yarar sağlayan bir işletme olabilir. Bu işletme suyun niteliğini yasal olarak saptanmış bir düzeyin üzerine çıkarırsa, su kullanıcılarından bir ücret isteyebilir. Her iki durumda da su üzerindeki mülkiyet haklarının iyi belirlenmiş olması gerekmektedir.. Sonuçta, zarar gören ve zarara sebep olan taraflar kendi aralarında görüşme ve pazarlıklar yapabilirse, önemli dışsallıkların varlığında bile tam rekabetçi bir piyasa ekonomisi kaynakları devlet müdahalesine gerek kalmadan etkin bir biçimde dağıtılabilir.

Piyasa ekonomilerinin yetersiz kaldığı çevre sorunlarında da çevre zararlarını en aza indirebilmek için kamu ekonomisi düzenlenmelerini savunan iktisatçılardan Pigou'nun yaklaşımı, özel ve sosyal maliyet arasındaki ayrıma dayanmaktadır. Örneğin, bir firma diğer firma ya da tüketicileri olumsuz olarak etkileyen bir kirlilik üretmektedir. Firmanın özel marjinal maliyeti kirliliğin etkisini hesaba katmadığından, toplumsal marjinal maliyetten daha az olacak; bu nedenle de firmanın üretimini toplumsal olarak istenen düzeye azaltmanın yöntemi, toplumsal ve özel marjinal maliyetler arasındaki farkı ortadan kaldıracak bir vergi ya da harç koymaktır. Vergi, firmayı toplumsal açıdan doğru miktarı üretmeye yönlendirecek ve fiyat, marjinal toplumsal maliyete eşitlenecektir. Böylece kaynakların optimal dağıtımını sağlanmış olacaktır (Pigou'dan aktaran Bayraktutan ve Uçak, 2011: 22-23).Pigovian vergiler, birim başına emisyon ya da kirliliğe uygulanan ad valorem vergilerdir. Verginin oranı sosyal düzeydeki emisyonun marjinal sosyal maliyetine eşittir. Sosyal olarak etkin emisyon düzeyi, firmanın marjinal faydasının marjinal maliyetine eşit olduğu noktada gerçekleşecektir (Bayraktutan ve Uçak, 2011: 23).

2.2.3.2.2. Ekolojik İktisat

Ekolojik iktisat 1980'lerin sonunda oluşmuş, disiplinler arası çevresel araştırmalar yapan ve geleneksel doğal kaynaklar ekonomisine alternatif bir disiplindir. Ekolojik iktisat, geniş anlamda, üretim ve tüketimle çevrelenen ekonomik davranışları, bunların piyasa sonuçlarını, ekonomik, sosyal ve etik boyutuyla inceleyen Heterodoks ekonomi kategorisidir; sürdürülebilir kalkınma, nesiller arası adalet, ekonominin bir alt sistemi olan yerel ve küresel ekosistem, fiziksel göstergelerle (materyaller, enerji, kimyasal ve biyolojik varlıklarla) şekillenen metodolojik yaklaşım ve kapsamlı sistem analizlerinden oluşmaktadır (Bayraktutan ve Uçak, 2011: 24).

Neo-klasik geleneksel doğal kaynaklar iktisadı ile ekolojik iktisat arasında önemli farklılıklar vardır (Tablo 3). Neo-klasik anlayış, daha çok optimal kaynak dağılımı temelinde, çevresel sorunları dışsallıklarla ve Pareto optimumu çerçevesinde çözmeye çalışan bir sürdürülebilir büyüme modeli üzerinde dururken, ekolojik iktisat daha uzun vadede yapısal, kurumsal dönüşüm ve etkinlik önermektedir (Berg, 2001: 15-17).

Tablo 3 : Ekolojik ve Neo-Klasik Çevre İktisadının Karşılaştırması

EKOLOJİK İKTİSAT	NEO-KLASİK ÇEVRE İKTİSADI
1. Optimal ölçek	1. Optimal dağılım ve dışsallıklar
2. Sürdürülebilirliğin önceliği	2. Etkinliğin önceliği
3. Eşit dağılım	3. Optimal refah veya Pareto etkinliği
4. Küresel bir şekilde kuzey ve güney ülkelerini kapsayan Sürdürülebilir kalkınma	4. Soyut modeller çerçevesinde Sürdürülebilir büyüme
5. Büyüme kötümserliği	5. Büyüme iyimserliği
6. Fiziksel ve biyolojik göstergeler	6. Parasal göstergeler
7. Tahmin edilemez eş evrimleşme süreci	7. Dönemler arası refahın deterministik optimizasyonu
8. Uzun döneme odaklanma	8. Kıtsadan orta döneme odaklanma
9. Yerel topluluklar	9. Küresel piyasa ve mahrum bırakılmış bireyler
10. Bireysel rasyonalite ve belirsizlik	10. Fayda veya kâr maksimizasyonu
11. Neden-etki ilişkileri ile bütünleşik modeller	11. Dışsal maliyetler ile uygulanmış genel denge modelleri
12. Çok boyutlu değerlendirmeler	12. Fayda-maliyet analizleri
13. Çevresel etik	13. Faydacılık ve işlevselcilik
14. Sistem analizleri	14. İktisadi değerlendirmeler
15. Özel ve gerçekte varolan	15. Genel ve soyut
16. Tam, bütünleştirici ve açıklayıcı	16. Kısmi, tek disiplinli ve analitik

Kaynak: Berg, 2001: 16.

Ekolojik iktisat yazınında şu önemli konular yer almaktadır; değer tekçiliği, rasyonel aktör modeli, marjinal analiz, belirsizliğin işleyişi, ekonomik politikalarda etkinliğin rolü, sosyal ve fiziksel yöntem olarak üretim. Bu konular Neo- klasik refah teorisinde de yaygın çevresel ve sosyal amaçların işleyişinde önemli yer tutmaktadır. Bu konuların ekolojik ve Neo-klasik çevre iktisadında ele alınmış şekilleri tablo 4’de verilmektedir.

Neo-klasik iktisat, çevresel sorunların çözümünde fayda maksimizasyonu ve soyut piyasa mekanizmalarını önerirken, disiplinler arası çevre ve insana dayalı öneriler sunan ekolojik iktisat, özellikle şu konulara vurgu yapmaktadırlar: Su ve toprak gibi doğal kaynaklardan elde edilen çıktılar, atıkları taşıma kapasitesi ve biyolojik veya ekonomik bir faaliyetin maliyetinin daima üründen fazla olması konularıyla ilgilenmektedir (Mirovitsaya ve Ascher’den aktaran Bayraktutan ve Uçak, 2011: 24). Bu açıklamalar detaylı olarak tablo 4’de gösterilmektedir. Tablo 4’ e göre ekolojik iktisat alternatif heterodoks bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 4: Ekolojik ve Neo-Klasik Refah İktisadının Temel Konuları

KONULAR	NEO-KLASİK REFAH İKTİSADI	EKOLOJİK İKTİSAT ALTERNATİFİ
Değer Tekçiliği	Ölçülebilir parasal birimlerin değerinin azaltılması; fayda fonksiyonu	Ölçülemeyen kategorilerdekilerin ayrı değerlerinin olması; çok kriterli değerlendirme
Akılcı Aktör	Analizin merkezinde bireysel tüketiciler ve firmalar	Sosyal aktörler olarak insanların analizi, Tüketicilerle vatandaşlar gibi.
Marjinal Analiz	Marjinal değişimlerin karşılaştırmalı statüğü	Kesintili değişimlerin tanımlanması ve toplam etkileri
Evrimsel Değişim	Kısıtlı optimizasyon olarak evrim, bireysel merkezli seçimlerde, piyasa çıktılarının en uygunluğunu sağlamaktadır.	Bağımlılık yolunda, olasılıkların önemi, tarihsel kazalar. Bireyselciliğin egemenliğinde grup seçimleri.
Belirsizlik	Belirsizliği azaltmak risklidir. Karar vermede piyasa çıktıları etkilidir.	İhtiyat ilkesi saf belirsizlikle başa çıkmak içindir. Karar vermede yöntem odakları eş evrimi temel alır.
Karar Kriteri	Etkinlik tek kriterdir. Potansiyel Pareto optimumu temel alınmaktadır.	Eşitlik, istikrar, çevresel ve sosyal sistemlerin esnekliği
Üretim Yöntemi	Sabit kaynakların dağılım teorisi; üretim fonksiyonu	Biyofiziksel ve termodinamik yöntemlerle üretim, malların ortak üretimi ve atıkların yönetimi
Hesaplama	Gelecekteki faaliyet ve faydaların doğru hesaplanması	Gelecekteki bireysel ve sosyal değerlemeler arasındaki farklılıkların tanımlanması; ayrıntılı hesaplamalar.

Kaynak: Gowdy ve Erickson, 2005: 213.

Görüldüğü üzere ekolojik iktisat bir süreç mantığı içerdiğinden, sürdürülebilir kalkınmanın olması ve bireylerin insanca yaşadığı bir ortamının oluşması için önerdiği fikir ekseninden dolayı ideal bir sistem olduğunu göstermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KALKINMA PLANLARI ÇERÇEVESİNDE EKONOMİK BÜYÜMENİN ANALİZİ

Çalışmamızın bu kısmında kalkınma planlarındaki politikalar ve yönlendirmeler çerçevesinde baz aldığımız bazı değişkenler ekonometrik olarak analiz edilmiştir.

Türkiye’de iktisadi gelişmenin temel göstergelerinden olan büyüme oranı değişkeninin plan dönemlerindeki hedefler ve gerçekleşme oranları tablo 5’de gösterilmektedir.

Tablo 5: Büyüme Hedefleri ve Gerçekleşme Oranları

PLAN DÖNEMLERİ	HEDEFLENEN (%)	GERÇEKLEŞEN (%)
1. KALKINMA PLANI DÖNEMİ	7	6.6
2. KALKINMA PLANI DÖNEMİ	7	6.3
3. KALKINMA PLANI DÖNEMİ	7.9	6.5
4. KALKINMA PLANI DÖNEMİ	8.0	1.7
5. KALKINMA PLANI DÖNEMİ	6.3	4.6
6. KALKINMA PLANI DÖNEMİ	7	3.5
7. KALKINMA PLANI DÖNEMİ	5.5-7.1	3.8
8. KALKINMA PLANI DÖNEMİ	6.7	4.4
9. KALKINMA PLANI DÖNEMİ	7	3.3

Kaynak: Dilbaz, 2006, 8. Kalkınma Planı ve 9. Kalkınma Planı

Türkiye’de hedeflenen büyüme rakamlarına plan dönemleri açısından bakıldığında hiçbir dönemde hedeflenen rakama ulaşılamadığı bazı dönemler için yakınsa bile bazı dönemlerde aradaki farkın yüksek olduğu görülmektedir.

Hedeflenen ile gerçekleşen arasındaki farkın yüksek olduğu yıllar özellikle Dünya’da küresel krizlerin olduğu yıllardır. Büyüme açısından bakıldığında bu krizlerin Türkiye Ekonomisini etkilediği gözükmemektedir.

Tablo 6: Sektörel Bazda Büyüme Rakamları

PLAN DÖNEMLERİ	TARIM		SANAYİ		HİZMET	
	HEDEF	GERÇEK	HEDEF	GERÇEK	HEDEF	GERÇEK
1. KALKINMA PLANI DÖNEMİ	4.2	3	12.3	10.9	6.8	7.2
2. KALKINMA PLANI DÖNEMİ	4.1	1.8	12	9.1	6.3	6.6
3. KALKINMA PLANI DÖNEMİ	3.7	1.2	11.2	8.8	7.7	7.3
4. KALKINMA PLANI DÖNEMİ	5.3	2.2	9.9	1.7	8.5	2.3
5. KALKINMA PLANI DÖNEMİ	3.6	0.8	7.5	6.5	6.5	5.0
6. KALKINMA PLANI DÖNEMİ	4.1	1.6	8.1	3.8	6.7	4.1
7. KALKINMA PLANI DÖNEMİ	2.9-3.7	1.7	6.0-7.7	4.0	5.1-6.8	4.5
8. KALKINMA PLANI DÖNEMİ	2.1	1.1	7	5.1	7.5	4.3
9. KALKINMA PLANI DÖNEMİ	3.6	2.2	7.8	3.8	7.3	4

Kaynak: Dilbaz, 2006, 8. Kalkınma Planı ve 9. Kalkınma Planı

Sektörel bazda büyüme hedeflerinin gösterildiği tablo 6'ya bakıldığında ise hedeflenen değerlere tarım ve sanayi sektörlerinde ulaşılamadığı görülmektedir. Bazı kalkınma planı dönemlerinde hizmet sektöründe büyümeler yaşandığı görülmektedir. Bu büyüme rakamları Türkiye'de üretimi sağlayan sanayi kesiminin büyümesi her ne kadar sağlanmak istesede Türkiye'de tüketime yönelik oluşturulan hizmetler sektörünün (bankacılık, turizm, ticaret merkezleri) arttığı aşıkardır.

Türkiye 1963 yılında başladığı planlı kalkınma yarışında 1. Plan Dönemi incelendiğinde geleneksel kalkınma kuramlarından gerek yapısalcı kuramın gerekse bağımlılık kuramının önemle üzerinde durduğu sanayinin sektörel payı değişkenini artırmaya yönelik ciddi bir çalışmada bulunmaktadır.

2. Plan Döneminde ise Türkiye, üretim yapısını imalat sanayiye kaydırmaya çalışmaktadır. Bunun sonucunda da İmalat Sanayi Üretimi değişkeni önem arz etmektedir. Türkiye oluşturduğu kalkınma kutupları çerçevesinde imalat sanayi bölgeleri oluşturmuş ve imalat sanayi giderek artan bir seyir izlemiştir.

3. ve 4. Plan Döneminde ise Türkiye’de gelişim olgusu ara ve yatırım sanayi üzerine olmaktadır. Türkiye artan imalat sanayinin gereksinimlerini karşılamak üzere ciddi bir şekilde ara ve yatırım sanayi ürünlerinin üretimine önem vermiştir. Buradaki amaç aslında bir nevi Schumpeterde olduğu üzere yaratıcı yıkımı gerçekleştirmek ve Hoselitz de olduğu gibi de girişimci yeteneklerinden faydalanıp bunları yeni ara ve yatırım malı üretebilecek sektörlerle yönlendirmektir.

5. ve 6. Plan Dönemleri incelendiğinde ise Türkiye İthal İkameci Sanayi Stratejisinden İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisine 24 Ocak kararları çerçevesinde girmiştir. Bu da Neo- Klasik Paradigmanın ana değişkenlerinden olan mamul mal ihracatı değişkeninin Türkiye’de kalkınma üzerinde etkili olan bir değişken olduğunu göstermektedir.

7. 8. Ve 9. Plan dönemleri dikkate alındığında ise Türkiye’nin artık değişen Dünya koşulları çerçevesinde insanca yaşamında zenginlik olduğu mantığı ile eğitim ve sağlık, gelir dağılımı gibi değişkenlere de önem vermesi gerektiği bunun çerçevesinde Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımında politikalar ürettiği gözlemlenmiştir. Bunun da doğal sonucu olarak ana değişken İnsani Kalkınma Endeksi değişkenidir.

Çalışmamızda bu kalkınma planlarının incelenmesi sonucu aldığımız temel değişkenlerden İnsani Kalkınma Endeksini gözlem sayısı 1995 yılından günümüze kadar olması eşbütünleşmede sağlıklı sonuçlar vermeyeceğinden dolayı eşbütünleşme analizimize katmamaktayız. Diğer bağımsız değişkenlerden Sanayi Üretimi, İmalat Sanayi Üretimi, Ara ve Yatırım Malı üretimi değişkenlerimizi de çalışmamız boyunca çoklu doğrusallık sonuçlarını elde etmemizden dolayı eşbütünleşme yöntemine gitmeden önce Temel Bileşenler Analizi yardımı ile tek bir bileşene indirgenmiş ve bu bileşene de Alp ismi verilmiştir. Çalışmamız sonuç olarak Mamul Mal İhracatı ve Alp değişkenin bağımsız, fert başına Gayrisafi Yurtiçi Hasıla değişkenin bağımlı değişkenler olduğu bir model yapısına kavuşmuştur. Çalışmada Eşbütünleşme analizine gidilmeden önce değişkenlerin birim kök analizleri yapılmış ve sonrasında serilere Engle- Granger Eşbütünleşme analizi uygulanmıştır. Ayrıca çalışmaya yapısal kırılmaları dikkate alan Gregory- Hansen Eşbütünleşme analizi katılmıştır. Çalışmamızda E-views 7.1, Stata 12.0 ve SPSS 21.00 paket programları kullanılmıştır.

3.1. EKONOMETRİK METODOLOJİ

3.1.1. Zaman Serilerinde Durağanlık Analizi

Ortalaması ve varyansı zaman içinde değişiklik göstermeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansı bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı süreç için durağandır denilmektedir. Eğer bir zaman serisi verilen özelliklere uymuyorsa durağan olmayan zaman serisi adını almaktadır (Gujarati, 1999: 713).

Durağanlığı sınamanın en yaygınlaşan yöntemi birim kök sınavıdır. Bu sınamayı tanımlarken aşağıdaki şekilde bir varsayımı ele alalım;

$$Y_t = Y_{t-1} + u_t$$

Burada u_t klasik varsayımlara uyan yani ortalaması sıfır, varyansı değişmeyen, ardışık bağımlı olmayan, olasılıklı hata terimidir. Bu hata terimi beyaz gürültü hata terimi olarak anılmaktadır. Buradaki fonksiyon ardışık bağımlı ya da AR(1) sürecidir yani t dönemindeki Y_t 'nin $(t-1)$ dönemindeki kendi değerine göre regresyonudur. Eğer Y_{t-1} 'in başındaki katsayı 1'e eşitse birim kök sorunu ile karşı karşıya olduğumuzu durağan olmayan bir durumla karşılaştığımızı görürüz. Dolayısıyla,

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + u_t$$

Regresyonunu hesaplar ve gerçekte $\rho=1$ bulursak, o zaman Y_t olasılıklı değişkeninin bir birim kökü vardır. Birim kökü olan bir zaman serisi literatürde rassal yürüyüş olarak geçmektedir. Rassal yürüyüş olan zaman serisi durağan olmayan bir zaman serisidir (Gujarati, 1999: 718).

Ekonometri yazınında $\rho=1$ önsavı ile hesaplanmış, Dickey-Fuller tarafından Monte-Carlo simülasyonları ile çizelgeleştirilmiş Dickey-Fuller birim kök testi ortaya konulmuştur (Gujarati, 1999: 719).

Dickey Fuller sınavı şu şekildeki regresyonlara uygulanır:

$$\begin{aligned}\Delta Y_t &= \delta Y_{t-1} + u_t \\ \Delta Y_t &= \beta_1 + \delta Y_{t-1} + u_t \\ \Delta Y_t &= \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + u_t\end{aligned}$$

Burada t , zaman yada genel eğilim değişkenidir. Her bir durumda sıfır önsavı $\delta=0$, yani birim kök vardır. Birinci denklem ile öteki iki regresyon arasındaki fark, sabit terimin ve eğilim değişkenlerinin denkleme katılmasıdır (Gujarati, 1999: 720).

Eğer u_t hata terimi ardışık bağımlıysa son denklem şöyle düzeltilebilir:

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$$

Burada, örneğin $\Delta Y_{t-1} = (Y_{t-1} - Y_{t-2})$ şeklindedir, yani gecikmeli fark terimleri uygulanmaktadır. Gecikmeli fark terimlerinin sayısı çoğunlukla gözlemlerle belirlenir, bundaki ana mantık üst denklemdaki hata teriminin ardışık bağımsız olmasını sağlayacak kadar terimi modele katmaktır. Sıfır önsavı burada da $\delta=0$ ya da $\rho=1$ 'dir, yani Y 'de birim kök vardır diğer bir deyişle Y durağan değildir. Bu gibi modellere uygulanacak Dickey- Fuller sınamasına Augmented Dickey- Fuller (ADF) sınaması veya birim kök testi denilmektedir (Gujarati, 1999: 720).

Phillips ve Perron (1988) hata terimlerine ilişkin daha esnek varsayımlara sahip bir Dickey-Fuller süreci oluşturdular. ADF sınaması, hata terimlerini bağımsız ve homojen varsayarken, Phillips-Perron (PP) sınaması hata terimlerinin zayıf bağımlı ve heterojen dağılımlı olmasına imkân tanımaktadır. PP birim kök testinin ADF birim kök testinden farkı, alternatif formlardan hiçbirinde bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin yer almamasıdır. Bunun yerine, yukarıdaki regresyon en küçük kareler yöntemi ile tahmin edildikten sonra α_1 katsayısının t istatistiği Newey-West (1987) tahmincisi yardımı ile düzeltilmektedir (Yamak ve Korkmaz, 2005: 22).

Durağanlığı test eden bir başka birim kök testide Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS) testidir. Bu testin amacı gözlenen serideki deterministik trendin arındırılarak serinin durağanlaştırılmasıdır. Test artıklarının uzun dönem varyansının nonparametrik tahmincisine dayanmaktadır (Güvenek v.d., 2010: 8).

KPSS birim kök testinde denklem şu şekilde oluşturulmaktadır;

$$Y_t = x_t \delta + u_t$$

Denkleimde yer alan x_t sabit veya sabit ve trendi ifade eden deterministik bileşendir. KPSS testinde kurulan hipotez, ADF ve PP birim kök testlerin aksine H_0 hipotezi, serinin durağan olduğunu (birim kök içermediğini) H_1 hipotezi ise serinin durağan olmadığını (birim kök içerdiğini) ifade etmektedir. KPSS birim kök testinin hipotezleri şu şekilde oluşturulur (Güvenek v.d., 2010: 8):

$H_0: p < 1$ Seri durağandır, seride birim kök yoktur.

$H_1: p = 1$ Seri durağan değildir, seride birim kök vardır.

Çalışmamızda da kullanacağımız serinin içerisindeki yapısal kırılmayı veren bir başka birim kök testi de Ziwot-Andrews (ZA) Birim Kök testidir. Ziwot-Andrews serideki kırılmanın düzeyden, eğimden veya hem düzey hem eğimden kaynaklandığı durumları göstermektedir.

Ziwot- Andrews birim kök testinde, kırılma noktasını tespit etmek amacıyla, her olası kırılma tarihi için farklı bir gölge değişken kullanılarak $t = 2, \dots, (T-1)$ için En Küçük Kareler yöntemiyle ardışık olarak $(T-2)$ sayıda regresyon kurulur ve Y_{t-1} değişkeninin başındaki katsayının en küçük t istatistiğine sahip olduğu modeldeki tarih uygun kırılma noktası olarak seçilir. Kırılma tarihinin tespitinden sonra katsayının hesaplanan t istatistiğinin mutlak değeri olarak Ziwot- Andrews kritik değerinden büyük olması halinde yapısal kırılma olmadan birim kökün varlığını gösteren temel hipotez reddedilmektedir. Hesaplanan t istatistiğinin Ziwot-Andrews kritik değerinden mutlak değerce küçük olması halinde ise trend fonksiyonunda meydana gelen bir yapısal kırılmayla birlikte serinin trend durağan olduğunu gösteren alternatif hipotez reddedilir (Yılancı, 2009: 328).

3.1.2. Temel Bileşenler Analizi

Temel bileşenler analizi, çok değişkenli analizin en eski ve en çok bilinen tekniğidir (Jolliffe, 2002'den aktaran Ersungur ve diğerleri, 2007: 57). İlk kez Pearson tarafından 1901 yılında kullanılan teknik daha sonra bağımsız olarak Hotelling tarafından 1933 yılında geliştirilmiştir.

Temel bileşenler analizi ile değişkenlerin bileşkeleri diyebileceğimiz daha az sayıda yeni değişkenler ya da temel bileşenler oluşturulur. Temel bileşenler birbirinden bağımsızdırlar. Böylece değişkenler arası bağımlılık yapısı da ortadan kaldırılmaktadır. Ayrıca temel bileşenler analizi çoklu doğrusal bağlantı problemine literatürde önerilen çözümlerden biridir (Ersungur ve diğerleri, 2007: 57).

Çok değişkenli istatistiksel analizde n tane bireye (nesne) ilişkin p tane değişken (özellik) incelenmektedir. Bu değişkenlerden birçoğunun birbiriyle ilişkili ve değişken sayısının (p) çok büyük olması, çeşitli değerlendirmeler yapılmasını güçleştirmektedir. Böyle durumlarda temel bileşenler analizi başvuru en önemli tekniktir. Değişkenler setinin varyans kovaryans yapısını, bu değişkenlerin doğrusal birleşimleri vasıtasıyla açıklayarak, veri indirgenmesi ve yorumlanmasını sağlayan, çok değişkenli bir istatistik yöntemidir. Genel olarak değişkenler arasındaki bağımlılık yapısının yok edilmesi ve/veya boyut indirgeme amacıyla kullanılan bu teknik başlı başına bir analiz olduğu gibi başka analizler için veri hazırlama tekniği olarak da kullanılmaktadır. Yöntemde karşılıklı bağımlılık yapısı gösteren, ölçüm sayısı n olan p adet değişken; doğrusal, ortogonal ve birbirinden bağımsız olma özelliklerini taşıyan k ($k \leq p$) tane yeni değişkene dönüştürülür (Ersungur ve diğerleri, 2007: 58).

Her biri n ölçümünde p değişkenin oluşturduğu bir sistem düşünüldüğünde, sistemin toplam değişkenliği (varyansı) p değişkenin tümü tarafından açıklanır. Toplam değişkenliğin önemli bir kısmı k ($k \leq p$) bileşen tarafından açıklandığı durumlarda, k bileşen orijinal p değişkeni temsil edebilir. Bu durumda n ölçümdeki p değişken, önemli bir bilgi (varyans) kaybına neden olunmaksızın, n ölçümündeki k değişkene indirgenmiş olur. Söz konusu k adet yeni değişken, orijinal değişkenlerin bazı kısıtlamalara bağlı kalınarak oluşturulmuş çeşitli doğrusal birleşimleridir (Ersungur ve diğerleri, 2007: 58).

Temel bileşenler analizi ile ulaşılması istenilen ilk sonuç; $X_1, X_2, \dots, X_p$ gibi p tane değişkeni, önemli bir bilgi kaybına neden olmaksızın, bu değişkenleri temsil edebilen daha az sayıda değişkene indirgemek ve değişkenlere etki eden genel nedensel faktörleri elde etmektir. Daha sonra indirgenmiş yeni değişkenler ile çalışmanın amacı doğrultusunda çeşitli sonuçlara ulaşılabilmektedir (Ersungur ve diğerleri, 2007: 58).

3.1.3. Engle - Granger Eşbütünlüşme Analizi

Eşbütünlüşme durağan olmayan zaman serileri arasındaki korelasyonu inceleyen bir tekniktir. Eşbütünlüşme teknikleri ile ilgili birçok ekonometrisyenin çalışmaları olmuştur. Ancak eşbütünlüşme analizinde temel gelişme Clive Granger ve Robert Engle tarafından 1987 yılında yayınladığı makaleye atfen gerçekleştirilen İki Aşamalı Eşbütünlüşme testidir.

Engle- Granger Eşbütünlüşme Yöntemine göre X_t ve Y_t şeklinde iki değişken arasındaki eşbütünlüşme, ele alınan iki seri de $I(d)$ ise, yani aynı bütünlüşme derecesine sahiplerse bu değişkenlerin $\alpha_1 x_t + \alpha_2 y_t$ gibi doğrusal bir bileşimi $d-b$ dereceden entegrasyona sahip ise, $d \geq b \geq 0$ olmak koşuluyla, X_t ve Y_t serilerinin d dereceden eşbütünlüşmeye sahip oldukları belirtilir. (Engle ve Granger, 1987:255-256).

Engle Granger yöntemi uygulamada iki aşamada gerçekleşmektedir. Buna göre, ilk aşamada değişkenler arasında En Küçük Kareler (EKK) tahmin edilmektedir. Tahmin edilen EKK, uzun dönemli ilişkiyi yansıtan denklemdir. İkinci aşamada, eşbütünlüşme denkleminde elde edilen hataların durağanlık analizi yapılır ve kısa dönem denklemi oluşturulur. Eğer hatalara ilişkin durağanlık sonuçları, hataların birim kök içermediğini gösteriyorsa seriler arasında uzun dönemli bir ilişkiden söz edilebilir ve modele ilişkin kısa dönem denklemi kurulabilir (Engle-Granger, 1987: 271-272).

3.1.4. Gregory- Hansen Eşbütünlüşme Testi

Allen Gregory ve Bruce Hansen tarafından 1996 yılında geliştirilen eşbütünlüşme testi eşbütünlüşük vektör katsayılarının kırılma dönemlerinde değişime uğrayacağı gerçeğinden hareketle içsel olarak belirlenen tek bir yapısal kırılmaya izin veren eşbütünlüşme testidir. Gregory- Hansen (GH) testine göre yapısal kırılmaya bağlı eşbütünlüşme analizi üç ayrı model ile test edilmektedir (Gregory ve Hansen, 1996: 102 -103):

Model 1: Sabitde Kırılma (C)

$$Y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{t\tau} + \alpha^T y_{2t} + e_t \quad t=1,2,\dots,n.$$

Burada μ_1 kırılmadan önceki sabiti vermekte iken, μ_2 ise kırılmadan sonraki sabitdeki değişmeyi ifade etmektedir. Kukla değişkenlerin $\varphi_{t\tau}$ tanımlandığı modelde τ kırılmanın zamanını gösteren sayıdır. Eğer $t > (n \tau)$ ise kukla değişkeni 1 tersi durumunda da sıfır olarak adlandırılmaktadır. α^T ise katsayı vektörünü vermektedir.

Model 2: Sabit ve Trendde Kırılma (C/T)

$$Y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{t\tau} + \beta t + \alpha^T y_{2t} + e_t \quad t=1,2,\dots,n.$$

Diğer bir modelde βt trend değişkeninin eklenmesi ile oluşan sabit ve trenddeki birlikte oluşan kırılmayı veren modeldir.

Model 3: Rejim Değişimi (C/S)

$$Y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{t\tau} + \alpha_1^T y_{2t} + \alpha_2^T y_{2t} \varphi_{t\tau} + e_t \quad t=1,2,\dots,n.$$

Bu modelde sabitde kırılmadan farklı olarak eşbütünleşme vektörlerinde değişim belirtilmektedir. α_1 rejim değişiminden önceki eşbütünleşme vektörü iken α_2 ise rejim değişiminden sonraki değişmeyi göstermektedir.

Gregory ve Hansen yukarıdaki modelleri dikkate alarak çeşitli testler yardımı ile yapısal kırılma altında eşbütünleşmenin varlığını saptamaya çalışmaktadır. Öncelikle her bir τ değeri için yukarıdaki modeller EKK ile tahmin edilerek artıklar elde edilmiş, bu modellerden elde edilen hata terimlerinden ADF test istatistiği hesaplanmıştır. Daha sonra ise her bir τ değeri için hesaplanan test istatistiklerinin minimum olduğu nokta kırılma noktası olarak nitelendirilmekte, elde edilen minimum test istatistiğinin Gregory ve Hansen (1996)'de hesaplanan kritik değerlerinden mutlak değer olarak büyük olması durumunda eşbütünleşmenin olmadığı boş hipotez reddedilmektedir (Gregory ve Hansen, 1996: 104).

3.2. VERİ SETİNİN OLUŞTURULMASI

Çalışmada değişkenlere ait veriler yıllık olup 1963-2012 dönemlerini kapsamaktadır. Değişkenler Dünya Bankası veri tabanlarından cari dolar cinsinden bulunmuştur. Değişkenlerin Ln logaritmaları alınmıştır. Analize konu olan veriler bakıldığında;

LN FERT GSYİH: Fert Başına Gayrisafi Yurt içi Hasıla

LN İHRACAT: Mamul Mal İhracatı

LN ALP: Temel Bileşenler Analizi kapsamında oluşturulan Sanayi Üretimi, İmalat Sanayi Üretimi, Ara ve Yatırım Malı Üretimi değişkenlerinin oluşturduğu veri seti.

3.3. AMPİRİK BULGULAR

Çalışmamızda ilk önce çoklu doğrusallık sorununun çözümü için bazı değişkenlerimize Temel Bileşenler Analizi uygulanacaktır. Bu uygulamadan sonra serilerin birim kök varlıkları test edilecektir. İki Aşamalı Engle-Granger yöntemi ile kointegrasyonun varlığı araştırıldıktan sonra Gregory – Hansen yöntemi ilede kırılmaların eşbütünleşmeyi bozup bozmadığı belirlenecektir.

3.3.1. Temel Bileşenler Analizi Sonuçları

Sanayi Üretimi, İmalat Sanayi Üretimi, Ara ve Yatırım Malı Üreimi Değişkenleri arasındaki ilişkilerin önemli olup olmadığını ve verilerimizin temel bileşenler analizine uygun olup olmadığını anlamak için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Küresellik Testi uygulanmış ve sonuçlar tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7 : KMO- Bartlett Testleri

Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği Ölçümü	0.743
Yaklaşık X^2 Değeri	157.111
Bartlett Küresellik Testi Serbestlik Derecesi	3
Bartlett Küresellik Testi Anlamlılığı	0.000

Buna göre KMO testi %74.3(0.743)'dür. $0.743 > 0,50$ olduğu için veri setimizin temel bileşenler analizi için uygun olduğunu söyleyebiliriz. Bartlett testi sonucu da (Sig.=0,000<0,05) anlamlı bulunmuştur. Bu demektirki, değişkenler arasında yüksek korelasyon mevcuttur, başka bir deyişle veri setimiz temel bileşenler analizi için uygundur.

Bu aşamadan ALP değişkenini oluştururken dikkate aldığımız diğer değişkenlerin bu ALP değişkenini açıklama gücüne bakıcaz.

Tablo 8: Birleşen Varyans Sonuçları

BİRLEŞEN	TOPLAM	VARYANSIN YÜZDESİ	KÜMÜLATİF YÜZDE
Sanayi Üretimi	2.742	91.398	91.398
İmalat Sanayi Üretimi	0.189	6.303	97.701
Ara ve Yatırım Malı Üretimi	0.069	2.299	100.000

Açıklanan varyans yüzdeleri sonucuna bağlı olarak bu oranlar çerçevesinde Temel Bileşenler Analizinde yardımcı ile yeni bir ALP değişkeni elde edilmiş ve bu değişken sayesinde çoklu doğrusallık sorunu bertaraf edilmiştir.

3.3.2. Birim Kök Testleri Sonuçları

Çalışmada ilk önce oran olarak verilen serilerin logaritması alınmış serilerin durağanlığı ADF, PP ve KPSS testleri çerçevesinde test edilmiştir.

Tablo 9: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzyey Test İstatistiği		Mac Kinnon Kritik Değer(%5)Düzyey		1.Farklar Test İstatistiği		Mac Kinnon Kritik Değer(%5) 1.Fark		Karar	Denklem Yapısı
	Sabitli	Trendli	Sabitli	Trendli	Sabitli	Trendli	Sabitli	Trendli		
LN FERT GSYİH	-0.617 (0.856)	-2.583 (0.289)	-2.922	-3.504	-6.966 (0.000)	-6.890 (0.000)	-2.923	-3.506	I(1)	Sabit
LN ALP	3.179 (1.000)	-0.504 (0.980)	-2.928	-3.504	-6.935 (0.000)	-7.680 (0.000)	-2.923	-3.506	I(1)	Sabit
LNIHRACAT	-1.596 (0.476)	-3.147 (0.108)	-2.928	-3.513	-4.382 (0.001)	-4.984 (0.001)	-2.929	-3.515	I(1)	Sabit

Not: Tüm değişkenler için gecikme değeri 4 olarak hesaplanmıştır. Kritik değerler Mac Kinnon (1996)'a göre bakılır.

Tablo 10: Philips Perron Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzyey Test İstatistiği		Mac Kinnon Kritik Değer(%5)Düzyey		1.Farklar Test İstatistiği		Mac Kinnon Kritik Değer(%5) 1.Fark		Karar	Denklem Yapısı
	Sabitli	Trendli	Sabitli	Trendli	Sabitli	Trendli	Sabitli	Trendli		
LN FERT GSYİH	-0.612 (0.858)	-2.790 (0.207)	-2.922	-3.504	-6.966 (0.000)	-6.890 (0.000)	-2.923	-3.506	I(1)	Sabit
LN ALP	3.106 (1.000)	-0.213 (0.991)	-2.922	-3.504	-6.935 (0.000)	-7.874 (0.000)	-2.923	-3.506	I(1)	Sabit
LNIHRACAT	5.089 (1.000)	1.565 (1.000)	-2.922	-3.504	-5.723 (0.000)	-6.965 (0.000)	-2.923	-3.506	I(1)	Sabit

Not: Kritik değerler Mac Kinnon (1996)'a göre bakılır.

Tablo 11: KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Düzyey Test İstatistiği		Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (1992, Table 1) %5 Kritik Değer <u>Düzyey</u>		1.Farklar Test İstatistiği		Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (1992, Table 1) %5 Kritik Değer <u>1.Fark</u>		Karar	Denklem Yapısı
	Sabitli	Trendli	Sabitli	Trendli	Sabitli	Trendli	Sabitli	Trendli		
LN FERT GSYİH	0.912	0.076	0.463	0.146	0.042	0.042	0.463	0.146	I(0)	Sabit ve Trend
LN ALP	0.812	0.208	0.463	0.146	0.536	0.086	0.463	0.146	I(1)	Sabit ve Trend
LNİHRACAT	0.707	0.214	0.463	0.146	0.848	0.144	0.463	0.146	I(1)	Sabit ve Trend

ADF ve Philips Perron test sonuçlarına baktığımızda serilerimizin tümünün kritik değerleri mutlak değer olarak ADF ve PP kritik değerlerinden küçük olduğu için birim kök vardır seri durağan değildir şeklinde kurulan H_0 hipotezini reddetmeyiz. Böylece serilerin ADF ve PP testleri çerçevesinde I(1) yani serilerin 1. farklarının durağan olduğunu görmekteyiz. KPSS testinde H_0 hipotezi ADF testinin tersine durağanlığı gösterir. O açıdan değerlendirdiğimizde KPSS testine göre hesaplanan değer kritik değerden küçük ise H_0 hipotezi kabul edilmez yani seri durağandır. KPSS test sonuçlarına göre fert başına GSYİH dışındaki tüm seriler 1. Farkları alındığında durağan olmaktadır. Ancak fert başına GSYİH serisi I(0) ve I(1) arasında tümleşme gösterdiğinden ve yapılan birim kök testlerinden çoğunluğun I(1) düzeyinde çıkması, I(0) çıkan KPSS testinin sonuçları da sınırdan I (0) oluşu, bu serinin I(1) olduğu kabul edilerek analize devam edilmiştir. Serilerin tümünün I(1) şeklinde çıkması sonucu analizimizde İki Aşamalı Engle- Granger Eşbütünleşme yöntemi uygulanmaktadır.

3.3.3. İki Aşamalı Engle- Granger Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

Çalışmada kullanılan serilerin birim kök özellikleri incelendikten sonra, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin belirlenmesi gerekmektedir. Durağan olmayan serilerin doğrusal bileşimleri de durağan değildir. Eğer, serilerin EKK ile tahmininden elde edilen hatalar durağansa, söz konusu serilerin uzun dönem denge

ilişkinine sahip olabilecekleri söylenebilir. Buna göre LN FERT GSYİH , LN ALP ve LN İHRACAT serileri arasındaki E.K.K tahmini aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 12: Engle- Granger Uzun Dönem Denklemi Sonuçları

Bağımsız Değişken	Katsayılar	Prob Değerleri
C(sabit)	2.537074	(0.0000)
LN ALP	0.000000000000758	(0.0000)
LN İHRACAT	0.216195	(0.0001)
$R^2 = 0.967$		D.W= 0.456

D.W değerinin R^2 ve 0.5'den küçük olması sahte bir regresyonun varlığına işaretler. Ancak kısa dönem denkleminde geçmeden önce uzun dönem denkleminin çalışıp çalışmadığını test etmek için EKK çıktısından elde edilen hatalara birim kök uygulanmıştır.

Tablo 13: Hata Teriminin Durağanlık Testi Sonucu

Değişken	T- Stat Değeri	Mac Kinnon Kritik değeri %5	H_0 : Kointegrasyon Yoktur Hipotezinin Durumu	Bütünleşme Derecesi
Hata Terimi (u_t)	-3.765 (0.0003)	-1.94797	Red	I(0)

Hata teriminin elde edilen bu sonucu, seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu, regresyonun sahte bir regresyon olmasına rağmen serilerin aralarında eşbütünleşmeye gidilebileceğini göstermektedir.

Hata teriminin prob değeri anlamlı çıksa bile, başındaki katsayının negatif ve -1 ile 0 arasında olmaması kısa dönem denkleminin çalışmadığını göstermektedir.

Tablo 14: Engle-Granger Kısa Dönem Denklemi

Bağımsız Değişken	Katsayılar	Prob Değerleri
C(sabit)	2.541	(0.0000)
Δ LN ALP	0.00000000000735	(0.0000)
Δ LN İHRACAT	0.216391	(0.0001)
$U_t(-1)$ hata terimi	0.785	(0.0000)
$R^2 = 0.985$	D.W= 1.468	

Bu durumda Türkiye’de kalkınma planlarının kısa dönemde etkin olmadığını, ekonomideki şoklardan kurulan modelin etkilendiği görülmektedir.

3.3.4. Yapısal Kırılmalar Altında Birim Kök Testi: Zivot- Andrews Sonuçları

Zivot ve Andrews (1992) birim kök testi, kırılma zamanının önsel olarak bilinmediği, içsel olarak belirlendiği varsayımı kullanmaktadır. Serinin yapısal kırılmalardan etkilenip etkilenmediğini ortaya koyan Zivot- Andrews test sonuçları tablo 15’de verilmiştir.

Tablo 15: Ziwot- Andrews Testi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	Test İstatistiği	Kritik Değer (%1)	Kritik Değer (%5)	Kırılma yılı	Karar
LN FERT GSYİH Sabit	-3.729	-5.43	-4.80	1983	I(1)
LN FERT GSYİH Trend	-3.408	-4.93	-4.42	2002	I(1)
LN FERT GSYİH Sabit ve Trend	-4.037	-5.57	-5.08	1980	I(1)
LN ALP Sabit	-3.882	-5.43	-4.80	1973	I(1)
LN ALP Trend	-3.548	-4.93	-4.42	1977	I(1)
LN ALP Sabit ve Trend	-3.847	-5.57	-5.08	1974	I(1)
LNIHRACAT Sabit	-3.313	-5.43	-4.80	1969	I(1)
LNIHRACAT Trend	-3.400	-4.93	-4.42	1982	I(1)
LNIHRACAT Sabit ve Trend	-3.673	-5.57	-5.08	1981	I(1)

Not: H_0 :Birim kök var(Kırılma birim kök yaratmamış) ve H_1 :Birim kök yok(Kırılma sahte birim kök yaratmış).

Değişkenlerin Zivot ve Andrews birim kök testlerine ait sonuçları minimum t istatistikine göre belirlenen yapısal kırılma dönemleri ile birlikte tablo 3.9 da verilmiştir. Fert başına GSYİH, ALP ve İHRACAT serilerine ekonometrik metodoloji kısmında ZA analizindeki belirtilen Model A (sabitde kırılma), Model B (trendde kırılma) ve Model C (sabit ve trendde kırılma) açısından bakıldığında yapısal kırılmalı birim kökün olduğu boş hipotez reddedilmektedir. Yani serilerin içinde birim kök olduğu ve kırılmaların birim kök yaratmadığı görülerek ADF ve PP testlerinde görülen I(1) düzeyi doğrulanmıştır. Yani kırılma yılı olarak verilen yıllarda yaşanan makroekonomik olayların ele alınan seriyi ciddi olarak etkilemediği görülmektedir.

3.3.5. Yapısal Kırılmaları İçeren Gregory- Hansen Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

Yapısal kırılmalar altında serilerin ZA testleri ile durağanlıkları incelendikten sonra modellemede kullanılan değişkenlerin yapısal kırılmalar altında aralarında

uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı Gregory ve Hansen eşbütünleşme testi ile incelenmiştir.

Tablo 16: Gregory- Hansen Test Sonuçları

Eşbütünleşme Modeli	Kırılma Noktası	Gregory-Hansen Test Sonucu	Gregory- Hansen Kritik Değer (%5)	Ho Hipotezinin Durumu
Sabitde Kırılma (C)	2002	-3.45	-4.92	Kabul
Sabitde ve Trendde Kırılma (C/T)	2000	-4.22	-5.29	Kabul
Rejim Kırılması (C/S)	1986	-5.04	-5.96	Kabul

Sonuçlar ortaya konulduğunda 2002, 2000 yıllarında oluşan kırılma tarihlerinin kriz dönemlerinden sonra gelmesi dikkat çekmektedir. 1986 yılını gösteren rejim kırılması da Türkiye’de kalkınma paradigmasında bir değişimi göstermektedir. Gregory Hansen test sonuçları çerçevesinde bulunan Ho hipotezini kabul ederiz yani kırılmaların varlığı eşbütünleşmeyi bozmuştur. Uzun dönemli bir ilişki kırılmalar çerçevesinde bakıldığında çıkmamaktadır. Bu kırılma tarihlerine bakıldığında ve hipotez sonucu yorumlandığında Türkiye’de Fertbaşına GSYİH değişkeninin etkilenmesinde kalkınma değişkenlerinden daha çok makro ekonomik diğer değişkenlerin Fert Başına GSYİH yi etkilediği gözükmektedir. Sonuç kısmında bu konu üzerinde daha fazla durulacak ve politikalar bazında sonuç önerileri ayrıntılı verilecektir.

SONUÇ

Az gelişmiş ülkelerin az gelişmişlik olgusundan çıkışını ve gelişmiş ülkelerin ise yarışta en üst noktada varoluşlarını sürdürmeye çalıştığı Dünyamızda, ülkelerin kalkınma yarışlarını sürdürebilmek için çeşitli iktisat okullarının önerdiği politikalar çerçevesinde paradigma arayışları devam etmektedir. Bu paradigmatik arayış, Batılı ülkelerin İkinci Dünya Savaşından itibaren başlattıkları bir süreçtir. Bu ülkelerin, 1929 Büyük Buhranın da etkisi ile yöneldikleri Keynesyen müdahaleci politikalar, kalkınma olgusunun başlangıcı olarak kabul edilmekte ve geleneksel kalkınma kuramlarının başlangıç noktası olarak alınmaktadır. Anılan ülkelerin kalkınma iktisatçıları, oluşturdukları bu müdahaleci anlayış çerçevesinde, İkinci Dünya Savaşı yılları sonrasında, gerek Batı Avrupa'nın yeniden oluşturulması gerekse Japonya'nın kalkınması bağlamında çalışmalarına hız vermişlerdir. Bu bağlamda gelişen kalkınma iktisadı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 1950li yıllarından itibaren az gelişmiş ülkelerin bağımsızlıklarını kazanması ile birlikte batılı iktisatçıların dikkatini çekmiş ve bu ülkelerin kalkınmaları için anılan iktisatçı teoriler ortaya koymuşlardır. Bu teoriler geleneksel ortodoks kalkınma teorileri olarak adlandırılmakta olup, bazı kaynaklarda da modernleşme teorileri olarak da belirtilmektedir. Bu teoriler, dengeli kalkınma kuramlarında olduğu gibi, müdahaleci bir yapıyı benimserken bazen de dengesiz kalkınma fikri ekseninde bu ülkelerin kendi dinamikleri içinde kalkınacağı mantığını içermektedir. Kalkınma iktisatçıları ve sosyologları bu dönemde, özetle aslında, az gelişmiş ülkelerin kendilerinin ortaya koydukları teori, politika ve yaşam standartları ile değil, aksine batılı ülkeleri örnek olarak kalkınmaları gerektiğini belirtmişlerdir.

Kalkınma, 1970'lere gelindiğinde, bir şekil ve hedef değiştirmeye başlamıştır. Kalkınma artık sadece ulusu zengin etme fikrinden öteye geçmiş bireysel olarak insanların; beslenme, barınma, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarının da olduğu noktasına değinmiştir. Bu dönemlerde diğer bir kalkınma olgusu, stratejileri ve kalkınmadaki göstergeleri diğerleri ile benzerlik göstermekle birlikte, bu strateji ve göstergelerin az gelişmiş ülkeler lehine olması gerektiğini belirten bağımlılık kuramcıları tarafından ortaya konmuştur.

1970'lerin sonu ile 1980'lerin başından günümüze kadar neo-klasik akım ve bunun oluşturduğu makro iktisadi değişkenler üzerinden kalkınma yarışı devam etmektedir. 2000'lere doğru ise neo-klasik akımın yarattığı doğal kaynaklar iktisadı ile heterodoks okulun bağımlılık ile başlayan ekolojik iktisatla devam eden başkaldırısı üzerine inşa edilen bir kalkınma serüveni ile karşı karşıya kalınmıştır.

Türkiye'de ise Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana meydana gelen kalkınma yarışı 1963'den sonra 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile planlı döneme girmiştir. Türkiye'de bu paradigmat değişimlerden nasibini almış, 1980'lere kadar olan dönemde sanayi üretimi faktörünün önemli olduğu ithal ikameci sanayi stratejisini benimsemiştir. Türkiye, 24 Ocak 1980 kararlarının alınması ile artık dış dünyalarda rekabet etmesi gerektiği fikrini oturtarak neo-klasik kalkınma teorisinin ana temelini oluşturan ihracata dayalı sanayileşme stratejisini benimsemiş ve mamul mal ihracatını arttırmaya yönelik çalışmalara girmiştir. Geleneksel ve Keynesyen müdahaleci akım ile tam karşısında duran arz yönlü iktisadı ve ihracata önem veren Neo-klasik akım çerçevesinde kalkınma yarışına devam eden Türkiye ayrıca insani kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma paradigmalarının önemine de gün geçtikçe değer vermeye başlamıştır.

Türkiye için dönemseller politikalar bu teorik ikilem çerçevesinde tartışılacak bir durumdur. Türkiye anı kurtaran politikalar uygulayarak konjoktüre göre ekonomik davranışlarını belirlemektedir. Uzun dönemli kolaylıkla hedeflerden sapılmayacak ana kalkınma hamleleri ve politikaları önerisi fazla görülmemektedir. Türkiye için kendi kalkınma modelini üretmesi hatta bunun ötesinde kendi modeli çerçevesinde iktisat literatürünü Türk Kalkınma Modeli gibi bir model oluşturması günümüz şartlarında bir hayalden öteye geçmemektedir. Çalışmamızın ekonometrik kısmında Türkiye'de konjonktürden etkilenen bir refahın çıkması sürpriz bir sonuç olmamıştır.

Türkiye özelinde yapılan bu çalışmada, kalkınmanın göstergelerinden olan fert başına GSYİH değişkeni bir gösterge olarak seçilmiş, bunu sanayi üretimi ile ilgili oluşturulan değişken ve mamul mal ihracatı ile yapılan analiz sonuçlarına göre Engle- Granger uzun dönem denklemi sahte bir regresyon oluşturmuştur. Kısa dönemde ise, sonuçlar anlamlı bulunmakla birlikte yapısal kırılmaları dikkate alan Gregory- Hansen testi önemli sonuçlar vermektedir.

Gregory- Hansen test sonuçlarına göre, Türkiye’de refahın göstergesi olarak kabul ettiğimiz fert başına GSYİH’nin kalkınma planları kapsamında değil ekonomik konjonktürün etkisi altında belirlendiği bulgusuna ulaşılmıştır. Kişi başına GSYİH’yi büyümenin bir dinamiği olarak değerlendirmek gerekirse, söz konusu dinamiğin kalkınma planları çerçevesinde oluşmadığı görülmektedir.

GH testinin sonuçları çerçevesinde ortaya çıkan kırılma yılları 2002, 2000 ve 1986 olarak görülmüştür. Sabitte kırılmanın yaşandığı 2002 yılı bize 2001 krizinin mevcut olan seriyi etkilediğini göstermektedir. Bu etkinin kalkınma planlarının strateji çerçevesinde bir ayrışma çıkarıp çıkarmadığı özellikle eğimdeki kırılmanın testi ile ortaya konulmuştur. Türkiye’de bu dönemde gerçekten bir refah kaybı yaşanmış ve fert başına GSYİH’da bir düşüş gerçekleşmiştir. Sabit ve trendde kırılmanın ortaya çıktığı 2000 yılı ise 1999 depreminin bir sonucu olarak yorumlanabilir. Yaklaşık olarak 30.000’e yakın vatandaşımızı kaybettiğimiz bu yıllarda depremin vurduğu Kocaeli yarımadası ekonomik özellikleri bakımından önem arz etmektedir. Türkiye’ye katma değer sağlayan fabrikaların ve il bazında da en yüksek kişi başına gelirin sahip olduğu illerin oluşturduğu bu bölgede işlerdeki duraklama ekonomik anlamda bir krize neden olmuştur. Beşeri sermaye her ne kadar ölçülemese de bölgede oluşan insan kayıpları içinde Türkiye’nin nitelikli işgücünün de var olduğu bilinmektedir. GH modeli 1986 yılında ise rejimde bir kırılma olduğunu göstermektedir. Bu rejim kırılmasının ortaya çıkışında ise 5. Plan döneminin ilk yıllarında Türk Lirasının değer kaybında yaşanan etki çok büyüktür. Bu değer kaybının yarattığı ihracatçılar açısından olumlu hava Türkiye’de giderek artan bir ihracat artışına neden olmuştur. Bu dönemden sonra Türkiye’de artan bir şekilde ihracat oranları oluşmuştur. Bu rejim değişikliği aslında, Türkiye İktisat Tarihine göz atıldığında, 1984 yılında Türk Lirasının değerini koruma kanununun kaldırılması ile belli olmaktadır. Oluşan bu rejimsel kırılma, Türkiye’de kalkınmanın planlar kapsamında değil makro iktisadi konjonktür değişimlerinden kaynaklandığı göstermektedir.

ZA ve GH testlerinin ortaya çıkardığı kırılma yıllarına bakıldığında ise, bu yılların Türkiye’de yerli paranın aşırı değer kaybının olduğu yıllar olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye’deki konjonktürel hareketlerin refah üzerinde etkili olduğu ve makroekonomik değişkenlerin de bu süreci etkilediği

görülmektedir. Bu makroekonomik değişkenlerden en önemlisi de döviz kurudur. Kalkınma planlarının hedefleri ne olursa olsun, döviz kuru gerek ihracat mallarının fiyatlarını gerekse sanayi üretiminde kullanılan girdilerin fiyatlarını etkilemesi sonucunda kırılmalara neden olmaktadır. Türkiye’de zaman zaman yaşanan dönemsel kırılmaların asıl nedeninin döviz kuru olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye’de yapısal değişim ve yapısal politikalar belirli hedefler gösterse de, Türkiye’nin refahı üzerinde en önemli politikalar para ve maliye politikalarıdır. İktisadi açıdan bir çözüm önerisi sunulması durumunda, para ve maliye politikalarının yanında reel açıdan da politika önerilerinin gerçekleştirilmesi gerekir. Ancak bunun da gerçekleşmesi için dirayetli liderler ile Türkiye’nin para, maliye ve reel sektör politikaları ile kendi yolunu kendisinin tayin etmesi gereken bir modeli ivedilikle uygulamaya koyması gerekmektedir. Burada belirtmek istenilen nokta içe kapanma sürecine girmek değildir. Günümüz Dünyasında iktisatçıların büyük bir kısmının hemfikir olduğu nokta içe kapalı bir ekonomi kalmamıştır. Türkiye gelişen rekabet koşullarına uyum göstermeli gün geçtikçe yapısal reformlarını arttırmalı, insan sermayesine önem veren bir ekonomik yapıya bürünmelidir. Ülkemiz ekonomisinin en ufak bir parasal müdahale de direnç kaybetmesini önleyici politikalar ve reformlar gerçekleştirilmelidir. Aksi takdirde ekonometrik sonuçlarda da gördüğümüz üzere finansal krizlerden etkilenen ekonomik yapının önüne geçmek mümkün olmayacak ve her krizde insanımızın refah seviyesinde bozulmalar ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA

Adaçay, F. (2012). Kalkınma ve Sanayileşme Stratejileri. *İktisadi Kalkınma* (ss. 56-88). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları

Adams, W. M. ve D. H. L. Thomas (1993). Mainstream Sustainable Development: The Challenge of Putting Theory into Practice. *Journal of International Development*. (5) 6: 591-604.

Altun, F. (2000). *Modernleşme Kuramı ve Türk Sosyolojisinde Kalkınma Tartışmaları (1945-1970)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Amin, S. (1976). *Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism*. New York: Monthly Review Press.

Arslan, Ü. (2006). Latin Amerika Ülkelerinde Bağımlılık. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 8(3): 37-56.

Aydilek, E. (2011). *Uluslararası İlişkilerde Bağımlılık Yaklaşımı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Baran, P. (1957). *Büyümenin Ekonomi Politikası*. Çev: Ergin Günce. Ankara: Eriş Yayınları.

Basiago, A.D. (1995). Methods of Defining Sustainability. *Sustainable Development*. (3): 109-119.

Başkaya, F. (2005). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*. Ankara: İmge Kitabevi.

Bayraktutan, Y. ve Uçak, S. (2011). Ekolojik İktisat ve Kalkınmanın Sürdürülebilirliği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*. 3(4): 17-36

Bellah, R. N. (1958). Religious Aspects of Modernization in Turkey and Japan. *American Journal of Sociology*. 64 (1): 1-5.

Berg, J. C. J. M. (2001). Ecological Economics: Themes, Approaches And Differences With Environmental Economics. *Reg. Environ. Change*, 2: 13-23.

Bethell, J. (2009). Assessing Our Community's Assets. *Economic Development Insight*. 2(20): 1-2.

Blömström, M. ve Björn, H. (1984). *Development Theory in Transition*. London: Zed Book.

Brewer, A. (1980). *Marxist Theories of Imperialism*. London: Routledge and Kegan Paul.

Case, K.E. ve Fair R.C (1996). *Principles of Economics*. Prentice Hall International

Chenery, H. B. ve Clark, P. (1959). *Interindustry Economics*.

Chenery, H. B. (1961). Comparative Advantage and Development Policy. *American Economic Review*. 51(1): 18-51.

Cirhinlioğlu, Z. (1999). *Az Gelişmişliğin Toplumsal Boyutu*. Ankara: İmge Kitabevi.

Coase, R.H. (1960). The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics*, 3(1): 1-44

Çetin, M. (2005). Endojen Bölgesel Kalkınmaya Farklı Bir Bakış. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. (24): 1-14.

Dağdemir, Ö.(2008). Gelişmekte Olan Ülkelerde Dışa Açılma Sürecinde Kalkınma ve Sektörel DUALİZM İlişkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 9(2): 47-70.

Dinler, Z. (2002). *İktisada Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi.

Dilbaz, N. (2006). *Türkiye’de Kalkınma Planlarındaki Ekonomik Hedeflerin Gerçekleşme Düzeylerinin Araştırılması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğan, A. (1997). *Gelişme Teorilerinin Karşılaştırmalı Analizi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğan, B. (2011). Kalkınma İktisadının XX. Yüzyıldaki Gelişim Süreci, İktisat Politikalarına Etkisi ve Son On Yıllık Konjonktürün Disiplinin Geleceğine Olası Etkisi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 22(2): 41-83.

Dolgun, U. (2006). Schumpeter’e Göre Ekonomik Girişimcinin Dinamik Rolü. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. 1(1): 145-148.

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, <http://www.kalkinma.gov.tr/DocObjects/View/13744/plan9.pdf>

Dulupçu, M. (2001). Sürdürülebilir Kalkınma Politikasına Yönelik Gelişmeler. *DTM Dergisi*. 6 (20): 46-70.

Engle R.F ve Granger J.W.C (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica*. (55) 2: 251-276.

Eralp, S. (2006). *Avrupa Birliği Katılım Sürecinde Türkiye İçin Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları*. Ankara: Bölgesel Çevre Merkezi – REC Türkiye.

Ersungur, Ş.M., Kızıltan, A., Polat, Ö. (2007). Türkiye’de Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması: Temel Bileşenler Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 21(2): 55-66.

Flammang, A. (1979). Economic Growth and Economic Development; Counterparts or Competitors?. *Economic Development and Cultural Change*. 28(1): 47 -61.

Foxley, A (1980). Stabilization Policies and Stagflation: The Case of Brazil and Chile. *World Development*, (8): 887-912.

Gilpin, R. (2011). *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası*. Çev: Murat Duran ve Selçuk Oktay. Ankara: Kripto Yayınları.

Goulet, D.(1971). *The Cruel Choice: A New Concept in the Theory of Development*. New York: Atheneum.

Gowdy, J. and Erickson, J. D. (2005). The Approach Of Ecological Economics. *Cambridge Journal of Economics*, 29 (2): 207-222.

Gönel, F. D. (2010). *Kalkınma Ekonomisi*. İstanbul: Efil Yayınevi.

Gregory, A.W. ve Hansen, B.E. (1996). Residual-based tests for cointegration in models with regime shifts. *Journal of Econometrics*. (70): 99-126.

Gujarati, D.M. (1999) *Temel Ekonometri*. Çev. Ü. Senesen ve G.G. Senesen. İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Güvenek, B. Alptekin, V. Çetinkaya, M. (2010). Enflasyon ve Dolaylı Vergilerden Elde Edilen Gelirler Arasındaki İlişkinin Var Yöntemiyle Analizi. *Kamu-İş Dergisi*. 11(3): 1-28

Han, E. ve Kaya, A.A. (2006). *Kalkınma Ekonomisi : Teori ve Politika*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Harrison, D. (1988). *The Sociology of Modernization and Development*. London & NewYork: Routledge Press.

Hicks, J.R. (1962). Economic Theory and The Evaluation of Consumers Want. *The Journal of Business*. 35 (3): 256-263.

Holling, C. S. (1973). Resilience and Stability of Ecological Systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*. 4: 1-23.

Hoselitz, B. F. (1970). *Ekonomik Kalkınmanın Sosyolojik Yönleri*. Çev. Esin Talu Çelikkan. Ankara: Yarı Yayınları.

Hunt, D. (1989). *Economic Theories of Development: An Analysis of Competing Paradigms*. London : Harvester Wheatsheat.

İlkin, A.(1979). *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Jolliffe, I. T. (2002), *Principal Component Analysis*. New-York: Springer-Verlag.

Kaynak, M. (2011). *Kalkınma İktisadi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Kazgan, G.(2002). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul:Remzi Kitabevi.

Khan, M. ve Knight, M.D. (1982). Some Theoretical and Empirical Issues Relating to Economic Stabilization in Developing Countries. *World Development*. 10(9): 709-730

Korten, C. D. (1987). Third Generation NGO Strategies: A Key To People–Centered Development. *World Development*. 15(1):145–159.

Krueger, A.O. (1974). Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey. *NBER, Conference Series* (1). New-York

Krueger, A.O. (1978). Foreign Trade Regimes and Economic Development Liberalization Attempts and Consequences, (10), NBER, New-York

Kuznets, S. (1955). Economic Growth and Income Inequality. *American Economic Review*. 45 (1): 1-28.

Manisalı, E. (1982). *Gelişme Ekonomisi*. İstanbul: Ar Yayın Dağıtım.

Mirovitsaya, N.and Ascher W.(2001). *Guide To Sustainable Development and Environmental Policy*. London: Duke University Press.

Muehlinghaus. S., WAELTY. S., and ELSASSER, H. (2001). *Endogenous Development and Local Initiatives in Mountainous Communities in Switzerland*. Switzerland: University of Zürich.

Öğüt, M. (1998). *Kalkınma Teorilerinde Paradigma Arayışları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özateşler, M. (2000). *Ekonomi Bilimi I*. İzmir: İlkem Basım.

Özsoy, C. (2012). Kalkınma Ekonomisinin Anlam ve İçeriği Kalkınma Teorileri *İktisadi Kalkınma* (ss. 2-55). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları

Öztürk, L. (2007). *Sürdürülebilir Kalkınma*. Ankara : İmaj Yayınevi.

Öztürk, N. (2005). *Kalkınma Kuramlarına Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Roma Yayınları

Pigou, A. (1962). *The Economics of Welfare*. London: Macmillan Co Ltd.

Prebisch, R. (1963). *Latin Amerika'nın İktisadi Kalkınması ve Belli Başlı Sorunları*. Çev. Bilsay Kuruç Ankara: Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi.

Ragan, J.F. ve Thomas, L.B. (1993). *Principles of Economics*. NewYork: Harcourt Brace Publishers.

Ricardo, D. (1988). Ricardo on Population. *Population and Development Review*. 14(2): 339- 346.

Rosenstein-Rodan, P. N. (1943). Problems of Industrialization of Eastern and South-Eastern Europe. *Economic Journal*. 53(210/211): 202-211.

Rostow, W.W (1970). *İktisadi Gelişmenin Merhaleleri*. Çev. Erol Güngör. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları

Saçık, S.Y. (2008). *Ticari Açıklık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama (1980-2006)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sam, N (2008). Yoksulluğa Bir Yaklaşım Biçimi: Kapasite Yaklaşımı. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 27(1): 59-70

Santos, D. T. (1970). The Structure of Dependence. *The American Economic Review*. 60(2): 231-236.

Savaş, V. (1986). *Kalkınma Ekonomisi*. İstanbul: Beta Basın Yayın Dağıtım A.Ş. Yayınları.

Seer, D. (1969). *The meaning of development*. New Delhi: Paper Presented at The Eleventh World Conference of the Society for International Development.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı. <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/viii/plan8.pdf>

Sen, A. (2004). *Özgürlükle Kalkınma*. Çev. Y. Alogan. İstanbul: Ayrıntı.

Sen, A. (1980). Equality of What?. *Tanner Lectures on Human Values* (pp. 197-220). Cambridge University Press.

Sen, A. (1983). Development: Which Way Now?. *The Economic Journal*. 93 (372): 745-762.

Skocpol, Theda. (1977). Wallerstein's World Capitalist System: A Theoretical and Historical Critique. *American Journal of Sociology*.82(5):1075-1090.

Smelser, N.J. (1971). *Mechanisms of Change and Adjustment to Change*. New York: John Willey and Sons Press.

So, A.Y. (1990). *Social Change and Development United States: Modernization, Dependency and World-System Theories*. Sage Publications.

Solow, R.M. (1974). The Economics of Resources or The Resources of Economics. *American Economic Review*. 64 (2): 1-14.

Stern, D. I. (1998). Progress on the Environmental Kuznets Curve?. *Environmental Development Economics*. 3 (2): 173-196.

The Ecologist (1972). *A Blueprint for Survival*. Penguin Books

Todaro, M.P. ve Smith S.C. (2012). *Economic Development*. Boston: Addison Wesley.

Townsend, P. (1985), A Sociological Approach to the Measurement of Poverty-A Rejoinder to Professor Amartya Sen. *Oxford Economic Papers*. 37(4): 659-668.

Toye, J. (2009), Herbert Frankel: From Colonial Economics to Development Economics. *Oxford Development Studies*. 37(2): 171–182.

Tunç, M. (1997). *Kalkınmada İnsan Sermayesi Yaklaşımları Ve Türkiye`de İnsan Sermayesi Boyutunun Analizi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Türkiye Ekonomi Kurumu (2003) *Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni: Büyüme Stratejileri*, Ankara. http://www.tek.org.tr/dosyalar/BS_Rapor.pdf

Tüylüoğlu, Ş. (2004). Küreselleşme Sürecinde Kalkınma Politikaları ve Devletin Zayıflayan Rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 9(1): 257–280.

Uğur, M.S. (2011). *İnsani Gelişme Yaklaşımı ve Neoliberal Politikaların Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Karşılaştırılması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Wallerstein, I. (1974). The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis. *Comparative Studies in Society and History*. 16(4): 387-415.

Yamak, R ve Korkmaz, A. (2005). Reel Döviz Kuru ve Dış Ticaret Dengesi İlişkisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*. 2: 16-38

Yavilioğlu, C. (2002a). Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 3(1): 59 -77

Yavilioğlu, C. (2002b). Geri Kalkınmışlık Olgusu ve Ekonomik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım). *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 3(2): 49-70

Yay, G.G. (2002). İktisadi Gelişme ve Demokrasi Üzerine Bir Sınama. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 52(1): 27-54.

Yılancı, V. (2009). Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin İşsizlik Histerisinin Sınanması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 10 (2): 324-335

EKLER

Ek 1: Çalışmada Kullanılan Veri Seti

YILLAR	GDP PER CAPİTA	SANAYİ ÜRETİMİ	İMALAT SANAYİ ÜRETİMİ	ARA VE YATIRIM MALI ÜRETİMİ	MAMUL MAL İHRACATI	ALP SERİSİ
1963	349,76	1756974621,38	1330268199,23	426706422,14	6160790,54	1656062878,51
1964	368,83	2002133870,87	1493158182,81	508975688,06	9652451,84	1888017402,11
1965	385,34	2315392911,89	1751067323,48	564325588,41	11026812,93	2182491391,73
1966	445,14	2764851535,96	2076847290,64	688004245,32	10096906,17	2606713853,02
1967	482,76	3200690201,73	2348330596,61	852359605,12	10370272,88	3019506387,77
1968	527,17	3759108492,25	2755555555,56	1003552936,69	17413848,66	3546385818,35
1969	573,07	4299987411,99	3133333333,33	1166654078,66	32891902,21	4057175522,57
1970	491,40	3746174431,12	2747826086,96	998348344,16	52583638,24	3534133033,10
1971	456,54	3695721920,98	2701615606,36	994106314,63	81457156,18	3486797681,77
1972	560,13	4850709181,34	3547703180,21	1303006001,13	123648540,75	4576442346,04
1973	688,43	6097788669,45	4515901060,07	1581887609,38	221524620,09	5751310166,45
1974	930,16	8030461594,80	5909384648,52	2121076946,28	335771780,06	7575356781,22
1975	1139,03	10069853174,57	7395097631,91	2674755542,66	326321428,20	9499619568,74
1976	1278,78	12258473368,04	9045038310,60	3213435057,44	465747557,10	11563007928,40
1977	1430,44	13723277779,95	10143317409,18	3579960370,78	431148552,69	12944157685,07
1978	1552,85	14930303020,09	11115229388,02	3815073632,07	500977002,70	14079999507,96
1979	2083,18	22924306372,74	17128422949,45	5795883423,29	620370018,52	21616539835,52
1980	1566,75	16161707956,71	11753333859,39	4408374097,33	782140884,07	15249704190,99
1981	1580,89	18963880502,28	13809690790,24	5154189712,03	1748114691,90	17893265679,07
1982	1403,24	17932774984,53	12909020442,56	5023754541,97	2473795318,08	16924025610,43
1983	1310,28	16424503777,96	11782734623,45	4641769154,51	2669839187,50	15501482207,68
1984	1246,20	15371527252,17	10832333369,70	4539193882,47	3849182871,49	14511261575,94
1985	1367,17	17727184504,43	12273579790,91	5453604713,52	4854919704,14	16737900072,32
1986	1508,92	23466479905,86	16812204415,06	6654275490,81	4336913483,20	22148184658,45

1987	1703,65	27366768362,57	19037763804,15	8329004558,42	6730328261,00	25838550621,66
1988	1742,96	29818367550,70	20855766864,70	8962600686,00	7488846062,68	28151847886,14
1989	2019,07	35330195079,32	24773528524,57	10556666554,76	7650915421,82	33354771395,32
1990	2790,58	46801647654,91	33085209151,13	13716438503,78	8796338970,95	44180732674,52
1991	2750,64	47639697247,41	33488741124,98	14150956122,43	8940596546,27	44974804724,86
1992	2850,39	49604338515,44	34423526378,33	15180812137,11	10498169152,65	46835273922,99
1993	3181,32	53807314102,16	37544227820,00	16263086282,16	11023763468,04	50801235578,77
1994	2268,40	41926830187,02	28834057432,43	13092772754,59	13135447714,49	39588864128,06
1995	2896,09	54269624044,16	38246307860,26	16023316183,90	16090205380,42	51232393141,24
1996	3052,96	55564269990,90	38366513513,51	17197756477,39	17248458354,23	52464471422,36
1997	3144,39	58430831368,70	40938951942,07	17491879426,63	19774337905,78	55164232113,15
1998	4392,35	87904334484,08	64407663981,59	23496670502,49	20875139137,19	82930790826,43
1999	4012,47	75706129417,38	54654367239,73	21051762177,65	21036197955,81	71443939637,99
2000	4219,54	74847240882,92	53510228726,81	21337012156,11	22565010461,28	70644798451,65
2001	3057,79	52661776272,85	37393494614,88	15268281657,96	25616411041,44	49709841283,18
2002	3576,23	58590707271,76	41375699309,98	17215007961,78	30265366297,91	55310309873,24
2003	4595,29	75552927576,79	53719124525,28	21833803051,50	39556763960,49	71316545430,31
2004	5866,74	97096998947,74	68181941774,82	28915057172,92	53407681124,29	91666609442,21
2005	7129,58	119329429889,85	83396589758,86	35932840130,99	59936079942,57	112661084800,31
2006	7736,10	132059367168,36	91279717885,89	40779649282,46	69629086348,27	124691182819,71
2007	9312,05	160806815565,28	108875054110,06	51931761455,22	87626397565,93	151850331981,69
2008	10379,49	178620884364,20	118110991164,04	60509893200,15	106905535032,71	168674932300,50
2009	8626,40	141047233054,00	93543330240,46	47503902813,54	81946369501,69	133193922214,05
2010	10135,42	172354056259,01	114523940312,25	57830115946,76	90176640682,32	162757860305,01
2011	10604,84	188646341453,06	125825448709,67	62820892743,39	105651137033,28	178143206269,77
2012	10666,06	204736788068,50	136557634925,06	68179153143,44	118567263199,75	193337795935,85